
Türkçede Çeviri ve Aktarma

Prof. Dr. Mehman Musaoğlu

Ankara Üniversitesi

TÖMER

Özet: Makalede çeviri ve aktarma arasındaki ortak ve farklı yönler gösterilmiştir. Yabancı dillerden yapılan çevirilerin sonucunda, Türkiye Türkçesinde oluşan bazı dil-kullanım gelişmeleri ve değişimleri ele alınmıştır. Söz konusu gelişmelere ve değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan bazı sözlüksel-dilbilgisel ve yazım sorunlarının üzerinde durulmuştur. Sorunların çözümlenmesi için Türkçe erek metin ağırlıklı önerilerde bulunmuş ve dilbilimsel bir proje sunulmuştur. Türk yazı dillerine ait çeşitli yazılı metinlerin söz konusu yazı dilleri arası aktarımı* bağlamında ise, aktarma bilimi (aktarmabilim) kavramının bazı ilkeleri belirlenmiştir. Söz konusu ilkelerden birine ilişkin, Türkmen yazar Annaguli Nurmeme'tin Türkiye Türkçesine çevrilmiş eserlerinden örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, çeviribilim, aktarım, aktarma, aktarmabilim, kaynak metin, erek metin, sözlüksel-dilbilgisel gelişme ve değişim, metindilbilim

Giriş

A. Yabancı dillerden Türkçeye ve Türkçeden yabancı dillere herhangi sözlü veya yazılı bir metnin aktarımı çeviridir. Türk yazı dillerine ait çeşitli yazılı metinlerin yazı dilleri arası ve dönemler arası aktarımı ise çeviri değildir. *Bu, sadece bir aktarmadır.* Nitekim, büyük Azerbaycan Şairi

Mirza Alekber Sabir, daha yüz yıl önce *Türkçeden Türkçeye* (bir Türk lehçesinden veya yazı dilinden diğerine) yapılan metin aktarmalarına çeviri denemeyeceğini yazıyordu:

“Osmanlıcadan tercüme türke” – bunu bilmem,
Gerçek yazıyor genceli, yainki henekdir (*şakadır*),
Mümkün iki dil bir-birine tercüme, amma
“Osmanlıcadan tercüme türke” ne demektir?!
(Sabir, 1992).

Dilbilimde en yakın akraba yazı dilleri teorisinin XX. yüzyılın son çeyreğinde belirginleşmesiyle; Hint-Avrupa dillerinin içerisinde sınıflandırılan Slav dillerinin diğer Hint-Avrupa dillerinden daha farklı bir sistematığe sahip olduğu, lengüistik betimlemelerle tespit olunmuştur (Çannon, 1994). Ve söz konusu sistematik farklılığının, *en yakın akraba diller* düzlemindeki betimlemesi, birbirine yakın olan diğer dillerin de artık klâsik tarihî-karşılaştırmalı akraba dillerin tanımlaması bağlamında ele alınmasının yanlış olacağıın sinyallerini vermekteydi. Bu bağlamda birbirine Slav dillerinden daha yakın olan Türk lehçeleri için de akraba diller değil, yakın akraba yazı dilleri veya sadece *yazı dilleri* tanımlaması söz konusu olabilir. Bu ise, Sabir’in daha yüz yıl önce söylediğinin dilbilimsel olarak kanıtlanması anlamına gelmektedir.

B. Çeviri ve aktarma birbirinden sözlüksel, dilbilgisel, sözdizimsel ve metindilbilimsel olarak farklılık gösteren dil-aktarım süreçleri ve sonuçlarıdır:

– Çeviride kaynak metni ve erek metni oluşturan kelime kadroları, bazı alıntı sözcüklerin ve uluslararası terimlerin dışında, gerek sözcüksel (leksik), gerekse etimolojik olarak farklı dilbilimsel düzlemlerde gerçekleşmektedir. Şöyle ki, Türkçede erek metinlerdeki kelime kadrosunu oluşturan dil birimlerinin anlamsal-morfolojik yapılanması, Hint-Avrupa dillerinden çevrilen kaynak metinlerindeki temel ve yardımcı morfemlerin dilbilgisel dizimlenmesinden farklıdır. (Türkçede sözdizimsel-işlevsel anlam bölgelerinin yapım ekleriyle ve takı edatlarıyla genellikle kelimenin sonunda, Hint-Avrupa dillerinde ise kelimenin içerisinde ve önünde de temel ve yardımcı morfemlerle ve birleşmeleriyle gerçekleştiği gözlemlenmektedir.) Bunun yanı sıra Türkçede gerek erek, gerek kaynak metinleri oluşturan tamlamaların, kelime gruplarının, cümlelerin sözdizimsel-anlamsal sıralamaları metindilbilimsel kullanım ilişkileri, Hint-Avrupa

dillerindeki uygun kaynak ve erek metinlerdeki dilbilimsel düzlemlerden farklı özellikleri içermektedir. Sözgelimi Rusçadaki “Voprosı Yazıkoznaniya” tamlaması, Türkçeye “Dilbilim Sorunları” olarak çevrilmektedir. Nitekim Rusçada tamlanan olarak kullanılan “Voprosı” (sorunları) kelimesi birinci sırada, tamlayan olarak kullanılan “Yazıkoznaniya” kelimesi ise ikinci sırada yer almaktadır. Oysa Türkçede sadece “tamlayan + tamlanan” sıralaması olasıdır.

– Türk yazı dillerine ait yazı dilleri arası ve dönemler arası *aktarmada*, kaynak metni ve erek metni oluşturan dilbilimsel-sözdizimsel mekanizm ve dil birimlerinin erek metinlerdeki metindilbilimsel-bağlamsal yerleşimi, birbirine yakın olan bilişsel düzlemlerde sonuçlanmaktadır. Kaynak metinlerin ve erek metinlerin kelime kadrosunda ve dilbilimsel-sözdizimsel sistemlerinde oluşan farklılıklar ise; gerek tarihî, gerekse çağdaş Türk yazı dillerindeki gelişime ve değişimlere göre gerçekleşmektedir. Nitekim çağdaş Türk yazı dillerindeki gelişime ve değişimlerin ekseninde gerçekleşen aynı kelimelerdeki çeşitli anlam alanları ve nüansları, aktarmalarda kaynak ve erek metinlerin arasındaki temel farklılıklardan biridir. Sözgelimi Türkiye Türkçesinde *yığ-, yığış-* fiilinin işteşlik ve dönüşlülük durumlarının kullanımı, yadırganmamaktadır. Oysa Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak, *yığ-, yığış-* fiilinin insana özgü olan bir dönüşlülük durumu da söz konusudur. Şöyle ki; Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “Özünü yığışdır” cümlesi, Türkiye Türkçesindeki “Kendine çekidüzen ver” cümlesinin anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra çağdaş Türk yazı dillerine ait yazı dilleri arası ve dönemler arası aktarmalarda gözlemlenen diğer dil-kullanım farklılıkları, aşağıdaki gibi sıralanabilir: Alıntı kelimelerin ve yeni türetilmiş kelimelerin kullanım sıklıkları, sözdizimsel-biçemdilbilimsel yapılanmalar, cümlelerin kırılarak metinleşmesi veya parselyatikleşme, devrik cümlelerin kullanılması veya devriklenme vb.

– Aktarma, erek yazı dilinin sözlü ve yazılı dil-kullanım biçimlerinin bağlamında, ağırlıklı olarak kelimesi kelimesine yapılır. Bunun yanı sıra aktarma sürecinde kaynak metne bağlılık ve kaynak metinden erek metne anlamı anlamına aktarım da gözardı edilmez. Kelimesi kelimesine yapılan bir çeviri ise, başarılı olamaz. Çeviri, kaynak dilin ve erek dilin kültürel düzeylerinin bilinciyle, ağırlıklı olarak anlamı anlamına ve kelimesi kelimesine yapılır.

Makalede genel çeviri ve dilbilimsel kuralların bağlamında ve Türk yazı dillerinin ekseninde belli bir ölçüde XI. yüzyıldan beri süre gelen **çeviri** aktarımlarının da etkisiyle Türkiye Türkçesinde oluşmuş olan bazı dil-kullanım gelişmelerine ve değişimlerine değinilmiştir. Şöyle ki; çağdaş Türkiye Türkçesinde bilhassa çevirinin de katkısıyla gerçekleşen kelime ve birleşik kelime yapımı, bunlara bağlı olarak ortaya çıkan bazı yazım sorunlarının üzerinde durulmuştur. Sorunların çözümlenmesi için; filolojik-lengüistik nitelikli önerilerde bulunulmuş ve “*Türkçe Metin Dilbilimi ve Metnin Bilgisayarla Çeviri Sürecini Otomatikleştirilmesi İşinin Oluşurulması Projesi*” sunulmuştur. Aktarmaya gelince: Aktarma anlayışı üzerinde durulmuş ve Türkmen yazar Annaguli Nurmemmet’in Türkiye Türkçesine aktarılmış eserlerinin bağlamında, bazı dil-aktarım örnekleri, süreçleri ve sonuçları değerlendirilmiştir.

C. Türkçeden yabancı dillere veya yabancı dillerden Türkçeye çeviri yapan kişi çevirmen, Türk yazı dillerinden birbirine metin düzeyindeki aktarmaları yapan kişi ise *aktarıcı* (veya başka bir kelime de düşünülebilir) olarak bilinmelidir. Gerek çeviri, gerekse aktarma yapan kişi, kaynak ve erek dilleri bilmenin yanı sıra, genel filolojik hazırlığa ve özel bir yaratıcılık yeteneğine sahip olmalıdır. Çünkü çeviri ikinci bir yaratıcılık, aktarma işi ise ayrıca bir yazarlıktır.

1. **Çeviri:** Kaşgarlı Mahmut, *Dîvanü Luğâti’t Türk* adlı sözlüğünde Araplara Türk dilini öğretmek için Türkçe kelimeleri Arap usullerine göre sıralayıp tercüme etmiştir. Bundan sonra, XIX. yüzyıla kadarki dönemlerde ise; genellikle Arapçadan ve Farsçadan Türkçeye ve belli bir ölçüde de Türkçeden Arapçaya ve Farsçaya çeviriler yapılmıştır. XVIII-XIX. yüzyıllarda ise daha çok Batı dillerinden Türkçeye ve belli bir ölçüde de Türkçeden Batı dillerine çeviri söz konusu olmuştur. Gerek Arap-Fars ve Türkçe çeviri çalışmalarının yoğun olduğu dönemlerde, gerekse devam eden Batı dilleri Türkçe (genellikle İngilizce-Türkçe, Fransızca-Türkçe, Almanca-Türkçe ve Rusça-Türkçe vb.) çeviri aşamasında; Türkçenin yabancı dillerden hem dil-kullanım, hem de dil-kültür etkileşimi düzeylerindeki olumlu ve olumsuz bir şekilde etkilenmesi söz konusudur. Buna rağmen Türkçedeki ne olumlu dilbilimsel gelişmeler, ne de galat-ı meşhur nitelikli olumsuz dil değişimleri, şimdiye kadar ayrıca bir lengüistik-filolojik incelenmeye tabî tutulmamıştır. Şöyle ki, söz konusu gelişme ve değişimlerin Türkçedeki ayrı ayrı dil-kullanım düzeylerine göre uygun

bir filolojik sınıflanması yapılmamıştır. Türkçeye ilişkin her türlü çeviri ve çeviri eleştirisi çalışmaları ise, genellikle Hint-Avrupa dillerinden Türkçeye ve Türkçeden yabancı dillere yapılan çeşitli çevirilere göre; “yanlış avcılığı”, kaynak metin odaklı, kuralcılık ekseninde sürdürüle gelmiştir. Bunun yanı sıra çeviri konusunda yapılan daha ciddi çalışmalarda ise, genel çeviribilim, edebiyat bilimi, dilbilim ve çeşitli filolojik araştırmaların bağlamında, çevirinin tarihi, bilim dalındaki yeri (Öztürk, 2000; Gökdoğan, 2000), anlam odaklı çeviri ve çeviride anlam sorunsalı (Ananur, 2000; Durak, 2000), çeviri eleştirisi, eğitimi ve çeviribilim ilişkileri (Kocaman, 1993; Cemal, 1993; Karatay, 1993; Bengi, 1993) vb. ele alınmıştır. Adı geçen bilimsel çalışmalar, Türkçe kaynak, çoğunlukla da erek metin düzeylerinde, genel çeviri tipolojisinin betimlenmesine ve teorisinin oluşumuna ilişkin yapılmış olan incelemelerdir. Oysa çeviri eleştirisi ve çeviribilim bağlamında incelenmesi gereken lengüistik-filolojik konulardan biri, kaynak metinlerden yapılan çeşitli çeviri aktarımlarının sonucunda, Türkçenin kelime yapımı ve sözdizimsel düzeylerinde erek metin aracılığıyla oluşan bazı sözlüksel gelişmeler ve galat-ı meşhur nitelikli dil değişimleridir. Tabî ki söz konusu konular, daha kapsamlı incelemelerde ele alınmalıdır. Bu makalede ise, söz konusu gelişme ve değişimler (aktarmalardan farklı bir dil düzleminde gerçekleştiği nedeniyle), aktarma anlayışı bağlamında ve dil-kullanım örnekleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

1.1. Sözlüksel Gelişmeler: Gerek Türkiye Türkçesinde, gerek diğer Türk yazı dillerinde sözlüksel olarak kelime türetiminin gerçekleşmesinde ve alıntı kelimelerin kodlaştırılarak kullanılmasında, XI. yüzyıldan günümüze dek Hint-Avupa ve Hami-Sami dillerinden yapılan çeşitli çevirilerin büyük bir katkısının olduğunu diyebiliriz. İşte söz konusu etkileşim de, genel Türkçenin lehçeler temelindeki yazı dilleri olarak gelişiminin boyutlarını belirlemekte, onların sayısının diğer akraba diller sınıflandırılmalarına ters düşen bir orantıdaki gerçekleşmesinde veya gerçekleştirilmesinde önemli olmuştur. (Sözelimi diğer akraba dillerin; Roman dillerinin, German dillerinin, hatta Slav dillerinin sayısı bile, “Türk akraba dilleri” olarak adlandırılanlardan çok azdır.) Bu bağlamda çeşitli Türk yazı dillerinde hâlen kullanılmakta olan genel filolojik terminoloji de söz konusu etkileşimi, en iyi şekilde yansıtmaktadır. Sözelimi: *edebiyat bilimi* (Türk.),_ « *d« biyyatşünashq* (Azerb.), *äzäbiyät beleme/ğileme* (Başkurt), *adabi-*

yat taanuu (Kırgız.), *ädäbiyat fäni* (Özbek.), *ädäbiyät beleme* (Tatar.), *edebiyat ilmi* (Türkmen.); *bağlam* (Türk), *kontekst* (Başkurt), *kontekst* (Kırgız.), *kontekst* (Özbek.); *budunbilim* (Türk.), *etnologiya* (Azerb.), *etnologiya* (Başkurt.), *etnologiya* (Kırgız.), *etnologiya* (Özbek.); *çekimli diller* (Türk.), *aqqlütinativ dilçır* (Azerb.), *agglunativ tillär* (Özbek.), *agglyunativ diller* (Türkmen.); *çeviri yazı* (Türk.), *transkripsiya* (Azerb.), *transkripsiya* (Özbek.); *çeviri* (Türk.), *t« rcüm«* (Azerb.), *tärjemä* (Başkurt.), *tärjimä* (Kazak.), *kotormo* (Kırgız), *tärcimä* (Özbek.), *tercime* (Türkmen); *çevirmen* (Türk.), *t« rcüm« çi* (Azerb.), *tärjemäse* (Başkurt), *kotormoçu* (Kırgız.) vb.

Söz konusu kelimelerin sayısı, Türk yazı dillerinin verilerine göre daha da arttırılabilir. Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde yeni kelime yapımı, diğer Türk yazı dillerindekinden farklıdır. Bu farklılık, iki şekildedir: *Birincisi* kavramların leksikal, yani sözlüksel-anlamsal anlatımına bağlı olarak yeni bir kelimenin türetimiyle; sözgelimi kontekst yerine *bağlam*, computer yerine *bilgisayar* vb; *ikincisi* ise *kelimelerin birleşikleşmesiyle*, çoğunlukla *bilim* ve *bilgi* sözcük gövdelerinin uygun kök veya gövdelerle sözlüksel-gramatikal olarak birleştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Çağdaş Türkiye Türkçesinde kelime birleşleştirilmesiyle oluşturulan birleşik sözcüklerince bir kısmı, hem ayrı hem de bitişik yazılmaktadır: Söz konusu birleşik sözcükler, kelimenin dilin alt-anlamsal sistemine göre ifade ettiği anlamdan, sözdizimsel adlandırma olarak da belirlenebilen olgulardan hareketle ayrı yazılmaktadır. Bundan dolayı ayrı yazılanlar, dil sistemindeki sözdizimsel adlandırmaya özgü olan sistematiği, geleneksel Türk ad tamlaması modelinin özelliğini, birleşik sözcüğün ikinci birleşenindeki *-i* iyelik ekinin bir yardımcı ek-morfem olarak hâlen kullanılmasıyla muhafaza etmektedir. Sözgelimi: Anlam bilimi, dil bilimi, edebiyat bilimi, halk bilimi, yer bilimi, dil bilgisi, ses bilgisi, şekil bilgisi, vb. Hatta *bilgi* sözcüğüyle kurulan birleşik kelimelerin bazılarının *-(s)i* iyelik ekiyle kullanılmasına rağmen, *başörtüsü* örneğinde olduğu gibi, bitişik yazılması da çok yaygındır. Sözgelimi: Dilbilgisi, şekilbilgisi vb. Söz konusu birleşik sözcükler; kelimenin ortak bir anlamı, dolayısıyla dilin alt-anlamsal yapısına göre bir adlandırmayı değil, kavramı sözlüksel olarak anlattığı için bitişik de yazılmaktadır. (Birleşik kelimelerin herkeşçe ayrı yazılanları ise; konunun bir başka boyutu olup, sıfat tamlamaları bağlamında, Türkçenin yüzeysel-gramatikal ve dil-kullanım özelliklerine göre belirlenmelidir.) Bundan dolayı bitişik yazılanlar, söz konusu oluşumdaki *-i* iyelik ekinin

de atılmasıyla, uygun Hint-Avrupa kökenli kelimelerin kaynak metin erek metin aracılığıyla hem anlam hem de şekil olarak birebir çevirisi (kelimenin ikinci bileşeni olarak belirlenebilen eski Yunancadaki “logos” sözcüğünün yerine *bilim* veya *bilgi* sözcüğünün kullanılması) sonucunda belirlenmektedir. Sözelimi: Biçimbilim (morfoloji), Türkbilim (Türkoloji), anlambilim (semasioloji) vb. sözcükler, diğer Türk yazı dillerinin kelime hazinesinde, çoğunlukla kullanıldığı dillerin kurallarına uydurularak ve kodlaştırılarak özgün hâliyle yer almaktadır. Sözelimi: Türkiye Türkçesinde üç ayrı biçimde ifade edilen *söz dizimi* (*sözdizim/sentaks*) birleşik kelimesi, diğer Türk yazı dillerinin çoğunda *sintaksis* olarak kullanılmaktadır (*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 1992: 795). Düşüncemize göre, Türkiye Türkçesinde gerek belirtisiz ad tamlaması modelinde –i iyelik ek morfeminin kullanımının devam ettirilmesiyle türetilen birleşik kelimeler, gerekse Hint-Avrupa dillerinden çoğu zaman hem anlam hem de şekil bakımından birebir tercüme edilen kelimeler, dilin derin yapısındaki uygun kavram veya anlamların evrensel ana varyantlarının (çeşitli dil ortamları alt-anlamsal yapıları içeriklerinin soyut ifadeleri) birer uluslararası lengüistik normlarıdır. Söz konusu uluslararası lengüistik norm-terimler, en yakın akraba yazı dillerinde alındıkları dillerin de özelliklerini belli bir ölçüde muhafaza ederek ve kodlaştırılarak kullanılmaktadır. Sözelimi Türkolojiya/ Türkoloji, grammatika/ gramer, sintaksis/sentaks, morfolojiya/morfoloji, astronomiya/astronomi, biyolojiya/biyoloji gibi. Türkiye Türkçesindeki dilbilgisi/dil bilgisi, biçim bilimi/biçimbilim, gök bilimi/gökbilim vb. terimler ise söz konusu norm-terimlerin Türkiye Türkçesine özgün birer yazı dili varyantları niteliğindedir (*Musaoğlu*, 2001: 10-22).

Türkiye Türkçesinde gerek *bilim* ve *bilgi* sözcükleriyle türetilen birleşik kelimelerin, gerekse diğer birleşik sözcüklerin (Orta Doğu/ Ortadoğu, uluslar arası/ uluslararası gibi) hem ayrı hem de bitişik yazılması; Türk yazı dilleri arasında Türkiye Türkçesine özgü olan dil gelişiminin, kullanım-varyantlarının yazı dili varyantlarına dönüşebilmesini engellemektedir. Nitekim Türkiye Türkçesindeki söz konusu lengüistik gelişimin, bir yazı dili norm-varyantı olarak değişmez imlâda (bitişik veya ayrı) belirlenmesi, yazılması ve Türkçe Sözlük’te yer alması, onun diğer Türk yazı dillerinde, dolayısıyla Ortak Türkçede kabul görmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda söz konusu kelimelerin Türkiye Türkçesinde tek bir imlâsının net olarak belirlenmesi için aşağıda tarafımızdan sıralanan önerilerin ve

önerilere göre ortaya konabilecek bazı dilbilimsel ölçütlerin göz önünde bulundurulmasının yararlı olacağı kanısındayız.

1.1.1. **Öneriler:** *Birincisi* gerek akraba olan, gerekse akraba olmayan dillerde kelimelerin bitişik veya ayrı yazılması üzerine yapılmış olan araştırmalardan ve çalışmalardan yararlanılmalıdır. *İkincisi* Türkçenin mevcut anlatım-kullanım birikiminin ve iletişim-bildirişim aracı olma fonksiyonunun yanı sıra, millî kimliğin de en önemli göstergesi olarak algılamata etkileme niteliğine göre Türk dil biliminde işlevsel bir dilbilgisinin düzenlenmesi çalışmaları başlatılmalıdır.

Çeviri ve aktarma sonucunda ortaya çıkacak olumlu gelişmeler, Türkçenin söz konusu işlevsel dilbilgisi düzenlenmesi sürecinde ve düzleminde ele alınmalıdır. Bu bağlamda Türkiye Türkçesinde hem ayrı hem de bitişik yazılan kelimelerin değişmez bir imlâda, belirgin bir yazı dili normvaryantı olarak belirlenmesi gereksinimi de Türkçenin söz konusu işlevsel dilbilgisi çalışmalarının başlatılmasını gerektiren sayılı önkoşullardandır, diyebiliriz. Çünkü bitişik ve ayrı yazılan kelimelerin yazım şekilleri de işlevsel bir dilbilgisi bağlamında, söz konusu dil birimlerinin ifade ettiği kavrama göre belirlenmelidir.

1.1.2. Türkçede gerek bilimsel ve teknolojik, gerekse küresel, bölgesel, toplumsal, sosyokültürel ve ulusal-kültürel gelişmelere bağlı olarak gerçekleşen yeni kelime yapımı, Türk sözlük biliminin en önemli sorunlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Kaynak metinlerin erek metinlere çevrilmesi süreçlerinde ve sonuçlarıyla gerçekleşen kelime birleşikleşmesiyle kelime yapımı ise, bu alanın en önemli konularından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda birleşik kelimelerin imlâsının ve Türkçenin imlâ kurallarının, kaynak metin odaklı değil, dilin çağdaş işleniş mekanizması düzleminde, ayrı ayrı dil birimlerinin dildeki kullanım hızına ve sıklığına göre daha somut ve net olarak belirlenebileceğini düşünüyoruz.

1.1.2.1. Hem bitişik hem de ayrı yazılan kelimelerin imlâsının, yazı dilindeki kullanım sıklığına göre; görsel ve yazılı basında, Türkçenin eğitim ve öğretiminde vb. belirlenmesi, Türkçenin işlevsel dilbilgisi düzenlenmesinde uygulamalı yöntemin temel taşlarından biri olarak ele alınmalıdır.

1.1.2.2. Söz konusu kelimelerin birleşik sözcük mü, leksikal ve ya sözcüksel, leksikografik veya sözlüksel dil birimleri olduğuna veya sözdizimsel birimler olarak belirtisiz ad tamlaması düzleminde algılanarak kullanılmasının daha doğru olacağına ilişkin, Türk dil biliminde ve buna bağlı olarak da Türkçenin eğitimi ve öğretiminde, yazılı kullanımda kesin bir

karar verilmelidir. Böyle bir kesin dilbilimsel kararın verilmesi, söz konusu dil birimlerinin birleşik sözcük mü, yoksa belirtisiz ad tamlaması mı olduğunun tespit edilmesi ise, yukarıda da belirtildiği üzere, Türkçenin işlevsel dilbilgisi düzleminde mümkündür. Bu birim de, Türkçenin morfolojik ve sözdizimsel araçlarının, aynı *anlamsal bölgeyi* veya alanı oluşturan ve ifade eden sözcüksel, sözcüksel-dilbilgisel ve kelime türetimsel olgularıyla karşılıklı etkileşimliğinde belirlenebilir (Musaoğlu, 2002).

1.1.2.3. Türkçede kelime yapımının sadece yapım ekleriyle gerçekleşmediği (Ganiev, 2000) ve özellikle de bilgi-iletişim çağında *kelime birleşikleşmesiyle* (birden fazla kelimenin birleşmesiyle sözcük türetimi) kelime yapımının giderek hız kazanacağı görülmektedir. Bu bağlamda *Kelime Yapımının*, Türkçenin işlevsel dilbilgisi düzenlenmesinde; *Eklemlerle Kelime Yapımı*, *Kelime Birleşikleşmesiyle Kelime Yapımı*, alt başlıklarıyla ayrıca bir bölüm olarak yer alabileceği muhtemeldir. İşte birleşik sözcüklerin yazım şekillerinin net olarak belirlenmesi de, Türkçenin işlevsel dil bilgisinin düzenlenmesinde *Kelime Yapımı* düzleminde yer alacak bölümün içerisinde incelenmekle mümkündür.

1.1.2.4. Dilbilimde dilin tarihî gelişimi sürecinde; eklerin köklerden, birleşik kelimelerin ad tamlamalarından, deyimlerin cümlelerden vb., dolayısıyla çeşitli dil birimlerinin birbirinden oluşumu veya türemesi söz konusudur. (*Lingvistiçeskiy Ensiklopedičeskiy Slovar*, 1990: 129-130). Bu bakımdan hem ad tamlaması modelinde algılanan ve ayrı yazılan hem de yabancı dillerden Türkçeye tek bir kelime olarak birebir çevrilen ve bitişik yazılan aynı dil birimlerinin yazım şekillerinin belirlenmesinde, söz konusu dil evrenselliğinin göz önünde bulundurulmasının yararlı olacağını düşünüyoruz. İşte Türkçede de dilin kullanım hızına ayak uydurularak ve kavramlaşmanın ise çoğu kez bilinçaltı olarak fark edilmesiyle biçimlenen ve *-(s)i* iyelik ekiyle kullanılan ad tamlaması modelinin anlamsal türünün de artık kelimeleştiği, birleşik bir sözcüğe dönüştüğü ortadadır. Söz konusu lengüistik oluşum, bir yandan yukarıda belirtilen dilbilgisel evrenselliğe, öte yandan ise Türkçenin kendi iç gelişim dinamiklerine göre yorumlanmalıdır: Türkçenin sadece yapım ekleriyle değil, kelimelerle de sözlüksel dil üretkenliğine sahip olduğu ve *kelime* birleşikleşmesinin Türkçenin söz varlığının zenginleşmesindeki rolü onaylanmalı ve incelenmelidir.

1.2. Sözlüksel-Sözdizimsel Değişim: Yabancı dillerden yapılan her türlü

çevirinin etkisiyle hem Türkiye Türkçesinde hem de diğer Türk yazı dillerinde oluşan galat-ı meşhur niteliğindeki dil değişimlerini ise, Türkiye Türkçesinde *kavram-kelime, sözdizimi-metin ve deyim-kalıplaşmış söz – atasöz-ü* düzeylerinde gruplaştırmak mümkündür. Bu bağlamda Türkçedeki belli kavramları ifade eden Türk kökenli sözcüklerin yerine birebir çeviri sonucunda türeyen galat-ı meşhur nitelikli oluşum, çağdaş Türkiye Türkçesi kelime hazinesinin işlek (terim dışı) kadrosunda yer almaktadır: Sözelimi yazı dilinde veya erek metinlerde *yüğen* yerine *at başlığı*, *yılkı* yerine *at sürüsü*, *yılkıcı* yerine *at çobanı*, *tay* yerine *at yavrusu*, kıyık yerine *yorgan iğnesi* vb. kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra yabancı deyimlerin ve unsurlarına parçalanmayan söz-cümlelerin, Türkiye Türkçesine birebir anlamsal çevirisi veya alıntı kelimelerle kullanımı, özellikle konuşma dilinde çok yaygındır. Sözelimi: *neden olmasın, hem de nasıl, hayret bir şey, çok merci, hiç düşünemedim, şok olmak, yarından sonra*; “Akademik rötar, introdakşın yapmak, hamburger yemek, neskafe almak, şov yapmak, çertir okumak, peypır yazmak, koment etmek, prodakşınları görmek, prezen-teyşın yapmak, reaksiyon göstermek (Azerbaycan Türkçesinde reaksiya verm« k), vörkşop çalışması yapmak, çekap yaptırmak, test etmek, ney-çurıl olmak, obsiyon kullanmak, kompliman yapmak, beybi sittir tutmak, kontekste aramak, argümentleri eksik olmak, ranseynöman toplamak vb.” (Demir, 1994). İsim ve sıfat tamlamaları bileşenlerinin (tamlayan ve tamlananların) sırasının değiştirilmesine ise hem konuşma, hem de yazılı dilde rastlanmaktadır. Sözelimi *Laçın grubu* yerine *Grup laçın*, *altmcı kanal* yerine *kanal altı* vb. Bunun gibi kelime gruplarında belirtisiz ad tamlamaları bileşenlerinin arasına cümle unsuru olarak bir sıfatın veya belirteç nitelikli sözcüklerin eklenmesi de Hint-Avrupa dillerinin söz dizimine özgü olan bir husustur. (Çünkü Türkçede belirtili ad tamlamalarının birleşenleri arasına kelimeler eklenir, belirtisiz ad tamlamalarının değil.) Sözelimi *Eski bayındırlık bakanı* yerine *bayındırlık eski bakanı* vb. Cümlelerde ve metinlerde birçok hâlde belli bir anlam alanı veya nüansı ifade etmeyen devriklenme (standart olmayan kuralsız cümlelerin kullanımı), parselyatikleşme (cümlelerin parçalanarak kullanılması) gibi söz dizimi olaylarının gerek Türkiye Türkçesinde, gerekse diğer Türk yazı dillerinde giderek yaygınlaşması ve yerleşimi, Türkçenin genel dil yapısını olumsuz etkilemektedir. Bunun yanı sıra, millî ve manevî değerlere bağlı olarak ortaya çıkan, soyut ve somut dil kavramlarını ifade eden kelimelerin ve uy-

gun söz dizimi ve metin bileşenlerinin de yerine çoğu zaman yabancı dil ve düşünce düzeylerini anlatan dil içeriklerinin Türk yazı dillerindeki “birebir yerleşimi”, yabancı dillerden kaynak metin odaklı ve kuralcı olarak yapılan birebir çevirinin veya çevirinin yapıldığı erek dilin yapısal-anlamsal dengelerinin gözetilmemesinin sonucudur, diye düşünmekteyiz. Bu bağlamda Türkiye Türkçesinde belirtili ve belirtisiz ad ve sıfat tamlamalarının, özellikle de Türkçe kökenli, *sağdan dallanmalı* iyelik isim birleşimlerinin yerine –sal, –sel, –ak, –ek, –ik, –i, –l, –el, –sil gibi çoğu kez yabancı kökenli eklerle biçimlenen *soldan dallanmalı* sıfat gruplarının (Sözgelimi para sorunu yerine parasal sorun, Türk Cumhuriyetleri yerine, Türki Cumhuriyetler vb.) kullanımının giderek yaygınlaşması, yazılı metinlerde ise cümlelerin kırık sözdizimsel yapılanmalar ile ifadesi; Türkçeyi oluşturan tüm eklerin, kelimelerin, tamlamaların, söz dizimi sıralamalarının, deyimlerin ve deyim nitelikli oluşumların sayısal dengesini yabancı dillerin lehine değiştirmiyor mu? (Musaoğlu, 2001: 10-22).

1.3. Türkçeye yabancı dillerden çeviri ile aktarılan kültür aktarımının sonucunda dil sistematığının çeşitli düzeylerinde gözlemlenen galat-ı meşhur nitelikli dil olaylarının önlenmesi, hem dil-kullanım hem de dil-kültür alışverişindeki kaynak metin – erek metin odaklı eşitliğin sağlanmasına bağlıdır. Söz konusu eşitliğin sağlanması için de Türkçeye yabancı dillerden ve Türkçeden yabancı dillere yapılan çevirilere bağlı olarak oluşan çeviri sorunsalının (veya problematığının) yeni bir teorik ve uygulamalı düzlemde incelenmesi gerekmektedir. Nitekim dilbilimde de XX. yüzyılın 50’li yıllarında dönüşümlü üretimsel dilbilgisi teorisi düzleminde belirlenen; herşeyden önce matematiğe, dilbilime ve diğer pozitif bilimlere dayanan, başlangıçta herhangi bir “metnin otomatik çevirisi romantik ülküsü”nü gerçekleştirmeyi hedefleyen, kaynak ve erek metin odaklı, aygıtla yapılan teorik ve uygulamalı çeviri çalışmaları, XX. yüzyılın 70’li yıllarında belli bir ölçüde sonuçlandı: Bazı uzmanlık metinlerinin Hint-Avrupa dilleri örneklerinde kabaca çevirileri yapılabilirdi. Otomatik çevirinin hiç de kolay olmadığı ortaya çıktı. Ve XX. yüzyılın 80’li yıllarından günümüzedek süre gelen ve bugün de devam eden “Dil Mühendisliği Çalışmaları” başlatıldı (Hutchins, 2000). Bugünse söz konusu çalışmalar, bilişsel dilbilimi bağlamında, “Avrupa dil dosyası (portfolio) dil öğretimi” düzleminde (Templer, 2002) ve artık e-dil doğrultusunda sürdürülmektedir.

Bu bağlamda konunun, sadece dilbilgisi veya diğer çeşitli dil düzeylerine

göre geleneksel olarak ele alınmasının yeterli olamayacağı inancındayız. Şöyle ki; Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme sürecinde, Türkçenin eğitimi ve öğretiminin somut değerlerinin, diğer ortak dünya dilleri ve Avrupa dil dosyası düzleminde belirlenmesinin yanı sıra, Türkçe çeviri düzlemlerinin yeniden düzenlenmesi hızlandırılmalıdır. Buna bağlı olarak da Türkçe *metin tipolojisi* ve *varlığı temelinde* "Türkçe Metin Dilbilimii ve Metnin Bilgisayarla Çeviri Sürecini Otomatikleştirilmesi İşinin Oluşturulması" çalışmaları başlatılmalıdır. Söz konusu çalışmaların aşağıda verilen *projeye* göre başlatılabileceğini düşünmekteyiz.

1.3.1. Türkçe Metin Dilbilimi ve Metnin Bilgisayarla Çeviri Sürecini Otomatikleştirilmesi İşinin Oluşturulması Projesi

Türkçe metin, 1970'li yıllardan beri Türk dil biliminde geleneksel tarihî-karşılaştırmalı çalışmaların yanı sıra yapısal-anlamsal ve içeriksel-işlevsel bakımlardan zaman zaman belli bir ölçüde metindilbilimsel olarak da incelenmiştir. Buna karşın söz konusu çalışmalar, henüz *Türkçe Metin Dilbilimi* disiplini oluşturacak bir düzeyde değildir. Bundan dolayı uzmanlardan oluşacak akademik heyetçe gerçekleştirilebilen Türkçe metin dilbilimi disiplininin ve buna bağlı olarak da Türkçe metnin bilgisayarla sistemli bir çeviri süreci otomatikleştirilmesi çalışmalarının başlatılabilmesi için tarafımızdan aşağıdaki proje önerilmektedir.

1.3.1.1. Eski ve yeni Türk metinlerinin sözdizimsel ve metindilbilimsel betimlenmesi

1.3.1.1.1. Eski Türkçe metinleri oluşturan ritmik-heceleme, diyalojik-çerçevesel cümle gruplarının sözdizimsel ve metindilbilimsel özellikleri

1.3.1.1.2. Ritmik-hecelenen şiir tarzındaki geleneksel Türkçe metin

1.3.1.1.3. Geleneksel Doğu Türkçesi metinlerinin sözdizimsel-metindilbilimsel yapısı

1.3.1.1.4. Geleneksel Batı Türkçesi metinlerinin sözdizimsel-metindilbilimsel yapısı

1.3.1.1.5. Geleneksel Batı Türkçesi metinlerinde sözdizimsel paralellik

1.3.1.1.6. Geleneksel ve yeni Türkçe metinlerde diyalojik-çerçevesel yapılanmalar

1.3.1.1.7. Geleneksel ve yeni Türkçe metinlerde dolaylı, dolaysız ve içsel anlatım.

1.3.1.1.8. Yeni Türkçe metinlerdeki sözdizimsel gelişim ve değişimler: Kurallı (standart) metinler, kuralsız metinler; devriklenen metinler, parselyatikli (eklemeli yapılanmalı) metinler vb.

1.3.1.1.9. Türkçe metin birimleri: Birleşik cümleler, basit cümleler, kelime grupları, morfepler, fonemler, deyimler ve parselyatikli yapılanmalar vb. arasındaki boylamsal-dizimsel ilişkiler.

1.3.1.2. Türkçe metnin bilgisayarla çevirisi sürecinin otomatikleştirilmesi çalışmalarında aşağıda gösterilen çalışma yöntemi dikkate alınabilir.

1.3.1.2.1. Türkçe temel söz varlığının betimlenmesi:

1.3.1.2.1.1. Türkçenin hem akraba hem de akraba olmayan dillerle yapısal-anlamsal senkronik sözlüklerinin hazırlanması; İlk aşamada en yaygın Türk yazı dillerinin (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi) yapısal-anlamsal senkronik sözlükleri.

1.3.1.2.1.2. Kullanım sıklığı geniş olan kelimelerin sözlükleri

1.3.1.2.1.3. Frekans kelimelerin otomatik sözlükleri

1.3.1.2.1.4. Tezarus (Yun. thésauros–servet, zenginlik; hazine) sözlükleri (düşünsel anlatımı içeren çokanlamlı, eşanlamlı ve sesteş kelimelerin sözlükleri)

1.3.1.2.1.5. Zıtanlamalı kelimelerin sözlükleri

1.3.1.3. Türkçenin bilgisayarla çeviri dilbilgisi sisteminin hazırlanması:

1.3.1.3.1. Kurallı (standart) Türkçe metin birimlerinin arasındaki sözdizimsel ilişkilerin ve olası biçimsel modellerinin dizimsel (yatay) betimlenmesi

1.3.1.3.2. Sıralı mikrometin birimleri arasındaki sözdizimsel ilişkilerin betimlenmesi

1.3.1.3.3. Birleşik cümlelerin bileşenleri arasındaki sözdizimsel ilişkilerin betimlenmesi

1.3.1.3.4. Türkçedeki tamlamaların algoritmalarının belirlenmesi: Ad birleşimlerinin algoritmaları; fiil ve edat birleşimlerinin algoritmaları

1.3.1.3.5. Türkçedeki temel ve yardımcı morfepler diziminin biçimsel betimlenmesi

1.3.1.3.6. Türkçe metin birimlerinin (cümle, tamlama, sözcük grupları, sözcük, morfepler ve fonem) arasındaki boylamsal (düşey) ilişkilerin betimlenmesi

1.4. Türklük bilgisine ilişkin yabancı dillerde, özellikle de Rus dilinde yazılmış klâsik eserlerin Türkiye Türkçesine çevrilmesinin de, Türkçede yabancı dillerden yapılan çevirilerin sonucunda ortaya çıkan kaynak metin odaklı kuralcı sorunların çözümlenmesinde yararlı olabileceğini düşün-

mekteyiz. V.V. Barthold'un, E.E. Bertels'in, N.M. Jirmunski ve A. N. Kono-
nov gibi ünlü Şarkiyatçı Türkologların eserlerinin Türkiye Türkçesine
çevrilmesi; her şeyden önce Türklük bilgisi tarihi disiplininin somut bir
Türk yazı dilinde oluşturulması bakımından önem taşır. Bu bağlamda
V.M. Jirmunski'nin Rus dilinde yazdığı Türk Halk Şiiri Üzerine. Teorinin
Bazı Problemleri adlı eseri, öncelikle çevrilmelidir (Jirmunski, 1974). Bu-
nun yanı sıra Türk dilinin (yazı dilleri ve lehçeleriyle) şimdiye kadarki en
büyük etimolojik sözlüğü olarak bilinen, Moskova'da, Rusya Federasyo-
nu Bilimler Akademisi tarafından yayımlanması hâlâ devam ettirilen Eti-
mologičeskiy Slovar Tyurkskih yazıkov (*Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü*),
(I, 1974; II, 1978; III, 1980; IV, 1989; V,1997; VI, 2000) adlı eserin Türkiye
Türkçesine çevrilmesi, Türk dil biliminde sözlükçülük çalışmalarına bü-
yük katkı sağlayabilir. Yine Rus dilinde, Rusya Federasyonu Bilimler Aka-
demisi tarafından yayımlanması hâlâ devam ettirilen, Türkçenin dilbilgi-
si üzerine büyük bir yazarlar heyetince bugüne kadarki yapılmış en bü-
yük yayını niteliğindeki (*Sravnitelno-istoričeskaya Grammatika Tyurkskih
Yazıkov*) (Türk Dillerinin Tarihî-Karşılaştırmalı Grameri. Fonetik, Morfo-
loji, Sentaks, Kelime Hazinesi, Moskova, 1984, 1986, 1988, 1997) adlı ese-
rin Türkiye Türkçesine çevrilmesinin ise; Türkçede çeviri sorunsalının bi-
limsel eserlerin çevirisi bakımından ortaya çıkan ayrıntılı sorunlarının çö-
zümlenmesine katkısı olur. (Sadece günlük sözlü ve yazılı metinlerin, ya-
abancı film dublajlarının, çeşitli deneme yazılarının vb. yabancı dillerden
yapılan çeviri verilerine göre, kaynak ve erek metin odaklı çeviri sorunla-
rının ayrıntılı olarak çözümlenmesi mümkün değildir.)

Çeviri sorunsalının çözümlenmesine ilişkin şunları özetlemek istiyorum:
Türkçede çeviri sorunsalını oluşturan sorunlar; kavramların Türkçe keli-
melerle ve kelime birleşikleşmeleriyle, adlanmaların ise hem sağdan hem
de soldan dallanmalı tamlamalarla dengeli olarak ifadesi; deyimlerin, de-
yim niteliğindeki kalıplaşmış söz gruplarının, söz-cümlelerin (tek bir ke-
limeyle ifade edilen cümlelerin), klişelerin, atasözlerinin vb. dildeki uy-
gun dilbilimsel-sözdizimsel varyantlarının bulunarak belirlenmesi düz-
lemlerinde ele alınmalıdır. Söz konusu sorunların, *çeşitli dil birimlerinin
birbirinden türemesi genel dil evrenselliğinin ışığında*, Türkçenin söz dizimi-
ne ve hem eklerle hem de kelime birleşikleşmesiyle gerçekleşen yapısına
göre çözümlenmesinin yanı sıra, erek amaç metin odaklı incelenmesinin
de temel kuram olarak kabullenmesi şarttır.

Aktarma. Türkçenin kelime hazinesinin tüm sözlüksel alanlarının Türk yazı dilleri ekseninde zenginleştirilmesi ve onun kullanım gücünün ortak bir Türkçe doğrultusunda yükseltilmesi ve belirginleştirilmesi için, ayrı ayrı Türk yazı dillerinin çeşitli yazılı edebiyat örneklerinin birbirine aktarımı, söz konusu *aktarma çalışmalarının* önemli bir kolunu oluşturmaktadır. Çünkü lengüistik küreselleşmenin iki dillilik ve çok dillilik ortamlarında oluşturduğu dil-kullanım ve eğitim-öğretim eşitsizliği sonucunda, her geçen yüzyılda yer yüzünde konuşulan dillerin sayısının azalması süreci, giderek hızlanmaktadır. Bu ise, Türk Dünyası olarak, Türk yazı dilleri ekseninde, Türkiye Türkçesi temelindeki ortak bir bilişim-iletişim dilinde birleşmemizi zorunlu kılmaktadır. Bu birleşmenin bir yolu da diğer Türk yazı dillerindeki edebî eserlerin Türkiye Türkçesine aktarılmasından geçmektedir. Bu bakımdan Türk Dünyası bağımsızlığından geçen süre içerisinde, diğer çağdaş Türk yazı dillerinden çeşitli konulardaki birçok eserin Türkiye Türkçesine aktarıldığının gözlemlenmesi dikkat çekicidir (Tural, 1995; İsmail-Güngör 1997 vb.). Buna rağmen Türk yazı dillerinde çeşitli yazılı metinlerin yazı dilleri arası ve dönemler arası aktarımına ilişkin aktarma eleştirisi ve aktarma bilimi sorunları, direkt olarak sadece birkaç makalede ele alınmıştır (Musaoğlu, 1997; Uğurlu, 2000).

Düşüncemize göre Türk Dünyasındaki her türlü sözlü ve yazılı metinlerimizin, dolayısıyla edebiyatımızın Türk yazı dillerinde birbirine aktarılması, iki belirgin doğrultuda sürdürülmelidir: *Birincisi*, farklı coğrafyalardaki Türk yazı dillerinde çağdaş sözlü ve yazılı metinlerimizin birbirine ve Türkiye Türkçesine aktarılması; *ikincisi*, edebî tarihimizi oluşturan gerek yazılı, gerekse sözlü metinlerimizin çağdaş Türk yazı dillerine ve Türkiye Türkçesine aktarılması veya uyarlanması.

Türk yazı dillerinde edebî metinlerin birbirine aktarımında, gerek millî, gerekse evrensel değerleri ve gerçekleri, dolayısıyla medeniyetlerin etkililiklerini bir arada yansıtabilen klâsik ve çağdaş yazarlarımızın eserlerine öncelik tanınmalıdır. Şöyle ki; *eserlerini*, Türk Dünyası gerçekleri ve çağdaş yaşam trendi; Türk-İslam değerlerinin gerek düşey (Türk kültür ve dil coğrafyası, demografik artım, yayılım ve aile yapısı, göçebe ve yerleşik yaşam tarzı vb.), gerek yatay (sosyal adalet, insan haklarına saygı, çeşitli uygarlıklara uyum sağlamakla makul çoğunluk demokrasisi vb.) sistematiklerinin, evrensel uygarlığın ve dünya edebiyatının bilinciyle *kalımla* alan ve kendi millî özüne uygun bir anlatımla kurgulayan ve anlam-

landıran *yazarların* edebî mirası ve bundan sonra yazdıkları, düşüncemize göre, ilk sırada aktarılmalıdır.

Türkçenin belli bir düzeyde birbirinden farklı dil-kullanım özelliklerini içeren bir yazı dilinden diğerine yapılan edebî aktarımındaki genel prensiplerinden bazıları; çeşitli Türk yazı dillerinden Türkiye Türkçesine aktarılan edebî eserlerin dili üzerindeki gözlemlerimize göre, aktarma bilimi (aktarmabilim) düzleminde aşağıdaki gibi *sıralanabilir*.

- Aktarımı yapılan her iki yazı dilinin söz varlığında ve dil-kullanım işleminde yer alan birçok kelimenin, anlatım biçiminin farklı anlatımlardaki kullanılabilirliği;

- Aktarımı yapılan her iki yazı dilinin çeşitli kelimelerinin, her çeşit mecazlaşmış dil-kullanım olanaklarının dipnotlarla açıklanmasına mümkün olduğu kadarıyla az yer verilebilirliği ve buna bağlı olarak da anlamların her iki yazı dilinde daha sık kullanılan ve bilinen uygun anlatım araçlarıyla anlatılabilirliği;

- Türkçedeki *devriklenme* (cümlede Türkçeye özgü standart söz sırasının üslubî makamlara göre değişimi), *parselyatikleşme* (cümlelerin öğelerine göre parçalanarak kullanılması), *elipsis* (cümlelerde kelimelerin, tamlamaların; söz gruplarında kelimelerin; kelimelerde eklerin vb. düşümü) gibi sözdizimsel-metindilbilimsel olayların kullanımının gelişigüzel olarak değil, dil ortamına ve edebî anlatının akışına göre belirlenebilirliği;

- Aktarımı yapılan her iki yazı dilinde aynı olan atasözleri ve deyimlerin yanı sıra, çeşitli dilbilimsel-biçembilimsel varyantlardaki atasözleri ve deyimlerin de aktarılan dildeki uygun karşılıklarının çoğu kes bulunabilirliği ve *bazılarının* ise *aktarma metinlerde özgün biçimleriyle* kullanılabilirliği. Yukarıda belirttiğimiz dört temel aktarım prensibinden sonuncusuna ilişkin, Türkmen yazar Annaguli Nurmehmet'in Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan eserlerinden (Nurmehmet 2001; 2001; 2001; 2002) Türkmen Türkçesindeki varyantlarıyla Türkiye Türkçesine doğrudan aktarılan atasözlerinin ve deyimlerin erek metinlerdeki karşılıklarının bulunabilirliği ve bazılarının da özgün biçimleriyle kullanılabilirliği üzerine bir tarama yaptık. (*Musaoğlu, 2002*).

Bu bağlamda genel Türk kültürüyle, Türk halklarının hem göçebe hem de yerleşik yaşam tarzıyla, manevî özüyle sıkı bir biçimde bağlı olan genel Türkçenin derin yapısını oluşturan anlam alanları ilişkilerini ve nüanslarını ikinci bir adlandırma ve sözdizimsel öbeklenme düzeyinde ifade

eden Türkmençe deyimlerin ve atasözlerinin, Annaguli Nurmemmet'in eserlerinin Türkiye Türkçesindeki erek metinlerini oluşturan cümlelerde ve cümleden büyük birimlerdeki yerleşimi, gerek çeşitli öykü eserlerindeki anlatımı, gerek roman tekniği ve stilistik bakımından başarılı olmuştur, diyebiliriz. Dolayısıyla hem kelime dolunumu veya doldurumu hem de sözdizimsel yapısı ve sözcüklerin deyimlerdeki ve atasözlerindeki sıralanışı ile Türkiye Türkçesindeki deyimlerden veya deyim niteliğindeki dil malzemelerinden ve atasözlerinden herhangi bir farklılığı bulunmayan söz konusu dil birimlerinin ve küçük folklorik metinlerin Türkiye Türkçesindeki yerleşimi ve yaygınlaştırılması, yukarıda belirtilenlerden farklı olarak ne birebir çeviridir ne de açıklamadır. Bu, Türkçenin kendi genel kontekstindeki ama, yeni bir sözdizimsel-metindilbilimsel düzlemdeki özgün erek metin ifadesidir. İşte yazar Annaguli Nurmemmet'in eserleriyle Türkiye Türkçesinde belki ilk defa olarak doğrudan kullanılan çok sayıda Türkmençe deyimlerden ve atasözlerinden bazıları:

Deyimler (doğrudan aktarılanlar):

1. Devenin üstünde köpek havlar oldu.
2. Dünyayı sel alsa topuğuna çıkmayacak.
3. Elmas kılıcını çarhlayan yiğitlerimiz de duysun.
4. Gözlerini yandak dikenini sil.

Atasözleri (doğrudan aktarılanlar):

1. Delinin bin kelimesi telek (aptalca) olsa da bir kelimesi gerek.
2. Tavşan doğduğu tepeden uzağa gitmez.
3. Onun ipinin üstüne odun konulamaz.
4. Sabır eden kul şat olur.
5. Kurdun ağızı yese kan, yemese de kan.
6. Kızıl yüzlü yiğitin kızkardeşi olmasın, kızkardeşi olsa da kızıl yüzü solmasın.

Türkiye Türkçesindeki sözdizimsel varyantları verilen Türkmençe deyimler:

1. Depen göke yetmek (Türkmen.)
Sevinçten dört köşe olmak (Türk.)
2. Canından can almak (Türkmen.)
Canından can kopartmak (Türk.)

Türkçede edebî aktarmaya ilişkin şu hususu da bir sonuç olarak vurgulamanın yerinde olacağı kanısındayız:

XIX. yüzyılın sonuna doğru Batı medeniyetinin etkisiyle, medeniyetlerin kavuşması doğrultusunda, genellikle sözlü ve halk edebiyatına dayanan ve gerek şiir, gerekse düz yazıyla yazılan yeni Türk halkları edebiyatı; XX. yüzyılın bütün janr ve edebî şekilleriyle (roman, hikaye, piyes, şiir çeşitleri vb.) gerçekleşen Türk yazı dillerinden dünyanın çeşitli dillerine çevrilmiştir. Ne yazık ki, XX. yüzyılın 90'lı yıllarına kadar söz konusu edebiyatın, Türk yazı dilleri arası aktarımı, aktarma düzeyinde değil, genellikle yabancı diller aracılığıyla (Rus, İngiliz, Fransız vb.) çeviri olarak yapılmıştır. Kardeş edebiyatların birbirine Türkçe olarak aktarma çalışmaları ise, XX. yüzyılın 90'lı yıllarında ivme kazanmıştır (Musaoğlu, 1997). Bundan sonraki yapılacak iş, söz konusu hızı; lengüistik küreselleşmenin getirdiği iki dillilik ve çok dillilik ortamlarında hiç kaybetmememizdir. Dolayısıyla edebî aktarma çalışmalarını, çeşitli sosyolen-güistik ve sosyokültürel etkenlerin bağlamında, Türkçenin çağdaş diz-gesel düzeylerinde kelime öbeklerine ve cümle yapılarına göre gerçekle-şen soldan ve sağdan gelişmeli anlam alanları eksenlerindeki gelişim ve değişimlerin doğrultusunda hem kaynak hem de erek metin odaklı olarak sürdürübilmeniz şarttır.

Sonuç

Görüldüğü gibi, Türkçede anlamı anlamına ağırlıklı, erek metin odaklı çeviri ve kelimesi kelimesine ağırlıklı, hem kaynak hem de erek metin odaklı aktarma süreçleri ve sonuçlarının karşılıklı olarak belirlenmesi ve çeviribilim (çeviri bilimi), çeviri eleştirisi; *aktarma bilimi (aktarmabilim)*, *aktarma eleştirisi* bağlamında ise her yönüyle incelenmesi, çağdaş Türklük bilgisinin çok önemli bir sorunsalıdır. (Aktarma eleştirisi ve aktarma bilimi kavramları, Türklük bilgisinde Türk yazı dillerine ait çeşitli yazılı metinlerin yazı dilleri arası ve dönemlerarası aktarımına bağlı olarak belirlenmektedir.) Söz konusu sorunsalın çözümlenmesi ise, sadece geleneksel çeviribilim ve yeni aktarma bilimi ekseninde olanaksızdır. Dolayısıyla Türkçede çeviri ve aktarma sorunlarının gerek çeviribilim (çeviri bilimi), gerekse aktarma bilimi (aktarmabilim) bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmesinin yanı sıra, bilim-bilişim çağında “dil mühendisliği ve elektronik çeviri araştırmaları ve uygulamaları” (Hutchins, 2000) da çağdaş e-dil düzleminde devam ettirilmelidir.

Kaynakça

- Ananur, Hasan (2000), "Anlam Odaklı Çeviri Yöntemi ve Uygulaması Üzerine", *Kuramsal ve Uygulamalı Çeviri Sorunları, Sempozyum Bildirileri*, 03-04 Kasım 2000, Bursa, s. 65-74.
- Bengi, Işın (1993), "Çeviri Eleştirisi Bağlamında Eleştirel Bilincin Oluşması ve Eleştiri, Üst-Eleştiri, Çeviribilim İlişkileri", *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, s. 25-50.
- Cemal, Ahmet (1993), "Yazın Çevirisi Eğitimi Üzerine Düşünceler", *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, s. 12-16.
- Çannon, P. (1994), *O novom podhode Kanalize Grammatičeskih Otnoşeniy. – Voprosı Yazıkoznaniya, (Dilbilgisel İlişkilerin Tahlillerine İlişkin Yeni Yöntem Üzerine) 1*, s. 5-19.
- Demir, Ali (1994), "Türingilizcemiz Nasıl?", *VIII. Dilbilim Kurultayı*, 26-27 Mayıs, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, s. 166-168.
- Durak, Mustafa (2000), "Tahsin Yücel'in André Gide'ten Çevirdiği 'Dünya Nimetleri Üzerine Bir Çeviri Eleştirisi Denemesi'", *Kuramsal ve Uygulamalı Çeviri Sorunları, Sempozyum Bildirileri*, 03-04 Kasım 2000, Bursa, s. 266-287.
- Ganiev, F.A. (2000), *Tatarskiy yazık. Problemu i issledovaniya, Kazan, Tatarskoye Knijnoe İzdatelstvo, (Tatar Dili. Problemler ve İncelemeler)*, 271 s.
- Gökdoğan, Melek Dosay (2000), "Bilim Tarihinde Çevirinin Yeri, Kuramsal ve Uygulamalı Çeviri Sorunları", *Sempozyum Bildirileri*, 03-04 Kasım 2000, s. 22-25.
- Hutchins W.J. (Ed.) (2000), *Early years in machine translation: memoirs and biographies of pioneers* (Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series III. Studies in the history of language sciences). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam; Philadelphia. xii + 405 p.
- İsmail, Z. – Güngör, A. (1997), *Abay Yolu*, Ankara: Bilig Yayınları.
- Jirmunski, V.M, (1974) *O tyurkskom narodnom stihe. Nekotorie problemu teorii. Tyurkskiy geroičeskiy epos. İzdatelstvo "Nauka", Leningradskoe otdelenie, Leningrad, s. 664-680 (Türk Halk Şiiri Üzerine. Teorinin Bazı Problemleri).*
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (1992), (Kılavuz Kitap), Kültür Bakanlığı Yayınları, 1181 s.
- Karatay, Suat (1993), "Çeviri Eleştirisinin Bilimsel Konumu Üzerine Eleştirel Görüşler ve Bir Model Önerisi", *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, s. 17-24.
- Kocaman, Ahmet (1993), "Çeviri, Çeviri Eleştirisi, Dilbilim", *Dilbilim*

- Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, s. 2-4.
- Lingvistiçeskiy ensiklopediiçeskiy slovar (1990), Moskva, "Sovetskaya Ensiklopediya", 683 s. (Ansiklopedik Lengüistik Sözlük).
- Musaoğlu, Mehman (1997), "Muhtar Awezovun Edebî Mirası Türkiye Türkçesinde, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi", *Muhtar Awezov Özel Sayısı*, Sayı: 14, s. 15-22.
- Musaoğlu, Mehman (2001), "Türkiye Türkçesindeki Lengüistik Gelişimler ve Değişimler", T.C. Bilkent Üniversitesi, Türk Dili Bayramı, 26 Eylül, Ankara, s. 10-22.
- Musaoğlu, Mehman (2002), "Türkçenin İşlevsel Dilbilgisinin Sözdizimsel-Metindilbilimsel Düzeyinin Düzenlenmesi Üzerine", 5. *Dünyada Türkçe Öğretimi Semineri*, 9-10 Mayıs 2002.
- Musaoğlu, Mehman (2002), "Türk Dünyasında Çeviri-Aktarma Sorunları ve Annaguli Nurmehmet'in Eserleri Türkiye Türkçesinde", *Avrasya Sanat-Edebiyat Yıldızları, Uluslararası Sempozyum*, Nisan 2002, Ankara.
- Nurmehmet, Annaguli (2001), *Çark-ı Felek*, Devran Matbaacılık, Ankara, 176 s.
- Nurmehmet, Annaguli (2001), *Nuh Tufanı*, (Roman), Devran Matbaacılık, Ankara, 384 s.
- Nurmehmet, Annaguli (2001), *Oğuz Yurdu*, (Roman), Ankara, 672 s.
- Nurmehmet, Annaguli (2002), *Büyük Göç*, Devran Yayıncılık, Ankara, 718 s.
- Öztürk, İlyas (2000), "Çevirinin Tarihsel Etkinliği, Kuramsal ve Uygulamalı Çeviri Sorunları", *Sempozyum Bildirileri*, 03-04 Kasım 2000, s. 1-21.
- Sabir, Mirz « » lkb « r (1992), *Hophopnam* « , Bakı, Yazıcı, 558 s.
- Templer, Bill (2002), "Türkiyedeki Avrupa Dilleri Dosyası [European Language Portfolio (ELP)] ve Yabancı Dil Olarak Türkçe: Avrupa Konseyi'nden Öğreticinin Yetkileri İçin Uygun Bir Araç Oluşturma", *Dil Dergisi*, Sayı: 113: 24-32.
- Tural, Sadık (1995), *Gorgut Ata* (Türkmen Halk Nüshası) Ankara.
- Uğurlu, Mustafa (2000), "Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve "Abay Yolu" Romanı", *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15: 59-78.

Translation and Adaptation in Turkish Languages

Prof. Dr. Mehman Musaoglu

Ankara University - TÖMER

Abstract: In this essay the common and different aspects of adaptation and translation are given. The changes and development are studied in the changes of attitudes developed in Turkish in Turkey as a result of translation made from foreign languages. It emphasizes the problems of some lexical and grammatical and literary language, which occurs regarding the changes and development mentioned. To be able to solve these problems, the suggestions intensified on Turkish and target texts are given and linguistic projects are presented. Regarding the translation and transposition of literary text between the mentioned languages, the principles of adaptation concept, have been established. In this respect, the adaptation of the Author from Turkmenistan Annaguli Nurmamet's work into Turkish language is a good adaptation example related to Turkish literary languages.

Key words: Translation, theory of translation, adaptation, transposition, principles of adaptation, source text, target text, lexical and grammatical changes and developments, text linguistics

Переработка и Перевод в Тюркской Языковой Системе

Мехман МУСАОГЛЫ
Анкарский Университет
ТОМЕР

Резюме: Разного рода транспозиции с тюркского литературного языка на иностранные языки и с иностранных на тюркский являются переводом. Транспозиции же в тюркских литературных письменных языках в текстовых уровнях являются не переводом, а переработкой. В результате разного типа переводов с иностранных языков на тюркский наблюдается формирование негативных языковых изменений в развитии тюркской лексико-семантической системе. Оценивание данного типа развития лексико-семантической системы в тюркских литературных письменных языках, с одной стороны, и толкование формирования причин негативных языковых образований в нём, с другой стороны, должны изучаться в свете современных лингвистических течений, как в связи с агглютинацией, так и словосложением тюркской языковой системы; а также посредством тюркской структуры текста. Для того чтобы в целом обогатить тюркскую лексику, повысить силу её семантико-синтаксического функционирования, необходимо переработать образцы произведений разного рода в тюркских литературных письменных языках.

В связи с этим, переработка текстов произведений туркменского писателя Ашвагули Нурмаммеда представляет собой яркий образец траспозиции в тюркских литературных языках.

Ключевые слова: Перевод, переводчик, транспозиция, переработка, лексико-семантическое развитие, словосложения, тюркские литературные письменные языки, лингвистика текста, функциональная грамматика, фразеологизм, пословица.

Slav Dillerinin Gagauzcaya Etkisi

Dr. Astrid MENZ

Özet: Balkanlarda konuşulan Türkiye Türkçesinin bir ağızı olan Gagauzca, yapısal bakımdan Türkçenin ortak özelliklerinden farklılaşan çok ilginç öğeler taşımaktadır. Yazıda, hem yazılı metinler hem de bir alan araştırmasında konuşma dilinden topladığım metinler temelinde Slav dilleri etkisi altında oluşan bu değişimler kod kopyalama kuramı ile çözümlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Batı Oğuzcası, Dil İlişkisi (language contact), Cümle Bilgisi, Kod Kopyalama, Gagauzca.

GİRİŞ

Gagauzlar Kimdir?

Gagauzlar bilindiği gibi Ortodoks Hristiyan bir Türk topluluğudur. Gagauzların etnik bakımdan nasıl ve ne zaman oluştuğu tarihçiler ve Türkologlar tarafından halen tartışılmaktadır. Değişik tezleri özet olarak şöyle verebiliriz (ayrıntılar için bkz. Güngör / Argunşah 1991): Hristiyan oldukları için bazı bilim adamları tarafından Gagauzların Türkleşmiş Bulgar ya da Yunanlılardan oluştuğu, yine aynı sebepten bazılarınınca da Kumanların torunları oldukları ileri sürülmüştür. Bir başka teze göre Gagauzlar 13. asırda Bizans'a sığınan bir Selçuklu grubunun torunlarıdır. Ayrıca bu etnik grubun isminin etimolojisi de tartışmalıdır. Fakat, Gagauzcanın Batı Oğuzcası grubuna ait olduğu açıktır (Doerfer 1965).

Bu topluluğun en büyük bölümü – 1989 nüfus sayımına göre 197.000'i – eski Sovyetler Birliği sınırları içinde yer alan bugünkü Moldavya Cumhuriyeti'nin güneyinde (153.000) ve Ukrayna'nın güneybatısında yaşamaktadır. İkinci büyük grup halen Bulgaristan'da varlığını sürdürmektedir.

Ama nüfus sayımında belirtilmedikleri, daha doğrusu Bulgar kabul edildikleri için bunların kaç kişi oldukları bilinmemektedir. Romanya ve Yunanistan'da küçük Gagauz grupları bulunduğundan söz edilmekteyse de sayıları belli değildir. Türkiye'ye yerleşen gruplar da olmuştur; bunlar, dilin yakınlığı yüzünden olsa gerek kısa zamanda asimile olmuşlardır. Eski Sovyetler Birliği sınırları içindeki Kazakistan ve Kafkasya'da da Gagauz köyleri bulunmaktadır.

Gagauzca

Gagauzca dilbilim açısından Türkiye Türkçesinin bir ağızdır. Kowalski ve Pokrovskaya'nın tezlerine karşın, Doerfer'in (1959 ve 1965) gösterdiği gibi Kıpçak Türk dilleriyle alakası yoktur.

1957'de o zamanki Sovyetler Birliği'nde yazı dili olarak resmi statü kazanmış, 1996'ya kadar Kiril harfleriyle yazılmıştır, fakat aslında tam manasıyla hiçbir zaman yaşayan bir yazı dili olmamıştır. Sovyetler zamanında Moldavya'nın bazı okullarında, sadece üç yıl için, haftada üç saat (1958-1961) ana dili dersi okutulmuştur. Bu yüzden hemen hemen hiç kimse Gagauzca'yı gündelik hayatında yazı dili olarak kullanmaz. Sadece birkaç gazeteci ve yazar Gagauzca yazmaktadır. Hatta gözlemlerime göre Gagauzca kitaplar da fazla okunmamaktadır. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Moldavya Cumhuriyeti'nin Gagauz köylerindeki okullarda temel dersler Rusça verilse de, bütün çocuklar zorunlu olarak haftada üç saat Gagauzca dersi almaktadır. 1996 Ocak ayında Gagauzca için Latin alfabesi kabul edilmiştir. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Gagauzca yayınlar da çoğalmış ya da canlanmıştır.

Gagauzca'yı inceleyen bilim adamlarının hemen hemen hepsi bu dil üzerinde Slav dillerinin büyük etkisi olduğunu yazmıştır. Hatta Doerfer Fundamenta'daki yazısında "Gagauzca sentaks bakımından tamamen gayri Türkçedir ve Slavlaşmıştır" der "Syntaktisch ist das Gagausische völlig untürkisch und slawisiert". 1959: 270). Bu ve buna benzer iddialar ilgi çekicidir. Gayri Türkçe bir sentaks nasıl bir şeydir ve Gagauzcanın sentaksı ne kadar gayri Türkçedir? Sentaksın tümü mü Slavlaşmıştır yoksa Türk dillerinin yapısına özel bazı ayrıntıları korunmuş mudur? Türkçe gibi bir dil, yapı bakımından çok uzak olan bir dil grubunun etkisi altında kaldığı zaman dilde neler değişebilir, neler değişmez ya da değişemez? Doktora tezime temel olan araştırmama, bu ve buna benzer sorulara cevap bul-

mak için başladım ve ilk önce yayımlanmış mensur metinleri inceledim. Daha çok cümle yapısıyla ilgilendiğim için manzum metinleri bu araştırmanın dışında tuttum. Halk edebiyatında çağdaş gündelik konuşma dilinde çok nadir rastlanan ya da hiç rastlanmayan kelimeler, ekler ve yapılar halen görülmektedir.

Yazılı metinler: İlk Gagauzca metinler, Moşkov'un Besarabya'da topladığı ve 1904'te yayınladığı malzemelerdir. Bu kitapta çok sayıda masal, anlatı, atasözü ve bilmece yer alır; ekinde ise Gagauzca-Rusça bir sözlük vardır. Manov'un 1938'de ilk basımı yapılan etnografi ve tarihle ilgili yapıtında da Varna civarında topladığı bir kaç masal, atasözü, bilmece ve türkü bulunur. 1960'larda Zajaczkowski Bulgaristan'da Gagauzca masal, bilmece, atasözü ile örf ve adetler hakkında derlemeler yapmıştır. Bunlar aslında konuşma dili örnekleridir.

İlk gerçek yazılı metinler bir Gagauz din adamı olan Mihail Çakır'ın tercümeleridir. Kendisi daha sonra Gagauzların bir tarihini de yazmış ve küçük bir sözlük hazırlamıştır. Tarih kitabı 1934'te basılmıştır. Bu yazılarda Latin alfabesini kullanmış ancak Romence imla sistemine yakın bir imla sistemi kurmuştur. Bu sistemde *ö* ve *ü* seslerini *io* ve *iu* harfleri ile *ı* sesini de *â* harfi ile göstermiştir. Açık *e* için *ae* harflerini kullanmıştır.

Ünsüzlerde ise durum şöyledir:

/K/, yani ötümsüz artdamak kapantılı sesi *c*, ancak *k*'den sonra ince bir ünlü gelirse *ch*,

/G/, yani ötümlü artdamak kapantılı sesi *g*, ancak sonunda ince bir ünlü gelirse *gh*,

/Ç/, yani ötümsüz, dişdamak, sürtünmeli sesi *ci* ya da *ce*,

/C/, yani ötümlü, dişdamak, sürtünmeli sesi *dj*

harfleri ile gösterilmiştir.

Aşağıda verdiğim örnekler kullandığı sistemi açıklamaktadır:

tiurc	= Türk	tiurcea	= Türkçe
ichi	= iki	bacalâm	= bakalım
ghibi	= gibi	ghiuneş	= güneş
hangâ	= hangi (=hangi)	hici	= hiç
necin	= neçin (niçin)	urumdjea	= urumce (=rumca)

Mikail Çakır'ın ilk yapıtları kutsal metinlerin tercümeleridir. Oysa yazmış olduğu tarih kitabı sadece onun ilk kitabı değil, aynı zamanda bilinen tek serbest yazı ve herhalde Gagauzca yazılmış ilk serbest metindir. Eğitimi ni Romence ve belki de Rusça gördüğü için yapıtlarında bu dillerin etkisi çok bellidir. Bence bu etkinin en önemli örneği onun metinlerinde ilk defa rastlanan ilgi adlıdır; bunu ileride ayrıntılı olarak inceleyeceğim.

Bunların dışında 1957 senesine kadar Gagauzca bir şey yayınlanmamıştır. Sovyetler döneminde ve sonraları düzyazı yazarların en tanınmışlarından 1922 doğumlu Diyonis Tanasoğlu öyküler yanında tek Gagauzca roman olan *Uzun Kervan*'ı yazmıştır. 1933 doğumlu (-1984) Dimitri Karaçobanoğlu öyküler kaleme almıştır. 1953 doğumlu Stepan Bulgar hem edebi öyküler hem de tarihi çalışmalar yazmıştır, 1928 doğumlu Nikolay Baboğlu folklor ve çocuk kitabı yazmaktadır. Hatta son sözü edilenin Gagauzca ders kitapları da vardır. Şiir ve türkü yazmak Gagauzlar arasında çok yaygındır, fakat yukarıda da belirtildiği gibi ben şiir dilini araştırmanın dışında tuttum.

Dil, daha doğrusu sentaks bakımından bu metinler arasında farklılıklar görülebilir. Türkiye Türkçesine en yakın olanı, Bulgaristan'da konuşulan Gagauzcadır. Moşkov'un metinleri arada kalır en uzağı ise Mihail Çakır ile başlayan modern yazı dilidir. Ayrıntılara biraz ileride değineceğim.

Alan araştırmam: Yayınlanmış olan metinleri inceledikten sonra çağdaş konuşma dilini merak etmişim. Muhtemelen Moşkov zamanından bu yana dilde değişiklikler olmuştu. Bunu tespit etmek için 1995'te Moldavya Cumhuriyeti'nde bir alan araştırması yaptım. Dört hafta boyunca Tomay köyünde kaldım ve malzemenin çoğunu orada topladım, ama başka köylerden derlediğim malzemeler de vardır. Masal ve folklor malzemesi epeyce iyi kayda geçmiş ve folklor metinleri yapı bakımından ve dolayısıyla kullanılan dil bakımından bir derece sabit olduğu için, bir amacım da bunların dışında metin türleri elde etmektir. Mesela atasözlerinde gündelik dilde kullanılmayan eski sözcükler geçer; masallarda zaman eklerinin bütün varyantları kullanılmaz.

Köye geldiğimde ilk ilgimi çeken o yöredeki (yani Moldavya'daki) tonlamanın (intonasyonun) Türkiye Türkçesinden çok farklı olduğuydu. Metinleri okuduğum zaman hiç zorluk çekmiyordum. Hatta cümle yapısı yüzünden ana dili Türkiye Türkçesi olanlardan daha kolay tercüme edi-

yordum. Konuşma dilini anlayabilmem içinse bir kaç gün alışma süresi gerekti. Oysa, bu alan araştırmamdan iki yıl önce, Bulgaristan'daki araştırmam sırasında dinlediğim Gagauzcanın tonlamasını Türkiye Türkçesine daha yakın bulmuştum.

Alan araştırması boyunca farklı kişilerden metin topladım. Genelde diyalektoloji çalışmalarında kaynak kişi olarak okumamış ihtiyar kadınlar tercih ediliyor (ayrıntılar için bkz. Demir 1999). Bunun birinci nedeni genellikle okumamış kadının doğduğu yörede kalması, "yabancı" bir şiveyle temas etmemiş olması; ikincisi, standart dil ile temas etmemesi; üçüncüsü de ihtiyar kadınların çoğu toplumda muhafazakar olmaları ve eski kelimeleri kullanmaları. Böylece bunlardan derlenen malzeme-lerde, dilin ya da ağzın tarihini biraz da olsa görebiliriz.

Öte yandan bu yaklaşımın dezavantajları da vardır: Her şeyden önce dil değişmeyen bir nesne değildir; her nesil kendi değişikliklerini dile katmaktadır ve dilde, nesilden nesile nelerin, nasıl ve hangi yönde değiştiğini araştırmak da son derecede önemlidir. Aynı zamanda Gagauzca gibi az kayda geçmiş bir dilin sadece masalları ve atasözlerini toplamak, okumuş olanlardan kayıt yapmamak dilin önemli bir tabakasını göz ardı etmek olur. Ayrıca her dilin değişik üslup ve tarzları vardır; örneğin arkadaşları arasında bir üslubu kullanan öğrenci üniversitede hocasıyla konuşurken başka bir üslup kullanır. Bunlardan birisi ötekenden önemlidir diyemiyoruz. Bundan dolayı kaynak kişileri okumamış yaşlı kadınlar arasından olduğu kadar, okumuş, fakat Gagauzcayı sadece aile içinde konuşanlar ile okumuş ve Gagauzcayı yazı dili olarak da kullananlar arasından seçtim. Anlatılarındaki konular arasında hatıralar, politik değişmeler, bir Moskova gezisi, İkinci Dünya Savaşı'nda köyde olup bitenler vardır. Bir defa da bir anne-kız arasındaki diyalogu kaydettim. Fonetik ve fonoloji üzerine çalışmadığım için anlatılanları bilgisayara pek ayrıntılı olmayan bir transkripsiyon sistemiyle aktardım.

Çözümleme için kuramsal yaklaşımlar

Bir dil bir başka dilin etkisi altında kaldığı zaman ne kadar ve hangi yönde değişiklikler olabildiğine dair birkaç kuram vardır.

Bir birey ya da bir toplum iki ya da daha fazla dili dönüşümlü kullanıyorsa dil ilişkisi (*language contact*) ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkiden değişik sonuçlar doğabilir. Bu sonuçlar dilbilimciler tarafından genelde şöyle sınıf-

landırılır (ayrıntılar için bkz. Bechert/Wildgen 1991: 2-5).

1. Her iki dil de değişmez, fakat söylemde karışık kullanılır. Buna *code-switching* yani dönüşümlü kod kullanımı denir. Hollanda'da konuşulan Türkçeden dönüşümlü kod kullanımı için bir örnek:

(1) *Zijn vader* zorla yaptırmış (Babası zorla yaptırmış) Backus (1996: 187).
onun baba

2. Dillerden biri öteki dilin etkisi altında değişir. Genelde prestiji yüksek olan dil bu durumda etkileyen dil olur. Buna girişim (*interferenz*) denir. Bu duruma Almanya'da konuşulan Türkçeden bir örnek:

(2) Q da gelmesi lâzım Menz (1991: 41)
o=yalın hal
Almanca: Er muß auch kommen
er=yalın hal

3. Zamanla bir dilin (genelde etkilenenin) kullanımından vazgeçilir. Buna dil yitimi (*language loss*) denir. Bunun bir örneği, Türkiye'deki genç Yahudilerin kendilerinden önceki kuşağın anadili olan Ladino, Fransızca ya da Almanca'yı öğrenmemesi, ya da sadece pasif olarak öğrenmesidir.

4. Her iki dil ayrı alanlarda kullanılır; buna iki-dillilik (*diglossia*) denir. Böyle bir durum okumuş olan Gagauzlar için geçerlidir; iş yerlerinde genellikle Rusça, evde ise Gagauzcayı kullanıyorlar.

Dönüşümlü kod kullanımının 3 türü vardır (Johanson 1993). Birincisi simgesel dönüşümlü kod kullanımudur. Söylem bir dilde oluşur ve konuşan ara sıra cümlelerin sonuna öbür dilden ünlemler, kısa sorular vs. ekler. Bu ekleme ise konuşanın öbür dili bilmesinin simgesidir.

İkincisi, konuşan bir cümlesini bir dilde bitirir, yeni cümleyi öbür dilde oluşturur. Buna cümleden cümleye dönüşümlü kod kullanımı (*extraclausal code-switching*) denir.

Üçüncüsü de cümle içi dönüşümlü kod kullanımı ya da kod karıştırma'dır (*intraclausal code-switching* ya da *code-mixing*). Daha önce verdiğim Hollanda Türkçesi cümle bunun bir örneğidir. Bununla ilgili birkaç sorun vardır. Cümlelerin içinde hangi öğeler değişebilir; konuşulan dilin grameri bazı değişimleri engelliyor mu ya da bazı değişimler bütün dillerde im-

kansız mıdır? Bu sorulara ilişkin bazı tezler öne sürülmüştür. Örneğin, cümlede bir öğeye bağımlı olan öğelerin, örneğin fiile bağlı olan nesne ya da son takıya bağlı olan isim gibi öğelerin, aynı dilden olması gerektiği öne sürülmüştür. Bir başka kurama göre bir sözcüğün ya da bir deyimmin içinde dönüşümlü kod kullanımı olamaz. Ne var ki bu sınırlamalar pek geçerli değil.

Girişimle ilgili problem en çok terimin kendisinden kaynaklanıyor. *Interferen*’in “karışma, taciz” gibi bir anlamı vardır, bu yüzden olumsuzluk çağırıştırır. Ayrıca, bu model iki dilden gelen öğelerin sonradan kolayca ayırt edilebileceğinden hareket eder. Oysa girişim sonucunda yepyeni, iki dilde daha önce bulunmayan bir öğe de oluşabilir.

Johanson (1992, 1993) ise alternatif bir model önermiştir: Alıntı, dönüşümlü kod kullanımı ve girişim yerine kopyalama terimini geliştirmiştir. Bunun bir sebebi, bir dilden bir kelime alındığında, onun artık kaynak dile değil alındığı dile ait olmasıdır. Dönüşümlü kod kullanımı terimini de bir cümlenin mutlaka bir dile ait olması gerektiği için reddediyor. Bir başka dilden gelen öğeler konuşulan dile uyarlanarak kullanılıyor. Daha önceden verdiğim örneğe dönersek:

- (1) *Zijn vader* zorla yaptırmış.
onun baba

Burada, Türkçe tercümesinde belirgin olmayan bir özellik vardır: *Zijn* Hollandaca eril iyelik adıdır. Yani Hollandacada erkekler için kullanılır. Oysa burada bir kızdaki bahsediliyor. Fakat Hollanda’daki Türkler Türkçe konuşurken Hollandaca adıl kullandıklarında herkes ve her şey için sadece eril şekli kullanıyorlar. Demek ki Hollandacadan kopyalanan adılar Türkçenin bir özelliğini – cins farkı olmamasını – taşıyor.

Başka örnekler de Almanya’daki ilk nesilden bulunabilir: Genelde ilk kuşağın Almancası sınırlıdır, fakat yine de bazı Almanca kelimeler kullanılır. Ancak bu kelimeler Türkçenin fonolojisine uyarlanır. Örneğin:

- (3) Bahnhof [ba:nho:f] (tren istasyonu) *banof*
Weihnachten [vaynahtn] (noel) *vaynak* olmaktadır (Johanson 1993: 207)

İki tür kopya vardır, birisi genel kopya (*global copy*), öbürü seçilmiş kop-

yadır (*selective copy*). Genel kopyalama bir ögenin alıcı dilde bütün yapısal niteliklerle kalıp olarak kullanılması demektir. Alıcı dilde kullanılabilmesi için bu öğelerin uyarlanması gerekir ve sadece alındığı dildeki eşdeğeri yerine kullanılır.

Örneğin *Banof* Türkçenin fonolojisine uyarlanmıştır; cümle içinde kullanırken, örneğin *Banofa gittim* denirken Türkçenin sentaksına göre yönelme hali almaktadır, oysa Almancada bir ilgeç (*zu*) gerekirdi.

Seçilmiş kopya bir ögenin sadece bir ya da birkaç yapısal niteliğinin kopyalanması demektir. Bunlar fonetik, morfofonemik, semantik, kombinasyonla ilgili ya da sentaktik nitelikler olabilir. Bununla ilgili örnekleri daha sonra Gagauzcadan vereceğim.

Gagauzcada Genel Kopyalar

Dil değişiklikleri arasında ilk göze çarpan tabii ki büyük sayıdaki genel kopyalardır. Bunları titizlikle araştırınca en çok adların kopyalandığı görülüyor. Bu kopyalanmış adların Arapça, Farsça, Yunanca, Romence, Bulgarca ve Rusça gibi değişik kaynak dilleri vardır; fakat ben özellikle Rusçadan kaynaklanan kopyalardan sözedeceğim.

Adlar: Hollanda'daki araştırmaların bir sonucu olarak kopyalanan sözcük türlerinin ikinci dilin ne derecede bilindiğine bağlı olduğu ortaya çıkmıştır (Boeschoten & Verhoeven 1985). İlk nesil hemen hemen sırf adları kopyalarken ikinci kuşak az sayıda olsa bile sıfat ve fiilleri de kopyalamaktadır. Bunun nedeni ise herhalde Hollandaca ve Türkçenin yapı bakımından çok farklı olmasıdır. Gagauzca için tabii ki değişik nesilleri ayırt edemiyoruz. Rusçayı çok az derecede bilen Gagauz da Rusçadan kopyalanan fiil ya da sıfatlar kullanır. Bu durum kopyalanan sözcüklere ne kadar alışılmış olduğunu gösterir. Yine de Rusçayı çok iyi bilen genç nesil, konuya bağlı çok sayıda Rusçadan kopyalanan sözcük kullanmaktadır.

Kopyalanan adların çoğu modern hayatla ilgili, *kolxoz*, *predsedatyel* 'başkan', *astanovka* 'otobüs durağı' gibi kelimelerdir. Eski ve yaygın alıntıların sesçil uyarlanması oldukça katıdır. Örneğin Rusça *syvorotka* 'kesilmiş sütün suyu' Gagauzca *suroatka* olmuştur. Yeni giren alıntıların Gagauzcaya sesçil bakımdan uyarlanması ise daha seyrek, örneğin *t'exnika* (< Rus. *tehnika*) önseste damaksıllaşmış ünsüzle telaffuz edilir. Sesçil uyarlama-

nın derecesi tabii ki konuşanın Rusça bilmesine de bağlıdır; yani konuşanın Rusça bilgi seviyesi yükseldikçe sesçil uyarılama azalmaktadır. Bu durum eski Sovyetler Birliği'nde konuşulan diğer Türk dilleri için de geçerlidir, bkz. Baskakov (1960: 29). Çok yaygın ve Gagauzcaya iyice yerleşmiş olan kopyalar ise, konuşanın Rusçası çok güçlü de olsa, genelde uyarlanmış şekilde kullanılır.

Bütün kopyalanmış adlar, tıpkı Türkçe adlarda olduğu gibi, hal, iyelik, çoğul ve sözcük yapım eklerini alabilirler ve bu ekler ünlü uyumu bağlı kullanılırlar. Rusçanın çekim ekleri herhangi bir değişme olmadan kalıplaşmış şekilleriyle kalırlar, örneğin *palatkalarda* 'çadırlarda', Rusça *palatka*'dan kaynaklanır.

Ayrıca, kopyalanan adlar da Türkçe adlar gibi sıfat işlevini alıp bir adı nitelendirebilirler.

Sıfatlar: Kopyalanan sıfatlara ise adlardan daha az rastlanmaktadır. Bunların da tümü Rusçadan kaynaklanmaktadır. Bu sıfatlar Rusçadaki biçimiyle yazı diline girmiş, ama Rusçanın sıfat türetme ekinin tekil eril yalın durumu sabitlenerek aktarılmıştır. Sıfat, diğer cinslerden olan bir alıntı adı nitelendirse de, bu ek değişmez. Örneğin *grajdanski militsiya* 'sivil milis', Rusça *grajdanskiy* ve *militsiya* sözcüklerden kaynaklanıyor, fakat *militsiya* sözcüğü dişil olduğu için Rusçada sıfatın da dişil eki alması, yani *grajdanskaya militsiya* olması gerekirdi. Demek ki bu tamlama bir kalıp olarak alınmamış, sıfat ve ad ayrı ayrı kopyalanarak yapılmıştır. Yine cins farkı kategorisi Türk dillerinde olmadığı için kopyalanmış sözcüklerin cins eki, işlevi olmayan kalıplaşmış bir şekil almaktadır.

Konuşma diline ise Rusçadan kaynaklanan eski ve yaygın sıfatlar eksiz olarak girmiştir; yani sıfatların sadece kökeni aktarılmıştır. Örneğin Rus. *prostoy* 'bayağı' Gagauzcada *prost*, (*prost uşaklar* 'bayağı çocuklar'); Rus. *interesnyy* 'ilginç', Gagauzcada *interes* şeklinde kullanılır (*çok interes nuantlar vardı* 'çok ilginç nüanslar vardı'). Topladığım malzemelerde çoğunlukla ekle birlikte aktarılan sıfatlara da rastlanmaktadır.

Bunların çoğu, kanaatimce çok yaygın olmayan, belki de konuşanın o anda Rusçadan aktardığı sözcüklerdir, örneğin *oldu baalantı kolateralni* (< Rus. *kollateralnyy*) 'paralel bir bağlantı oldu'. Bu örnekte kopyalanmış bir sıfat Türkçe bir adı nitelendirmektedir. Çoğu zaman kopyalanmış sıfatlar alıntı adları nitelendirir, yine de sıfatın eki kalıplaşmış olarak kalır ve

uyum göstermez. Örneğin *atomniy bomba* ‘atom bombası’ Rus. *atomnaya bomba*; *tsentralisovani bir gosudarstva* ‘merkezî bir devlet’ (< Rus. *tsentralisovannoe gosudárstvo*). Bu son örnek, belirsizlik sıfatı *bir*, Türk dillerinin yapısına uygun olarak, niteleyen sıfat ile nitelendirdiği adın arasına konduğu için de ilginçtir.

Zarf işlevinde kullanılan sıfatlar da buna benzer özellikler gösterir. Ya *bespereriv* (< Rus. *bespererivnyy*) *aaler* ‘durmadan ağlıyor’ örneğinde olduğu gibi eksiz kök Gagauzca cümleye konulur ya da *ben onu točno* (< Rus. *tóčno*) *bilerim* ‘Ben onu çok iyi biliyorum’ örneğindeki gibi Rusçanın sıfattan zarf türetme ekiyle beraber kullanılır.

Bunun yanında Rusçadan kaynaklanan sıfat ekiyle beraber kalıplaşmış olarak zarf işlevinde kullanılan sıfatlara da rastlanılmaktadır. Örneğin *sora onnar gitti an kalıysın svobodnyy* (< Rus. *svobodnyy*) *bir tane* ‘Sonra, onların gittiği an serbest kalıyorsun, yalnız’. Bu da açıkça Rusçadan kaynaklanan kopyalanmış sözcüklerin Türk dillerinin kurallarına göre kullanıldığını gösteriyor.

Fiiller: Rusçadan kaynaklanan fiiller Gagauzcada master halinde *etmee* ve *olmaa* fiillerinin yardımıyla kullanılır. Örneğin *zaşlust etmee* (< Rus. *zaslujit*) ‘hak etmek’. Bazı çok yaygın ve sık kullanılan alıntı fiillerin şekli çok değiştirilmiştir. Örneğin *zvont etmee* (< Rus. *zvonit*) ‘telefon etmek’. Rusçanın addan türemiş fiilleri genelde alıntı olarak kullanılmaz. Bu durumda çoğu zaman temel addan *yapmaa* yardımcı fiilinin yardımıyla birleşik fiil yapılıdır. Örneğin *remont yapmaa* ‘tamir etmek’ (< Rus. *remont* ‘tamir’) kullanılır, ama *remontirovat* fiili kopyalanmaz.

Addan fiil türeten +LA ekinin konuşma dilinden topladığım malzemede, genelde Rusça adlara eklendiği görülür. Bu sadece ve çok ender olarak yazı dilinde görülür, örneğin *konfuzlama* ‘birisinin kafasını karıştırmak’ (< Rus. *konfuz* ‘karmaşa, şaşkınlık’). Konuşma dilinde Romenceden kaynaklanan +LA ekiyle türemiş sadece ve sadece *oloylamaa* ‘yağlanmak’ fiilini buldum.

Zarflar: Rusçadan kaynaklanan alıntı zarflar çok azdır; ancak bunlardan *uje* ‘artık’ ve *srazu* ‘hemen’ konuşma dilinde çok yaygınken yazı dilinde ise hiç bulunmaz.

İşlevsel sözcükler: Anlam taşıyan sözcüklerin yanı sıra işlevsel sözcükler de Gagauzcaya yerleşmiştir. Bunların arasında en çok Rusça bağlaçlar kullanılmaktadır. Ancak bağlaçların Gagauzcadaki işlevleri Rusça-dakin-den farklıdır. Bunların arasında *da* 've', *a* 'ama, fakat', *ili* 'yoksa' en yaygın olan alıntı bağlaçlardır. *Da* 've' Rusçada eşbağımlı tümceleri bağlayan bağlaç olarak kullanıldığı halde, Gagauzcada sadece tümcenin başına gelip söylemin iç yapısını açıklayan edat olarak kullanılır. Aynı işleve sahip ancak anlamı biraz daha katı olan *a* 'ama' edatı Rusçadaki bağlaç işlevini Gagauzcada göstermez, ama konuşma dilinde çok kullanılır.

İli 'yoksa' hem iki eşbağımlı tümceyi hem de iki önermeyi bağlayabilir. Çok az Rusça bilen Gagauzlar da bunu kullanırlar. Yazı dilinde ise bu alıntı edata hiç rastlamadım. Buna karşılık konuşma dilinde zaten yaygın olmalarına rağmen *ya* ile *osa* topladığım malzemede çok daha sık geçmektedir.

Gagauzcada Seçilmiş Kopyalar

Sözdizimi: Seçilmiş kopyalara gelince, metinlerde ilk göze çarpan Türkiye Türkçesinden değişik olan sözdizimidir. Basit tümcedeki nötr olan sözdizimi nesne-yüklem değil yüklem-nesnedir. Örneğin *büyük batımız* (erkek kardeş) *almış yakmış kibridi*. Bu sözdizimi gündelik Türkiye Türkçesinde de mümkündür, fakat *abimiz kibridi yakmış* nötr sözdizimidir ve *abimiz yakmış kibridi* cümlesinin anlamı onunla aynı değildir. Türkiye Türkçesinde sözdizimi değişikliğinden kaynaklanan anlam farkları için bkz. Erdal 1999.

Pokrovskaja'nın gramerinde olumsuzluk edatı *deil* ya da *diil'in* Gagauzcada her zaman olumsuz kıldığı öğeden önce geldiği belirtilir. Benim konuşma dilinden topladığım malzeme bu iddianın doğru olmadığını belgelemektedir. Örneklerin gösterdiği gibi *deil* olumsuz kıldığı kelimedenden önce ya da sonra gelebilir:

(4) *O vakıt her bir şey deildi paalı ya da Sulan dost deil*

Fakat örneklerin çoğunda olumsuzluk edatı olumsuz kıldığı öğeden önce gelir, hatta yazılı metinlerde hemen hemen her zaman önce gelir. Bence bu değişik sözdizimi Rusça olumsuzluk ilgecinin pozisyonunun bir kopyasıdır:

(5) Gagauzca: *Deiliz musulman* Rusçası *My ne musul'mane'dir.*

Bu örnek iki şeyi gösterir: Sözdizimi Rusçadan kopyalanmıştır; fakat *deil* hala Türkiye Türkçesindeki gibi zaman ve kişi eki alabilmektedir. En yaygın kullanılışı da budur. Yine de Rusçası çok iyi olan bazı kaynak kişiler, kişi ekinin yerine kişi adılı kullanıyor ve böylece Rusçanın olumsuzluk ilgecinin özelliklerini tam olarak *deil* üzerine kopyalıyor:

(6) *Biz deil musulman* *My ne musul'mane*

Bu cümlelerin Rusça cümle ile tek farkı *musulman* kelimesinin tekil olması, yani özneye uyum göstermemesidir. Böyle örneklerle nadiren rastlanıyor. Genel olarak *deil* kişi ve zaman eki alıyor. Bu nedenle Pokrovskaya'nın *de-il* bir ilgeç olmuştur, şeklindeki iddiasını reddedebiliriz.

Edat işlevi yani sıra *deil* sıfat veya belirteci olumsuz kılabilir. Bu işlevle *de-il* Slav dillerinde bulunan olumsuzluk ilgeçleriyle daha büyük yakınlık gösterir. Bunların arasında çok yaygın olan *diil çoktan*, yani 'yakın zamanlardan' ve *diil dooru* yani 'yanlış' gibi olumsuz sıfatlar da vardır.

Olanak kipi: Gagauzcanın olanak ifade etmek için kullanılan yapısı çok ilginçtir. Bu alanda Bulgarcadan kopyalanmış Gagauzcaya özel bir yapı gelişmiştir.

Türkiye Türkçesinde *-ebil-* eki hem yeterlik hem de olanak ifade ederken, Gagauzcada sadece yeterlik ifade etmektedir. Olanak ifade etmek için *var* artı *nasıl* ya da *nice* artı istek kipi alan fiil ya da özne kişisiz bir özneyse, mastar halinde kullanılmaktadır. Olanakın olumsuzluğunu ifade etmek için *yok* artı *nasıl/nice* artı istek kipi alan fiil kullanılmaktadır. Önce birkaç örnek verebiliriz:

(7) *Ben varınca bizim V'lan da gidiim*
Ben bizim V ile de gidebilirim.

Bu örnekte *var* artı *nice* tek sözcük halinde kaynaşmış (*varınca*) olarak kullanılıyor. Bu konuşma dilinin bir özelliğidir.

(8) *Var mı nasıl ben hızlaniim aliim gözlüklerimi?*
Koşup alabilir miyim gözlüklerimi?

Bu örnekte *var* ve *nasıl* arasında soru eki *mI* bulunmaktadır. Genelde *var* ve *nasıl* ya da *nice* arasına sadece soru eki ya da *imek* fiilinin türevleri olan *iken*, *ise*, *idi* ve *imiş* gelebilir. Geçmiş zaman edatı hem *var'* a hem *nasıl'* a eklenebilir. Örneğin;

(9) *Bu lafları vardı nasıl sölesin saade en iy dost.*

Bu sözleri sadece en iyi dost söyleyebilirdi.

(10) *Nasıl ben var nasıldı amazlayım onu, açan ikimiz da birerde düüştük*

Ben ona nasıl ihanet edebilirdim çünkü biz aynı yerde dövüştük.

Yukarıda açıkladığım gibi olanak kipinin olumsuzluğunu ifade etmek için *yok* kullanılır. Örneğin:

(11) *Ama batıramadı duygularımı, nasıl yoktu nice batırmaa su içine topu.*

Ama top su içine batırılmadığı gibi duygularını batıramadı.

Bu örnek hem *-ebil-* ekinin olumsuzu ile ifade edilen yeterlik olmadığını hem de olanağın olumsuzluğunu paralel olarak gösteriyor. Fiilin gösterdiği şeyi olumsuz kılmak için fiil olumsuzluk eki alıyor, örneğin

(12) *Fasıl, nasıl ben var nasıldı görmeyim seni...*

Seni nasıl görmeyebilirdim, acayıpti.

Bu ilginç yapının kaynağı bence Bulgarcadır. Bulgarca *ima* 'var olmak veya malik olmak' artı *kak* 'nasıl mümkün' demektir. Olanak ifade etmek için bu yapı artı fiilin istek kipi kullanılır. Olumsuzluk ifade etmek için *ima'*nın yerine *nyama* kullanılır. Gagauzcadaki yapıdan farklı olarak kişilik eki *ima* veya *nyama'*ya eklenir.

Genelde nötr olan sözdizimi önce *var nasıl* sonra ona bağlı olan yüklemidir. Fakat nadiren devrik sözdizimine de rastlanır. Buna uygun bulduğum bütün örnekler ise kişisiz ifadelerdir, örneğin:

(13) *Her bir işi de resimlemee yok nice*

Her bir şeyin de fotoğrafı çekmek mümkün değil.

Var nasıl ve *yok nasıl* fiilsiz de kullanılır. Bu durumda anlamı *olur* ve *olmaz-*

dır. Bu da Bulgarcanın *ima kak* ve *nyama kak* kullanımına paraleldir. Örnekleri araştırınca *nasıl* ve *nice* kullanımı arasında bir fark bulamadım. Bazı kaynak kişiler ikisinden birini tercih ederken, bazıları ikisini de kullanmaktadır; fakat *nasıl nice'*den daha yaygındır. *Nice* kullanan kişiler birleştirilmiş şekli olan *varıncayı* tercih ediyordu.

Yan cümleler: Yan cümlelerde de Slav dillerinin etkisini görebiliriz. Bilindiği gibi Hint-Avrupa dillerinde yan tümceler bağlı buldukları öğeden sonra gelir, bir bağlaçla başlar ve yüklemli zaman ve kişiye göre çekim ekleri taşır. Bu modele uyan tümceler Gagauzcada çok yaygındır. Yan cümlenin yüklemi, zorunlu olmasa da, çoğu zaman Türkiye Türkçesindeki gibi cümlenin sonundadır.

Özellikle Türkiye Türkçesinde sıfat fiil ya da isim fiille oluşturulan cümle tipi Gagauzcada hemen hemen yok olmuştur. Zarf fiille oluşturulan cümle tiplerinde durum biraz farklıdır.

Nesne cümlesi: *Gör-, anla-, düşün-, söyle-* gibi fiillerin nesne cümleleri Gagauzcada isim fiille oluşturulmamaktadır. Genel Türkçeye ait olan bu yapının yerine yüklemden sonra bir zaman ve kişiye göre çekim eki taşıyan bir yüklemleme gelmektedir. Yan cümle ise genelde *ani* ya da bazen *ki* bağlacıyla başlamaktadır:

(14) *Ben gördüm ani var onlardan çok*
Onlardan çok olduğunu gördüm.

(15) *Ben annerim ki siz beni kapıcınız*
Sizin beni hapse atacağınızı anladım.

Korkmak fiilinin nesne cümlesi bir başka özellik de taşımaktadır. Ana cümle ve yan cümlenin öznesi aynı ise yüklemlemenin yüklemi mastar eki, ayırıysa istek kipi eki almaktadır. Bundan başka özne aynıysa bağlaç kullanılmaz; değişirse yine *ani* bağlacı kullanılır. Her durumda yüklemlemenin yüklemi olumsuzluk eki taşır:

(16) *korker sokmasın ayağını*
(İneğin) ayağını sokmasından korkuyor.

(17) *Presedatelden korkardık ani çekişmesin*

Başkandan, kızacağından korkardık.

Birden fazla nesne cümlesi aynı yükleme bağlı olabilir, o zaman nesne cümleleri *hem 've'* eşbağımlılık bağlacıyla bağlanır:

(18) *Babu açtı kapıyı da söyledi, ani Lenka saaselem hem ani çocuk ölü duumuş.*

İhtiyar kadın kapıyı açıp Lenka'nın sağ olduğunu ve çocukcağının ölü doğduğunu söyledi.

İran'da konuşulan Azericede *ki* bağlacıyla başlayan, yüklemden sonra gelen nesne cümlesi vardır, fakat birden fazla eşbağımlılık bağlacıyla bağlanamazlar. Bu tür nesne cümleleri için bkz. Kırıl (2001, 120-121).

Niteleme cümlesi: Sıfat fiille kurulan niteleme cümlelerine Gagauzcada çok az rastlanır. Bunların arasında en çok *-(y)En* sıfat fiiliyle kurulan yan cümleler vardır; *-dIK* sıfat fiili yok denecek kadar az kullanılır. Genelde niteleme cümlesi bağımlı olduğu ögeden sonra gelir, kişi ve zamana göre çekilen bir yüklemi içerir ve bir bağlaçla başlar. Bu cümle türünde de özellikle konuşma dilinde *ani* bağlaç olarak kullanılır. Yazı dilinde ise en çok *angı* (hangi) kullanılır. *Angı* tekil/çoğul uyumu göstermek için iyelik eki, yan cümledeki işlevi göstermek için hal ekleri alır. Bu durumu göstermek için aşağıda 6 cümle kurdum. Soldaki kalıplar konuşma dilinde, sağdakiler ise yazı dilinde daha yaygındır.

(19) <i>adam ani geler</i>	<i>adam angısı geler</i>	(= gelen adam)
<i>adam ani gördüm</i>	<i>adam angısını gördüm</i>	(= gördüğüm adam)
<i>adam ani para verdim</i>	<i>adam angısına para verdim</i>	(=para verdiğim adam)

Bu örnekler *angı*'nın Rusçadaki ilgi adılı gibi kullanıldığını gösterir. Tek fark cins ayrımı göstermediğidir. Bu adıla ilk olarak Mihail Çakır'ın metinlerinde rastlarız. Konuşma dilinde kullanımı genç nesil arasında görülür. 60 yaşından büyükler *ani*'yi tercih etmektedirler. *Ani* bağlacıyla başlayan niteleme cümlesinde baş isim tekrar edilmez. Genelde Hint-Avrupa dillerinde baş isim eğer niteleme cümlesinde dolaylı nesneyse, baş isim kişi adılı kullanılarak tekrar edilir. Yani *adam ani para verdim* (para verdiğim adam) cümlesi Hint-Avrupa dillerinin yapısına uyarlansaydı

adam ani ona para verdim şeklini alırdı. Böyle olmaması, Türkçenin, nesnelerin anlaşıldığı zaman tekrarlanmaması özelliğinin bu tür kopyalanmış cümle modellerinde de korunduğunu göstermektedir.

Niteleme cümlesinin baş ismi yer adıysa *angı'* nın yerinde *nerede, nereye ve nereden* soru sözcükleri de ilgi adılı olarak kullanılabilir. Baş isim bir adıl ise canlılar için *kim*, eşyalar için *ne* soru sözcükleri ilgi adılı olarak kullanılabilir:

(20) *Üürekten inanırdım sanırdım olmalı bir öbür dünya nerede insanların canları nerede suçlular yancak / burada kabaatsızlar bu yanda onnar kim fena yaptı.*

İnsanların canlarının, suçluların yandığı bir öbür dünyanın olmasına yürekten inanırdım. Burada suçsuzlar, bu yanda da fenalık yapanlar. Örneklerin çoğunda niteleme cümlesi baş ismin hemen arkasına gelir, fakat bu zorunlu değildir. Mesela (21) numaralı örnekteki niteleme cümlesi *halk* sözcüğüne bağlıdır. Eğer ilgi cümlesi, *çocuklar* ve *kızlar* sözcüklerine bağlı olsaydı, ilgi adılının çoğula göre uyum göstermesi gerekirdi.

(21) *Bir küçük halkın çocukları ve kızları, angısına sade şimdi açılar yol...
Daha yeni yol açılan bir küçük halkın oğlanları ve kızları....*

Amaç ve sebep cümleleri: Amaç cümleleri de genel olarak ana cümleden sonra gelirler. Ana ve yan cümlelerin öznesi aynı ise yüklem master eki, ayrılırsa istek kipi eki alır. Çoğu zaman yüklem ardından *deyni* ilgeci gelir; bazen bu tip cümlelerin başında bağlaç olarak *ani* ya da *ki* bulunur:

(22) *Onu alardık da atardık aazımıza ani ölmeme deyni*

Ölmemek için bunları (yerde duran buğday tanelerini) alıp ağzımıza atardık.

(23) *Tsentralisovani bir gosudarstva upravlyat etsin bizimnen ani biz yaşnyalım deyni*
Yaşayabilmemiz için merkezi bir devlet bize hükmetsin.

Bu tip yan cümlelerin bağlacı atılırsa anlamı değişmez; hatta ikinci örnek-

te olduğu gibi özneler ayrı olduğu zaman ya *ani* ya da *deyni* atılabilir, anlam değişmez.

Sebeup cümlesinin iki değişik türü vardır. Biri Türkçenin bir tür sebeup cümlesine benzer ve aynı zamanda daha önce bahsettiğim amaç cümlesi türüne yakındır. En önemli fark yan cümlelerin yüklemine istek kipi değil, zaman kipi almasıdır. Bu tip cümlede de zorunlu olarak yüklemden sonra yine *deyni* gelir. Örneğin:

(24) *Da gideer nänä gözü görürsa, karısı gülmeer deyi*

Ve karısı gülmüyor diye gözünün gördüğü yere gidiyor.

(25) *ama onnarın familyası V. deyni onu fronda çağırıyorlar*

Ama onların soyadı V olduğu için onu cepheye çağırıyorlar.

Örneklerin gösterdiği gibi sebeup cümlesi ana cümleden önce ya da sonra gelebilir.

İkinci tür sebeup cümlesi yine Slav dillerinden kopyalanan bağlaçla başlayan yan cümle tipidir. Bağlaç olarak birkaç belirteç kullanılır. Bu belirteçlerin çoğu, eski zamanlarda Farsçadan kopyalanmış olsalar da, genelde Türkçedir. Yani Rusça belirteçler genel kopyalanmaz, sadece özellikleri Türkçe bir sözcüğün üzerine kopyalanır. Bunların arasında *onun için*, *onuştan*, *zere*, *çünkü*, *neçin ki/ani* ve *ani* vardır.

Genelde yan cümle ana cümleden sonra gelir, fakat *ani*, *çünkü*, ve *zere*'yle başlayan yan cümleler ana cümleden önce de gelebilir:

(26) *Bouldum zer ne onuştan ben korkiim hep sudan*

Hakikaten (bir defa) boğuluyordum, onun için sudan hep korkarım.

(27) *Ani gagauz yinan yok onnara*

Gagauz oldukları için onlara güven yok.

Zaman cümlesi: Bağlaçla başlayan bir tür zaman cümlesi de vardır. Bu cümle türünün bağlacı olarak *açan* 'ne zaman' soru sözcüğü kullanılır. Bu soru sözcüğünü Türkiye'deki bazı Karadeniz ağızlarından ve Osmanlıca'dan da tanırız, fakat Gagauzcada zamanı sormak için değil, sadece bağlaç olarak kullanılmaktadır. Zaman cümlesi bağlacı olarak *açan*'ın yerine *nezaman* ve *nevakit* de kullanılabilir:

(28) *Açan gördü ani şindensoram yumuşadım braktı beni*
Benim yumuşadığımı gördüğü zaman bıraktı beni.

Yan cümlenin bir ögesi, çoğu zaman öznesi olur; bazen *açandan* önce gelir. Öyle olduğu zaman bu ögede özel bir vurgu vardır:

(29) *A boba açan geldi hiç ne tuz yemişler ne tuzlanmışlar*
Ama babamın geldiği zaman (sanki) hiç (bir şey olmamış gibi), ne tuz yemişler ne tuzlanmışlar

Bu tür kopyalanmış cümle modellerinin yanı sıra Gagauzcada zarf-fiille kurulan bir kaç tür cümle de yaygındır. Bu özelliğini de Rusça ve Bulgarca da sadece bir tek tip zarf-fiil varolmasına ve bunun da konuşma dilinde nadiren kullanılmasına rağmen korumuştur. Bir başka Hint-Avrupa dilinin etkisi altında kalan İran Azericesinde, mesela zarf fiille kurulan yan cümle türüne artık rastlanmıyor.

Gagauzcada ise hem *-ip, -erek, -dii gibi, -diinen* gibi değişik zarf fiiller vardır hem de bunlar konuşma dilinde çoğu zaman Türkiye Türkçesindeki gibi ana cümleden önce gelmektedirler:

(30) *Ben her zaman gidip aşaa içirim birer stakan su*
Her aşağıya gittiğim zaman bir bardak kadar su içtim.

(31) *Ben uzandıynan almaa aldı altımdan şkemnecii ben*
Ben (kovayı) almaya uzanınca altımdan iskemleciği aldı.

(32) *Yaamur yaadu gibi o su durur*
Yağmur yağdığı zaman o (yağmur) su(yu) durur.

Sonuç

Bütün bu verdiğim örnekler Slav dillerinin Gagauzca üzerindeki büyük etkisini göstermektedir. Sesbilim ve biçimbilim alanında değişiklikler azdır; etkinin ağırlığı özellikle kelime hazinesi ve sözdiziminde görülür. Slav dillerinin etkisinin altında Gagauzca yeni ve aslında Türkçenin yapısına aykırı olan yan cümle türleri oluşturmuştur. Gene de, bu yapıların ayrıntıları incelendiği zaman bu yeni cümle türlerinin Türkçeye ait bazı yapı özellikleri taşıdığını görebiliriz.

Kaynakça

- Backus, Ad (1996), *Two in one: Bilingual Speech of Turkish Immigrants in The Netherlands*. (Studies in Multilingualism 1). Tilburg University Press: Tilburg.
- Baskakov, N. A. (1960), *The Turkic languages of Central Asia : Problems of planned culture contact. The Turkic peoples of the USSR : The development of their languages and writing*. Oxford.
- Boeschoten, Hendrik E. & Verhoeven, Ludo Th. (1985) Integration niederländischer lexikalischer Elemente ins Türkische: Sprachmischung bei Immigranten der ersten und zweiten Generation. *Linguistische Berichte* 98. 347-364.
- Cihair, Mihail (1934), *Besarabiealâ Gagauzlarân istorieasâ*. Chişinău.
- Demir, Nurettin (1999), Ağız araştırmalarında kaynak kişi meselesi. 3. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996*, Ankara: TDK yay., s. 285-293.
- Doerfer, Gerhard (1959), Das Gagausische. Deny, Jean & Grønbech, Kaare & Scheel, Helmuth & Togan, Zeki Velidi (Hgg.), *Philologiae Turcicae Fundamenta 1*, Aquis Mattiacis: Steiner, 260-171.
- Doerfer, Gerhard (1965), Zur "Kiptschakischen", Schicht des Gagausischen. *Central Asiatic Journal*, 10. 21-127.
- Erdal, Marcel (1999), Das Nachfeld im Türkischen. Johanson, Lars & Jochen Rehbein: *Türkisch und Deutsch im Vergleich*. Turcologica 39, Wiesbaden : Harrassowitz. 53-94.
- Güngör, Harun & Argunşah, Mustafa (1991), *Gagauz Türkleri* (Tarih-dil-folklor ve halk edebiyatı). (Kültür Bakanlığı Yayınları 1300.) Ankara: TDK.
- Johanson, Lars (1992), *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. (Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main 29:5) Stuttgart: Steiner.
- Johanson, Lars (1993), Code-copying in immigrant Turkish. Extra, Guus & Verhoeven, Ludo (Hgg.), *Immigrant languages in Europe*. Clevedon, Philadelphia, Adelaide, 197-221.
- Kıral, Filiz (2001), "Das gesprochene Aserbaidshanisch von Iran : Eine Studie zu den syntaktischen Einflüssen des Persischen", *Turkologica*, 43 Harrassowitz: Wiesbaden.
- Manov, Atanas I. (1938), *Potekloto na gagauzite i tehnite obiçai i iravi : va dve çasti*, Sofija.

- Menz, Astrid (1991), *Studien zum Türkisch der zweiten deutschlandtürkischen Generation*. Yayınlanmamış Master Tezi, Mainz Üniversitesi.
- Menz, Astrid (1999), *Gagausische Syntax : Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel*, *Turcologica*, 41, Harrassowitz : Wiesbaden.
- Menz, Astrid (2000), Analytical modal constructions in Gagauz. Göksel, Asli & Kerslake, Celia 2000. *Studies on Turkish and Turkic languages: Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics*, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998, *Turcologica*, 46, Wiesbaden : Harrassowitz. 151-158.
- Moşkov, V.A. (1904), *Nareçiya bessarabskih gagauzov* (= Radloff, W.: Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme, X. Theil) St. Peterburg.
- Pokrovskaya, Lyudmila A. (1964), *Grammatika Gagauzskogo Yazıka: Fonetika i morfologiya*. Moskva: Nauka.
- Zajaczkowski, Włodzimierz (1966), *Jazyk i folklor Gagauzów z Bulgarii*. Kraków.

Slavic Language Influence on Gagauz

Dr. Astrid MENZ

Abstract: Gagauz is a Turkish dialect spoken on the Balkans that shows very interesting structural deviations from the common Turkic model. After studying the available published language material as well as data collected in a field study I analyzed those deviations triggered by the influence of Slavic languages according to the code-copying model. The aim of this article is to exemplify the main findings of my PhD thesis.

Key Words: Southern Oghuz, Language contact, syntax, code copying

Влияние Славянских Языков на Гагаузский

Астрид МЕНЦ

Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

Резюме: Гагаузский язык, который является балканским диалектом турецкого языка, несет в себе очень интересные элементы, отличающиеся от общих особенностей тюркских языков с точки зрения структуры. На основе письменных источников и материалов из устной речи, собранных в результате полевого исследования, эти изменения, возникшие вследствие влияния славянских языков, анализируются при помощи теории копирования языковых кодов.

Ключевые слова: Западно-огузский, языковой контакт, синтаксис, копирование кода, гагаузский язык.

Eski Rus “İgor Destanı” Adlı Eserdeki Eski Türk Kökenli Kelimeler Üzerine Bir İnceleme

Dr. Çiçek EFENDİYEVA

Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet: “İgor Destanı” (“Slovo o polku İgoreve”, XII yüzyıl) adlı eser, eski Rus ve Türk Kıpçak kavimleri arasında 1185 yılında vuku bulmuş savaştan bahsetmektedir. Bu savaşta, Türk-Kıpçak kavmi muzaffer olmuştur. Bu eserin yazarının, Peçenek kavminden bir Türk olduğu söylenmektedir.

Makalenin giriş bölümünde, N. A. Baskakov, P. M. Melioranski, F. Y. Korş, K. G. Menges tarafından daha önce yapılmış «İgor Destanı» adlı eserdeki Türk kökenli kelimelerin incelenmesi ile ilgili çalışmalardan bahsedilmektedir. Ayrıca yine bu bölümde «Destan»la ilgili olarak O. Süleymenov'un «Az-Ya» («Az i Ya») ve M. Accı'nın «Kıpçak Bozkırının Pelini» («Polin polovetskogo polya») adlı eserlerin basımından sonra ortaya çıkan yeni görüşlerden de bahsedilir.

Aynı zamanda makalede «İgor Destanı» adlı eserdeki eski Türk kökenli kelime grupları anlam ve konu bakımından incelenmiştir. Eserde, beş kelime grubu mevcuttur. Bu gruplar, her biri uygun alt gruplara ayrılmıştır. Kelimelerin anlam bakımından gruplara ayrılması, eski Rus leksik sisteminde yer alan eski Türk kökenli kelimelerin semantik işlevliğini ve eski Rusça'ya geçmiş kelimelerin anlam bakımından derinliğini kanıtlamaktadır. Her alt grupta kelimelerin sıklığı verilmektedir. Eski Türk kökenli kelimelerin «fonksiyonel statüsü»ne dayanarak, söz konusu eski Rus eserinde yer alan kelimelerin sıklık tablosu yapılmıştır. Bu tablo, eski Türk kavimlerinin eski Rus kavmi üzerindeki etkisinin en çok hayatın hangi alanlarında kendini gösterdiğine açıklık getirdiği gibi, bu iki kavim arasındaki derin ve karşılıklı etkileşimi ortaya koyar ve bu etkileşim, sorunun yalnızca lengüistik açıdan değil, aynı zamanda tarihî ve etnografik açıdan da çözülmesine imkân sağlamıştır. Bunun yanı sıra bu yazıda XII. yy. ait eski Rus eserinde yer alan kelime katmanını inceleyen K. G. Menges, N. A. Baskakov, P. M. Melioranski, F. Y. Korş vb. gibi bilim adamlarının çalışmalarındaki eski Türk kökenli kelimeler de yer almıştır.

Sonuç bölümünde, incelemelerin genellemesi ve malzemenin analizi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Rusça, Alıntı Kelimeler, Eski Türk Kökenli Kelimeler, Kıpçak, Semantik, Tematik Gruplar, Sıklık Tablosu

Giriş

Eski Rus «İgor Destanı» adlı eser, eski Rus ve Türk-Kıpçak kavimleri arasında 1185 yılında vuku bulmuş savaştan bahsetmektedir. 1792 yılında kont A. İ. Musin-Puşkin, «Destan»ın bir nüshasını XVI. yüzyıla ait olan bir kitapta bulduktan sonra, bazı Rus ve yabancı bilim adamlarında «İgor Destan»ına karşı şüpheli bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu kuşkucu ekolün temsilcileri «İgor Destanı»nı «Zadonşına» ile karşılaştırmışlar, söz konusu «Destanı» zayıf ve yansıma bir eser gibi göstermişlerdir (*Gorskiy, 1992, 167*).

«İgor Destanı»na olan ilginin neticesinde XIX. yüzyıl öncesi eski Rusçada yer alan eski Türk kökenli kelimelere dikkat daha da artmıştır. «İgor Destanı» adlı eserde eski Türk kökenli kelimeleri N. A. Baskakov, K. G. Menges, S. Y. Malov, F. Y. Korş, P. M. Melioranski vb. bilim adamları leksik ve tarihî yönden etraflıca araştırmışlardır. O. Süleymenov'un 1975 yılında yayınlanmış «Az i Ya» adlı eseri Rus-Slav kaynaklarında eski Türk kelimelerin incelemesi için yeni bir sebep oluşturmuştur. Bu eserin etkisi ile eski Rus edebiyatının ünlü eseri «İgor Destanı» hakkında düşünceler değişmiştir. Burada yazar, tarihî olguları tarihî gerçekleri kendine göre değiştirerek yorumlayan birkaç bilim adamını eleştirmiştir. Bunun yanı sıra O. Süleymenov, araştırmacılar tarafından incelenmiş kelimelere eleştirel olarak yaklaşmış ve onlardan bazılarını «gizli» eski Türk kökenli kelimeler («nevidimiyе» türkizmi) olarak adlandırmıştır. O. Süleymenov, «gizli» eski Türk kökenli kelimeler arasına aşağıdaki kelimeleri de dahil etmiştir: poganıy «murdar», yav «gerçeklik», son «uyku», tovariş «arkadaş», bukva «harf», pismo «mektup», bumaga «kâğıt», tkan «kumaş», slovo «kelime, söz», yazık «bozkırçı», uyut «rahatlık», karandaş «kurşunkalem», pşeno «darı» vb. (Süleymenov, 1989, 478). A. Aykuta göre, «Destanı'n Türk dili ve tarihî için ilginç yönü kullanılan Türkçe kökenli kelimeler ve Kıpçaklar hakkında verilen bazı bilgilerdir. «İgor Destanı'nda Türkçe kökenli oldukları tartışılan 50'ye yakın kelime vardır. Bunlar genellikle giyim, silahlar, kişi, yer ve boy adları ile çeşitli unvanlardır (Aykut, 1984, 308).

Eski Türk ve eski Rus kavimleri arasında binlerce yıl dostluk ve düşmanlık ilişkileri olduğu açıktır. Lâkin, bu iki kavim her zaman komşu olmuş ve bundan dolayı birçok şeyi kendiliğinden veya şuurulu olarak birbirinden almıştır.

O. Süleymenov'un «Az i Ya» adlı kitabı L. N. Gumilyov'un eserleri gibi A. Kuzmin, L. Dmitriyev, D. Lihaçov vb. ünlü Rus bilim adamları tarafından kuvvetli bir şekilde eleştirilmiştir. Bazı bilim adamları ise başka tarzda düşünmektedirler. Örneğin, V. Y. Abayev'in fikrine göre, O. Süleymenov'un eseri «İgor Destanı» hakkında yazılmış pek iyi araştırmalardan biridir (*Kajibekov, 1991, 146*). O. Süleymenov kendi «Az i Ya» adlı eserini, «Prostor» dergisinde yayımlamış ve Y. L. Kajibekov ile sohbetinde, şöyle nitelendirmiştir: «Bu eser problemin koyulması için yazılmıştı. Benim, araştırmacı-jeolog gibi, amacım sondaj yapmaktır. Sondajın üzerinde çalışmak ise başka meslek sahiplerinin katılması ile mümkün olur. Şair, burada yalnızca araştırmacı olabilir. Ben, bazı düşüncelerimin anlaşılmasını arzu ediyorum» (*Kajibekov, 1991, 147*).

Biz, Rus sözlüğünde yer alan doğu kökenli kelimelerin (oriyentalizmlerin) metodik olarak incelenmesini bugüne kadar halledilmemiş sorunlardan biri olarak görüyoruz. Bazı halklar, dillerini ve kelime hazinelerini başka halkların kelimeleriyle zenginleştirerek birçok kelimeyi kendi kelimeleri gibi göstermektedirler.

«İgor Destanı» adlı eserde mevcut olan eski Türk kökenli kelimeler daha önce de ispatlanmıştır. Bazılarını ise burada biz açıklıyoruz. Makalemizde sadece bazı kelimelerin, önceki araştırmalarda gösterilen açıklamalarına ek olarak kendi ilave izahatlarımızı vermekteyiz, diğer kelimelerin açıklamaları ise dipnotta göstermekteyiz (1).

ONOMASTİK BİRİMLER

Antroponimler

Bu grupta aşağıdaki şahıs isimleri bulunmaktadır:

David /1/, *Boris* /2/, *Ovlur* /2/, *Kobyak* /3/, *Konçak* /6/, *Gza-Gzak* /4/, *Boyan* /6/.

B. Popov, **Gza-Gzak** şahıs isimlerini «göçebe hayatı geçirmek» anlamına gelen *koz-kaz* kelimesinden ileri gelen *kozak* kelimesinde ünlülerin zayıflaması neticesinde türediğini belirtmektedir (*Popov, 1949, 119*). N. Meşçerski, *Gzak* şahıs isminin sonunda mevcut olan *k* sesinin, eseri yazan şahsın hatası neticesinde ortaya çıktığını söylemektedir. Satırın başındaki *k* harfi *Gza* şahıs ismine eklenmiştir. Sonra ise yazar, bunu düzeltmemiş ve bu metni kopya ederek yazmıştır. Böylece, «Destan»da *Gza* şahıs ismi

Gzak şeklinde kullanılmıştır (*Slovo o polku İğoreve*, 1985, 112). K. Menges'in fikrine göre, *Gzak* şahıs ismi *Bonyak*, *Konçak*, *Kobyak* şahıs isimleri gibi türemiştir: «beyaz gözler» anlamına gelen *gözü ak*, «beyaz boyun» anlamına gelen *boyun ak*, «köpekçik» anlamına gelen *köp ak* (Menges, 1979, 110-116; Baskakov, 1985, 45).

Ovlur – V. Gordlevskiy, *Ovlur-Vlur* şahıs isminde Yunan dilindeki «avcılık yapan» anlamına gelen *avlaur-avlur* kelimesinin Kıpçakçasının kullanıldığını tahmin etmektedir. V. Gordlevskiy, V. Radlov'un *Ovlur* şahıs isminin «ağlamak, bağırarak» anlamına gelen *ağlaur* kelimesinden türediğinin yanlış olduğunu ispatlamaktadır (Menges, 1979, 92). M. Ekrenov, *Ovlur* şahıs isminin Balkar ve Karaçay lehçelerinde *Oğurlu* şeklinde bulunduğunu göstermektedir. Böylece olayı, eski Rusça'da *ğ* sesin bulunmamasıyla açıklamaktadır. Bu sesin yerine eski Rusça'da *v* sesi kullanılmaktadır. *Oğurlu* kelimesi Kıpçak grubu lehçelerinde «mutlu, iyi kalpli» anlamında da kullanılmaktadır. Bu kelimenin başka şekilleri fonetik tabanlar olarak görülmektedir (Erkenov, 1986, 111).

Etnonimler

Ovarı /1/, *Kasogı* /1/, *Ugor* /2/, *Tatarı* /22/, *Revuğı* /1/, *Topçakı* /1/, *Mogutı* /1/, *Tatranı* /1/, *Olberı* /1/, *Şelbiri* /1/, *Hinovya* / 3/.

Şelbiri – Bu kelimenin anlamı hakkında birkaç hipotez vardır. F. Y. Korş, *şelbir* kelimesinin «atı bağlamak için uzun ip» anlamına gelen *çilbir* kelimesinden ileri geldiğini söylemektedir. V. Radlov, Tatar lehçelerindeki «zincir» anlamına gelen *çembur* kelimesinin eski Rusça'ya *şelbir* şeklinde geçtiğini ifade etmektedir. L. Kovakevskiy, «zincir» anlamına gelen *çilbuğur* kelimesinin Moğol dilinden alındığını ve *şelbir* şeklinde değiştiğini tahmin etmektedir. K. G. Menges, «haç insanları» anlamına gelen *şalbir* kelimesinin *şelbir-salib eri* – *salbi er* şeklinde değişmesiyle oluştuğunu göstermektedir (Menges, 1979, 163). S. Y. Malov, *şelbir* kelimesinin «ailede büyük oğul, bey» anlamına gelen *çelebi* – *er* kelimesinden ileri geldiğini varsaymaktadır. Böylelikle, eski Bulgar lehçesinde *şelebir*, *şelbir*, eski Türk dilinde ise *çeleb* kelimesi ortaya çıkmıştır (Malov, 1964, 156).

Toponimler

Korsun /2/, Ugorskiye gori «Ugor dağları» /2/, Kiyev /13/, Sula /13/, Kayala /5/, Suroj /1/, (Tmutarakanskiy) bolvan «(Tamartarhan) balabalı» /1/.

(Tmutarakanskiy) **Bolvan** – Eski Fars dilinde olan «Parfiye» anlamına gelen *parpava* kelimesinin yeni Fars dilinde «alp, kahraman» anlamına gelen *pahlavan* şeklinde olması tek kaynak gibi gösterilmektedir. Arkeolog P. İ. Keppen, *Tmutarakanskiy bolvan* teşhiş edilmiş ve «taş karı» anlamına gelen «*kamennaya baba*» gibi adlandırıldığını söylemektedir (Menges, 1979, 35). F. Y. Korş'un fikrine göre, *balbal* kelimesi eski Rusça'ya Kazak lehçesinin aracılığıyla geçmiştir (Korş, 1906, 45). P. M. Melioranskiy, *balbal* kelimesinin Çin dilindeki *bey-ven* kelimesinden ileri geldiğini tahmin etmektedir (Melioranskiy, 1905, 63). «Kıpçakların bütün yaz ve kış obalarının yanında kurgan mezarlıkları bulunmaktadır. Burada, Kıpçaklar ölüleri tasvir eden taş heykelli ulu babaların mabetlerini kurmuşlardır. «*Balbal*» heykeller, IX. yüzyılın sonunda Kıpçak kültürünün en ayırıcı ve parlak çizgisini oluşturmaktadır. Uygurlar, bu «*balbalları*» VI-IX. yüzyılda yapmışlar. Fakat Kıpçaklar, bu taş heykelleri korumuşlardır (Pletnyova, 1990, 30-31).

İNSANLA İLGİLİ KELİME HAZİNESİ

kotora «*tartışma*» /1/, *koşçey* «*göçebe*» /3/.

Koşçey – «Göçebe» (Şipova, 1976, 89). Bu kelime, «İgor Destanı»da 3 defa kullanılmıştır: 1) ...*çaga po nogate, a koşçey po rezane*... «...çocuk bozuk parayla, göçebe ise büyük parayla satılır...»; 2) ...*Konçaka poganogo koşçeya*... «...alçak göçebeği Gonçağı...»; 3) ...*iz sedla zlata, i v sedlo koşçeyevo peresel*... «...altın eyerden göçebe eyerine geçip oturdu...» (Slovo o polku İgoreve, 1965, 120). Bu kelimeyi inceleyen birkaç bilim adamı vardır. Bu kelimenin incelenmesi neticesinde araştırmacılar, örneğin P. M. Melioranskiy, N. A. Baskakov, N. K. Dmitriyev, K. G. Menges, *koşçey* kelimesinin bu «Destan»da «kul, hizmetçi, esir; altın ordu hanlarında bir vazife tutan insan; polovetslerin bir başka takma adı» anlamlarında kullanıldığını göstermektedirler (Baskakov, 1985, 157; Dmitriyev, 1962, 561; Melioranskiy, 1902, 294; Menges, 1979, 150). S. A. Pletnyova, bu kelimenin farklı izahını vermektedir. S. Pletnyova'nın fikrine göre, «*koşeviy* soylu ırkına dahil olan büyük zengin ailelerin başlıcalarıdır ve *koşçey* masal takma adı bu kelimedenden türemiş olabilir. «Destan»ı yazan, Gonçağı «poganıy koşçey», yani

«koşçı» gibi adlandırmıştır. Gonçağın büyük bir askeri birliğin başçısı olduğu ihtimali var» (Pletnyova, 1990, 129-130, 218). O. Süleymenov'un fikrine göre, «Destan»da *koşçey* «koçevnik», yani «göçebe» anlamında kullanılmıştır. Bu kelime de bozkırcıların yaygınlaşmış adlarından biridir. «Koçevnik» kelimesinde *koş-koç* açık olarak görünmektedir (Süleymenov, 1989, 495). «Köçmek, göçebelik yapmak» anlamına gelen *koçevat* ve *koşçı* kelimesi başka Türk lehçelerinde de var: Azerbaycan Türkçesinde *koç-* Türkmen Türkçesinde *göç-*, Türkiye Türkçesinde *göç-*, Kırgız Türkçesinde *köç-*, Kazak Türkçesinde *köç-*, Yakut Türkçesinde *kös-* (Sevortyan, 1962, 170). Bizim fikrimize göre, *koşçey* kelimesi için yukarıda gösterdiğimiz anlamlar arasında “göçebe” anlamı birinci olmuştur. Çünkü; Kamas, Karagas ve vb. eski diller dahil olan Ural – Samodi diller ailesine dahil olan Nenets dilinde “köçmek, göçebelik yapmak” anlamına gelen *kaslatsya* kelimesi vardır. Böylece, Türk lehçelerin belirli devirlerinde söz konusu olan kelimenin orta ve son seslerinin değişimi sonucu, bu kelimenin kökü *kas-koç-koş* şeklinde görünmektedir. Nenets dili ise Hakas lehçesinin *z-s* – dialektine dahildir, yani Nenets dilinin dahil olduğu lehçe grubu kelime ortasında ve sonunda *r-d / t-z / s-y* sesleriyle belirlenmektedir (Baskakov, 1962, 290). *T/s-ç/ş* fonetik ses değişimi ise Türk lehçelerinin en eski Altay devrini göstermektedir. Bu delillere dayanarak, biz *koşçey* kelimesinin birinci anlamının “göçebe” olduğunu düşünmekteyiz. Bu kelimenin başka anlamları ise daha sonra ortaya çıkmış olmalıdır.

kotora – kotora; kotoritsya, kotoriç; “tartışma, kavgalı olma”; “kavgacı”; “isyan etmek” anlamlarında kullanılmaktadır (Şanskiy, 1965, 98). *Kotora* kelimesini eski Türk dilindeki “kalkış” anlamına gelen *küterme* (çağdaş Rus dilinde “düzensizlik” anlamına gelen *kuterma* kelimesi) kelimesiyle bağlamaktadırlar. *Kotora* ve *kuterma* kelimeleri eski Türkçe’deki *köter* + *üw* – *küter* + *üw* substantiv (matar) şekillerinden ileri gelmektedirler. Sonra ise bu kelime eski Rusça’ya kendi kurallarına uygun adapte olmuştur (Baskakov, 1976, 234). İ. Sreznevskiy, «kavgacı» anlamına gelen *kotor* kelimesini «isyana kalkan» anlamına gelen *kötörüwçi* kelimesinden ileri geldiğini vurgulamaktadır (Sreznevskiy, 1958, 1, 1301).

BİNA VE EV İLE İLGİLİ KELİME HAZİNESİ

kuren «bir ev çeşiti» /1/, *telega* «atlı araba» /1/, *korabl* «gemi», *terem* «büyük ev» /1/, *kur* «kurulmuş bir yapı» /1/.

kuren – «çadır, kamp»; Ukrayna dilinde *kuren* kelimesi «aynı sıradaki evler» anlamında kullanılmaktadır (*Dal*, 1979, 2, 98). *Kuren* kelimesi Kırgız lehçesindeki «toprağı kürekle çekmek» anlamına gelen *kürö* ve Altay lehçesindeki *küre* kelimelerinde olan Türk-Moğol gövdesi ile etimoloji olarak alakalıdır. Aşağıdaki kelimeler, bu gövdeden türemiş taban kelimelerdir: «etrafındaki toprağı kabartma» anlamına gelen *küren*, «avlu, evin önünde temizlenmiş bir yer» anlamına gelen *kürentik*, «ağıl» anlamına gelen Moğol dilindeki *gürrien* (*Baskakov*, 1976, 230).

kur – Bu kelime «İgor Destanı» adlı eserde bir defa kullanılmıştır: *Vseslav... iz Kiyeva doriskaše do kur Tmutarakanya... «...Vseslav Kiyevden Tmutarakana kadar ulaşmış...»*. *Kur* kelimesi bugüne kadar bir tartışma konusu olarak kalmıştır. V. V. Kapnist, Kursk şehrin ismi Kurya prensinin ismiyle adlandırıldığını tahmin etmektedir. Başka bilim adamları, bu kelimeye Kura adlı nehrin ismini görmekteyler (*Babkin*, 1950, 374). A. L. Nikitin, bu kelimeyi toprakla suların arasında meskunlaşmış Allah-Ucube gibi belirlemiştir. Sonra ise bu kelimenin anlamı putperestlik kalıntılarıyla kaybolabilirdi ve bu yüzden *kur* kelimesini eski Türk kelimesi veya zaman belirticisi gibi nitelemeye başladılar (*Nikitin*, *Filipovskiy*, 1978, 167). Bu kelimeyi iki bakış açısıyla nitelemek gerekir.

D. S. Lihaçov ve V. E. Oryol eski Rusça'daki *kur* kelimesinin «horoz» anlamında kullandığı görüşündedirler: *Vseslav... iz Kiyeva doriskaše do kur Tmutarakanya* «Vseslav Tmutarakana horozlar ötüncüye kadar ulaşmış...» (*Lihaçov*, 1985, 114; *Slovar Russkogo Yazıka XI-XVII vv.*, 1981, 134).

N. A. Baskakov ve O. Süleymenov *kur* kelimesini «İgor Destanı» adlı eserde yer alan birçok eski Türkçe kelimedenden biri olarak yorumlamaktadırlar. Rusçada *kur* kelimesi *kur-a* biçiminde ilgi (-in) halinin çokluk şekliyle kullanılmaktadır. *Kur* kelimesi eski Türkçe *kurmak* kelimesinin gövdesiyle bağlı olabilir veya Tatar lehçesindeki «kurmak» anlamına gelen *guruw* kelimesinden *kura* şeklinde alınmış olabilir (*Baskakov*, 1985, 114). Eski Türk dilinde, gerçekten, «kurmak» anlamında kullanılan fiilli gövde vardır. Bu gövde fiil ve isim gibi de kullanılabilir (*Radlov*, 1899, 918).

İ. N. Şervaşidze, *kur* kelimesinin başka bir anlamı da olduğunu göstermektedir. Bu kelimenin «rütbe», «durum», «prens ve imparator ünvanı» anlamları olduğunu da söylemek gerekir (*Drevnetyurkskiy Slovar*, 1969, 187; *Slovar Drevnerusskogo Yazıka*, 1988, 123). İ. N. Şervaşidze, eski Türkçe «rütbe» anlamına gelen *gur-kur* kökünün Yunan dilindeki *xyplos* kelimesi-

nin etimoloji kopyası olduğunu görüşündedir. İ. Şervaşidze'nin fikrine göre, bu eski Türkçe kelimenin ilk anlamı belli değildir, yani o «han çadırı» anlamına gelen *çuvaç gurvi* birliğinde olan *gurvi* «han obası» anlamına gelen *kur üwr* kelimesiyle ilgilidir. «İgor Destan»ında olan cümleyi İ. N. Şervaşidze böyle tercüme etmektedir: «Vseslav..., Kiyevin Tmutarakan hükümdarlarına kadar ulaşmış...» (*Şervaşidze, 1990, 88*).

Biz, yukarıdaki delillere dayanarak, N. A. Baskakov'un ve O. Süleymenov'un bu kelime hakkında düşüncelerinin daha inandırıcı olduğu görüşündeyiz.

TABIAT OLAYLARI, BİTKİ VE HAYVAN DÜNYASI İLE İLGİLİ KELİME HAZİNESİ.

Tabiat olayları ile ilgili kelimeler

Tma «karanlık», «bir sürü» /1/, *bagryaniy (stolp)* «erguvani, kıpkırmızı (koda-manlar)» /2/, *yarugi* «yar, dere» /2/.

Hayvan dünyası ile ilgili kelimeler

Koja «deri» /1/, *pardus* «pars» /1/, *gogol* «gürlükuşu»/1/, *bosiy volk* «kutsal kurt» /37/, *çayka* «marti kuşu» /1/, *div* «dev» /2/, *kreçet* «akdoğan, sungur» /1/.

Onomatope veya ses yansımali kelimeler

(Voroni) grayahut «(kargalar) bağırlılar» /2/.

Bitki dünyası ile ilgili kelimeler

Kovıl «gavıl» /1/.

volk - «kurt, köpek cinsli yırtıcı hayvan» (*Dal, 1978, 1, 232*). M. Fasmer, bu kelimenin birkaç etimolojik varyantın olduğunu göstermektedir: Praslavyan dilinde **vilks*, Litvanya dilinde *vilkas*, Latış dilinde *vilks*, eski Hind dilinde *vrkas*, Alban dilinde *ulk*. bu kelimelerin kökü aynıdır, ancak *volk* kelimesi Rus diline bu dillerden alınmamıştır; Levental'in "bula, boz, gri" anlamına gelen *vil* kelimesi hakkında faraziyesi doğru değildir. M. Fasmer, daha çok bu kelime hakkında A. Abayev'in versiyonunu kabul etmektedir. A. Abayev'in fikrine göre, "kurt" anlamına gelen *vulcus* kelimesinin kökü Latindir (*Fasmer, 1986, 1, 338*). A. M. Şçerbak, "Rus dilinde-

ki *volk* kelimesinin eski Türk Yakut lehçesindeki *buolka-buokka* kelimesinden ileri geldiğini" varsaymaktadır (Şçerbak, 1961, 133; Efendiyeva, 1998, 40-41).

çayka – "Perdeayaklı su kuşu; küçük martı kuşu; çağravı, kryaçki, martı kuşu – kırlangıç. *Strejaşe e knyaz gogolem na vode, çatsami na struyah*. "Prens, su kuşu gibi akımlarının üzerinde martı gibi koşuyordu." ("İgor Destanı") (Dal, 1980, 4, 311). M. Fasmer, bu kelimenin etimolojisi hakkında bazı bilgiler vermektedir: "Ukrayna dilinde "martı kuşu" anlamına gelen *çayka*, Çek dilinde aynı anlama gelen *çeyka* kelimeleri vardır. Praslavyan dilindeki *çayka* kelimesinin kuşun *ke ötüşüne benzerliğinden ileri geldiği söylenilir. Eski Hind dilindeki *ka-ka çığlık taklidinden "karga" anlamına gelen *kakas* kelimesi türemiştir" (Fasmer, 1987, 4, 311). Y. Şipova, *çayka* kelimesinin Türk kökenli olduğunu tahmin etmektedir. Fakat, kelimenin taklidi seslerden veya fiilden türediği belli değildir. Y. Şipova, *çayka-şayka* fiilden türediğini tahmin etmektedir: Tatar lehçesindeki "çarpmak" anlamına gelen *çaykalu*, "atmak, sıçramak" anlamına gelen *çaykau*; "çalkalamak" anlamına gelen *şayka*, "çalkalanmak" anlamına gelen *şaykal*. V. Radlov'un sözlüğünde Altay, Kazan, Çağatay lehçesindeki aynı anlama gelen *çayka* kelimesi ile gösterilmektedir (Şipova, 1976, 372; Radlov, 1905, 3, 1825). Bizim fikrimize göre, D. Setarov'un *çayka* kelimesini incelemesi daha inandırıcıdır. "Kuş bilimi edebiyatında martının çığlığı böyle tasvir edilmektedir: uçuşta kahkaha "ha-ga-ga"; tehlike zamanı havada sedalı "yah-yah" veya gırtlak sesi "kvyauu". Özbek lehçesinde *Çar taklidi gövdesinden "çayka" anlamına gelen *çarlak* kelimesi türemiştir. "Çığlık atmak, çağrışmak" anlamına gelen *şağıla-çağıla-jağıla* kelime şekilleri Kazak lehçesindeki "çayka" anlamına gelen *şağala* kelimesinden türemiştir. Eski Türk dilinde "gürültülü ve aceleyle koşuşturmak" anlamına gelen *çağ* kelime de var. *Çayka* kelimeyi Tatar lehçesindeki "alaca karga" anlamına gelen *çauka* kelimesiyle fonetik olarak karşılaştırmak mümkündür (Setarov, 1983, 18). A. Kononov'un fikrine göre, "*çayka* kelimesi eski Türk dilindeki *çay-say-şay* + *ka* «küçültme ek» morfemlerinden oluşmuştur (Kononov, 1972, 38).

Göründüğü gibi, bilim adamları *çaykayı* ses yansımali kelime gibi belirtmektedirler. Ses yansımali kelimeler birkaç şema üzerine göre kurulmaktadır. *Çayka* kelimesi birinci şema üzerine kurulmuştur:

O (onomatope veya ses yansımali kelime) = (K1 (konsonant, ünsüz) + V (vokal, ünlü) + K2) + (K1 + V + K2) = 2 (K1 + V + K2).

Böylelikle, *çayka* kelimesi tek birleşik biçimden ve *-ka* ekinden oluşmaktadır (Dmitriyev, 1962, 543). Kökler, genellikle (K + V + K) veya (K + V + K + K) kalıbındadır. Bu kalıplar Türk hece sistemine bağlıdır. Bu köklerden *-ıl* (*-il*, *-ul*, *-ül*) ve vb. eklerle genişletmeler yapılmakta, ikincil gövdeler oluşturulmaktadır (Zülfikar, 1995, 167).

(Voronı) **Grayahut** – “kargalar bağıryorlar”, “kargalar garıldıyorlar” (*Rusça-Türkçe Sözlük*, 1977, 268; *Zülfikar*, 1995, 468). “İgor Destan”ı adlı eserde bu kelime üç şekilde kullanılmıştır. Bu kelime, “Geçmiş Yılların Hikayesi” (XI. yy.) ve “Zadonşına” (XIV. yy.) eski Rus eserlerinde de kullanılmıştır. Dal’in sözlüğünde “Grayat, garkat, karkat, böyle kargalar, alaca kargalar” ve vorona kelimesi de “karga, gava kuş” gibi anlatılmaktadır” (*Dal*, 1978, 1, 391, 244; *Dal*, 1979, 2, 91). M. Fasmer’in sözlüğünde bu kelimenin tatmin edici etimolojik izahı verilmemektedir. Bu kelimenin sadece başka dillerde birkaç şekilleri gösterilmektedir: Bulgar dilinde *graça*, Sloven dilinde *grakati* (Fasmer, 1986, 1, 453). Gördüğümüz gibi, bu kelimelerde eski Türk kökenli *karğa* kelimesi bulunmaktadır (Fasmer, 1986, 2, 196). Bu kelime, M. Kaşgarlı’nın sözlüğünde ve Codex Cumanicus adlı eserinde de kaydedilmektedir (Kaşgarlı, 1998, 1, 425; Malov, 1930, 242). Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde “karga” anlamına gelen *vorona*, “alaca karga” anlamına gelen *galka* kelimelerinin ve buna benzer kelimelerin olmasını N. A. Baskakov’un kuş adlarının kendi renkleriyle alakalı olduğu faraziyesinin inandırıcı olmadığını göstermektedir (Baskakov, 1985, 47). Bu kelimeler, genellikle, ses yansıması yoluyla oluşmaktadır: *ga*, *ğa*, Uygur lehçesinde *ğa-ğa*. Tatar lehçesindeki deyimiyile karşılaştırınız: *garğa gar-gar diğönde, tartar da tartar di* “karga “kar-kar” bağırdığında, o zaman flurya de “tar-tar” bağıryor” (*Drevnetyurkskiy Slovar*, 1969, 426). D. H. Bazarova eski Türk *karga* kelimesi *kark* ve *a* “ek” morfemlerinden oluştuğu görüşündedir. *A* eki başka kuş adlarında da bulunmaktadır, örneğin, Özbek lehçesinde *kurk-a* “gurk”, *karkar-a* “balıkçıl kuşu” (Bazarova, 1975, 11). Biz, bu delillere dayanarak, bu kelimenin ses yansımali bir kelime olduğunu kabul etmekteyiz. *Grayut* kelimesi aşağıdaki şemaya göre oluşmaktadır:

O (onomatope veya ses yansımali kelime) = (K1 (konsonant, ünsüz) + V (vokal, ünlü) + K2) + (K1 + V + K2) = 2(K1 + V + K2)

«İgor Destan»ı adlı eserinde bu kelime eski Rus fiilinin imperfekt şekliyle kullanılmaktadır: *gra-ahut*, *gra-yahut* (İvanov, 1990, 223). Bu «Destan»da *graahut*, *grayahut* kelimesi hem de ön ekle kullanılmaktadır: *vz-gra-yahu*. Türk kökenli olan *grayut* kelimesinin birkaç şekilde kullanılması bu kelimenin eski Rusçada çok iyi bir şekilde benimsendiğinin ispatıdır.

SOSYAL TERMİNOLOJİ

Ticaret ile ilgili kelimeler

Nogata "küçük para, kuruş" /1/, *belya* "akça" /1/.

Töre, âdet, örfle ilgili kelimeler

Jemçuğ "inci" /1/, *ortma* "örtü" /1/, *japonçitsa* "yağmurluk, kaban" /1/.

Askerî kelimeler

Meç "kılıç" /6/, *sablya* "kılıç" /5/, *horugovi* "aziz tasvirli bayrak" /1/, *çolka* "bayrağın püskülü" /1/, *zasapojniki* "çizmenin koncunda bulunan bıçak" /1/, *kinjal* "hançer, kama" /1/, *haralug* "demir çelik" /1/, *bulat* "pulat" /7/, *şereşir* "kılıç, mermi" /1/.

Sosyal terimler

Kagan "kağan" /1/, *çağa* "çağa" /1/, *boyarin* "boyar" /1/, *saltan* "sultan" /1/, *hot* "hanın hanımı" /1/, *bilya* "ricalden" /1/.

Zasapojniki – Bu kelime "Destanı" n şu cümlesinde kullanılmıştır: *A uje ne vijdu vlasti silnago i bogatogo i mnogo voi brata moego Yaroslava s tatranı...: raneye tii bo bes şçitov s zasapojniki klikom...polki pobejdayut...* "Güçlü ve zengin kardeşim Yaroslav'ın tatanlarla egemenliğini artık ben görmüyorum...: evelden onlar bıçak ve kalkansız ancak bağırsızla zafer kazanmaktadırlar..." (Slovo o polku İgoreve, 1938, 105). A. S. Lvov, *zasapojniki* kelimesinin ancak eski Rus "İgor Destanı" adlı eserde kullanıldığını kaydetmektedir (Lvov, 1975, 161). "*Zasapojniki* – "çizmenin koncunda bulunan bıçak" anlamına gelmektedir. Eski zamanlarda *zasapojniki* "savaş bıçağı" anlamında kullanıyordu; şimdi ise "yol ve av bıçağı" anlamında kullanılmaktadır" (Dal, 1978, 1, 633). Bu kelime, *sapog* kökünden oluşmaktadır. Bildiğimiz gibi, "çizme" anlamına gelen *sapog* ise eski Türkçe bir kelimedir (Menges, 1979, 131; Fasmer, 1987, 3, 124, 559). *Sapog* kelimesi, eski ve çağ-

daş Rus dilinde bugüne kadar kullanılmaktadır. Hatta eski Rusçada söz konusu olan *sapog* kelimesi *za-*, *-nik* morfemlerin aracılığıyla farklı bir anlam da gelen bir kelime gibi de kullanılmıştır: *za + sapoj + nik + ı* “sonluk”.

Şereşir – Bilim adamları, Fars dilindeki «katapultla atılan mermi» anlamına gelen *tir-i-çerh* kelimesinin eski Rusça’ya geçmiş ve *şereşir* şeklinde genel olarak kullanıldığını göstermektedirler (*Fasmer, 1987, 4, 430; Şipova, 1976, 418*). Fakat İ. G. Dobrodomov, İran dilinde *şereşir* kelimesine benzer kelimeleri göstermektedir: «Fars dilindeki «kılıç» anlamına gelen *şamşir*, Afgan dilinde aynı anlamda olan *şamşer*, Özbek lehçesinde «kılıç demiri, kılıç namlusu» anlamına gelen *şamşir*, Kırgız lehçesinde «kılıç» anlamına gelen *şamşer*. Eski Çek dilinde *karkun*, eski Polonya dilinde *szarsun* kelimeleri vardır. Bununla ilgili olarak İran dilindeki *şamşir* ve Batı Slav dilindeki «kılıç» anlamına gelen *karkun* kelimelerin arasında bir bağlantı olduğu ile ilgili bir mesele ortaya çıkmıştır. Yani *şereşir* kelimesi bu iki kelimenin özgün bir fonetik ara biçimini temsil etmektedir (*Dobrodomov, 1983, 91*). Bizim fikrimize göre, bu versiyon bir daha da araştırmalıdır. Gerçekten, *şereşir* kelimesi yeterli derecede açıklanmamıştır. O. Süleymenov, *tir-i-çerh* silahu hakkında ancak Cengiz hanın askeri yürüyüşlerine ait olan tasvirlerinde (XII. yy.) hatırlandığını göstermektedir. O. Süleymenov, Fars dilindeki *tir-i-çerh* kelimesinin Rus dilinde *şereşir* şekline dönüşmesine şüphe ile yaklaşmaktadır. O. Süleymenov’un fikrine göre, *şereşir* kelimesi «Şaruhan’ın gelecek nesli, askerleri», yani *göçebeler* anlamında kullanılmaktadır. Bu, göçebelerin başka bir takma adıdır. Vladimir Gleboviç, Şaruhan’ın torunu olan Konçağın askerleri tarafından yaralanmıştır: *Ved ti mojeş i metat jivimi kopyami udalımı sınami Glebovimi* «Sen, Gleb’in mert oğulların canlı mızraklarını fırlata bilirsin» (*Slovo o polku İgoreve, 1965, 130*). O. Süleymenov’un faraziyesi çok ilginçtir. Fakat sonuçta biz, A. N. Baskakov’un incelemesini kabul etmekteyiz, çünkü *tir-i-çerh* – *şereşir* kelimesinin fonetik değişmesinin doğru olduğunu ispatlamaktayız. Birinci, Kıpçak dilindeki *ş-t* ünsüz seslerinin olmasıyla, ikinci, Kıpçak dilinde olan daha geniş kısa *-i-* sesinin olması N. A. Baskakov’un incelemesini doğrulugunu ispatlamaktadır.

Hot – «Hanın hanımı, karı, eş», eski Rusça’da *hot* «sevgili, karı, gözde» anlamına gelmektedir. M. Fasmer, *hot* kelimesini «istemek» anlamına gelen

hotet kelimesi ilişkilendirmektedir (Fasmer, 1987, 4, 271). Bizim fikrimize göre, bu inandırıcı değil. *Hot* kelimesini hem fonetik, hem de anlam açısından «kadın» anlamına gelen *hatın* kelimesinden türemiş olmalıdır. Dal, *hot* kelimesi «gelini beklemek, gözlüç ülük» anlamında kullandığını göstermektedir. Bu anlamda *hot* kelimesi, genellikle, Çuvaş dilinde kullanılmaktadır (Dal, 1980, 4, 522). Eski Rus dilindeki «eş, karı» anlamına gelen *hot* kelimesi Hazar veya Polovets dilinden geçebilirdi: *Olgaya kaganya hot...* «Oleg kağanın hanımı». Rus prensi olan Oleg'in eşinin aslı Türk kökenli olan Osukaloviç hanlarının sülâlesinden olduğu ispat edilmektedir. Bu sülâle XI. yy.-ın ikinci yarısında Rus-Polovets tarihinde önemli bir yer almaktadır (Vinogradov, 1984, 6, 132-136). K. G. Menges, *hot* kelimesi «arzulamak, istemek» anlamına gelen *hrt* kökünden türemiş olabileceği konusuna şüphe ile yaklaşmaktadır. Fakat, bu kelimenin ikinci anlamının ne zaman ortaya çıktığı belli değil. *Hot* kelimesinin anlam gelişmesi «karı, hanın hanımı, hanım efendi, bayan» anlamına gelen *gatun, xatun, xatan, gadın* kelimesi Altay, Azerbaycan, Türk, Moğol dillerinde bulunmaktadır (Menges, 1979, 168; Kaşgarlı, 1998, 1, 309). N. A. Baskakov, «prensin kızı» anlamına gelen *hatun-katın-katun* kelimesinin Hazarlarda soylu adamın karısının ünvanını gösterdiğini kaydetmektedir (Baskakov, 1985, 42; Drevnetyurkskiy Slovar, 1969, 436; Şipova, 1976, 362). İ. Şervaşidze, «imparatoriçe», «çariçe» anlamına gelen *hatun* kelimesinin Sogdak dilindeki «hükümdar, karı, Çar, bay, bey efendi» anlamına gelen *hwtw - gwtın* kelimesinden türediğini ve dolayısıyla İran kökenli olduğunu farzetmektedir. İ. Şervaşidze'nin fikrine göre, «eski Türk ve Sogdak dilindeki kelimelerin fonetik olarak benzemesi ve tam anlam uygunluğu bu eski Türk dilindeki şeklin diğer etimoloji ile izah edilmesine ihtimal vermemektedir» (Şervaşidze, 1990, 88). Fakat biz, G. Bertagayev'in fikrinin daha inandırıcı olduğunu düşünmekteyiz. G. Bertagayev, bu kelimenin başka yönden yorumlanmaktadır: «*Hatun* kelimesi *ha + tun* iki morfemden ileri gelmektedir. «Toplam çoğluk, teklik belirticisi» anlamına gelen *Tan-Tun*; «gökyüzü elçisi» anlamına gelen *han* kelimesinde *n* ünsüzünün düşmesiyle *ha* kelimesi önce «aile, hanın etrafı» anlamında, sonra ise «hanın hanımı, kraliçe, hanım efendi» anlamında kullanılmaktadır. Moğol kavimlerinin mitolojisinde bu kelime «eş, karı» veya «anne» anlamında kullanılmaktadır» (Bertagayev, 1976, 48-49). *Ha* Slavlar tarafından daha geç alınmıştır ve sonra da eski Rusçanın fonetik kurallarına uygun olarak *hot-hrt-ha* şekil değişikliğine uğramıştır olabilir.

Bazı kelime türleri	Onomastik birimler			İnsanla ilgili kelime hazinesi	Bina ve ev ile ilgili kelime hazinesi	Tabiat olayları, hayvan ve bitki dünyası ile ilgili kelime hazinesi			Sosyal Terminoloji				Kelimelerin toplamına eşdeğer sayı
	Antroponimler	Et nonimleri	Toponimler			Tabiat olayları	Hayvan dünyası	Bitki dünyası	Ticaret terimleri	Askerî kelimeler	Tören adları, örfle ilgili kelimeler	Sosyal terimler	
İgor Destanı	28	33	17	4	2	4	16	1	3	24	2	11	142

Sonuç

Eski Türk ve Rus halkları arasında yüzyıllar boyu süren ilişkiler, başta kelime düzeyinde olmak üzere eski Türk lehçelerinden eski Rus diline geçmiş birçok alıntının nedenlerinden biridir. Siyasî, ekonomik ve kültürel etkenler, dil alanındaki etkileşimin temel nedenleri sayılır. Zaten Rus-Türk ilişkilerini bu şekilde nitelenmek doğru olur.

Eski Rus döneminde eski Türk dili, Ruslarla olan ilişkilerdeki önemli yerini korumaya devam ettiği için büyük önem taşımaktadır.

«İgor Destanı» (XII yy.) adlı eserdeki Türk kökenli kelimelerin incelemesi, şöyle bir sonuca varmamıza imkân vermektedir:

1) Bu eserde 64 eski Türk kökenli kelime bulunmuştur. Bu kelimeler konu bakımından beş gruba ayrılmıştır. Konu bakımından ayrılmış kelime gruplarının incelemesi, dilin kelime dağarcığındaki grupların özgül ağırlığının bulunmasına imkân vermektedir:

- Onomastik birimler (antroponimler (7), etnonimler (11), toponimler (7));
- İnsanla ilgili kelime hazinesi (2);
- Bina ve ev ile ilgili kelime hazinesi (5);
- Tabiat olayları, hayvan ve bitki dünyası ile ilgili kelime hazinesi (tabiat olayları (3), hayvan (9), bitki (1));
- Sosyal terminoloji (ticaret terimleri (2), töre, âdet, örfle ilgili kelimeler (3), askerî kelimeler (9), sosyal terimler (6));

2) Bu kelimeler arasında, eski Rus eserinde yer alan eski Türkçe kelimeleri inceleyen çalışmalarda daha önce yer almayan kelimeler de vardır. Örneğin, (*vorom*) *grayut*, *kuren*, *çayka*, *volk*, *zasapojniki*;

3) Eski Rus diline geçen birkaç kelimenin anlamı daha geniş olmaktadır (örneğin, *zasapojniki*). Kelimelerin tam benimsenmesi farklı lengüistik ve dış lengüistik şartlara bağlıdır;

4) Eski Rus «İgor Destanı» adlı eserde eski Türk kökenli kelimelerin sık-

lık tablosu düzenlenmiştir. Söz konusu tablo, eski Türk kavimlerinin etkisinin en çok hayatın hangi alanlarında kendini gösterdiğine açıklık getirdiği gibi bu iki halk arasındaki derin etkileşim sorununun yalnızca lengüistik açıdan değil aynı zamanda tarihi ve etnografik açıdan da çözümlenmesi imkânını sağlamaktadır.

Açıklamalar:

1. M. Fasmer (1986, 1987), *Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka*, «Progress», C.1-4, Moskva; N. A. Baskakov (1985), *Tyurkskaya leksika v «Slove o polku İgoreve»*, «Nauka», Moskva; Y. N. Şipova (1976), *Slovar tyurkizmov v russkom yazıke*, «Nauka», Alma-Ata.

Kaynaklar:

- AYKUT, A. (1984), İgor Destanı Üzerine, *Türk Dili Dergisi*, Sayı 390-391, Cilt 43.
- BABKIN, D. S. (1950), «*Slovo o polku İgoreve*» v perevode V. V. Kapnista. «Nauka», Moskva-Leningrad.
- BASKAKOV, N. A. (1962), *Vvedeniye v izučeniye tyurkskih yazıkov*, «Vişşaya şkola», Moskva.
- BASKAKOV, N. A. (1976), Sotsialnaya terminologiya v «*Slove o polku İgoreve*» - *Turcologica*, «Nauka», Leningrad.
- BASKAKOV, N. A. (1985), *Tyurkskaya leksika v «Slove o polku İgoreve»*, «Nauka», Moskva.
- BAZAROVA, D. X. (1975), K etimologii nekotorih drevnetyurkskih nazvaniy ptits – *Sovetskaya tyurkologiya*, AN SSR, 4 sayılı, Moskva.
- BERTAGAYEV, G. A. (1976), Ob etimologii han-hagan, hatun., - *Tyurkologičeskiye issledovaniya*, «Nauka», Moskva.
- DAL, V. İ. (1978), *Tolkoviy slovar jivogo velikorusskogo yazıka*, «Russkiy yazık», C. 1, Moskva.
- DAL, V. İ. (1979), *Tolkoviy slovar jivogo velikorusskogo yazıka*, «Russkiy yazık», C. 2, Moskva.
- DAL, V. İ. (1980), *Tolkoviy slovar jivogo velikorusskogo yazıka*, «Russkiy yazık», C. 3, Moskva.
- DAL, V. İ. (1980), *Tolkoviy slovar jivogo velikorusskogo yazıka*, «Russkiy yazık», C. 4, Moskva.
- DMİTRİYEV, N. K. (1962), *Stroy tyurkskih yazıkov*, «Vostoçnaya literatura», Moskva.

- DOBRODOMOV, İ. G. (1983), Eşço raz o slavyanskih variantah sablya, sabja, kabja., *Etimologiya* 83. , "Nauka", Moskva
- DREVNETYURKSKİY SLOVAR (1969), "Nauka", Leningrad.
- EFENDİYEVA, Ç. A. (1998), "İgor polku hakkında dastanında" "gizli" Türk kelimeleri *Yazık i literatura*, "BDU", 3 sayılı, Bakı.
- ERKENOV, M. M. (1986), Ovlur, Vlur, Lavr, *Russkaya reç*, "Nauka", 3 sayılı, Moskva.
- FASMER, M. (1986), *Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka*, «Progress», C. 1, Moskva.
- FASMER, M. (1986), *Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka*, «Progress», C. 2, Moskva.
- FASMER, M. (1987), *Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka*, «Progress», C. 3, Moskva.
- FASMER, M. (1987), *Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka*, «Progress», C. 4, Moskva.
- GORSKİY, A. A. (1992), «Slovo o polku İğoreve» i «Zadoņşina», «İnstitut Rossiyskoy İstorii», Moskva.
- İLYİNSKİY, L. K. (1920), *Perevod «Slova o polku İğoreve» po rukopisi XVIII veka.*, «Voyennaya tipografiya», Petrograd.
- İVANOV, V. V. (1990), *İstoričeskaya grammatika russkogo yazıka*, «Prosveşçeniye», Moskva.
- KAJİBEKOV, E. Z. (1991), Tyurkologiya: vçera, segodnya, zavtra «*Pros-tor*», AN SSR, 8 sayılı, Moskva.
- KAŞGARLI, M. (1998), *Divani Lugat-it-Türk dizini «Endeks»* (çeviren: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları: 524, C. 1, Ankara.
- KONONOV, A. N. (1072), Ot çayki do şayki , *Russkaya reç*, «Nauka», _3, Moskva.
- KORŞ, F. Y. (1906), Turetskiye elementi v yazıke «Slova o polku İğoreve», *İzvestiya Otdela Russkogo Yazıka i Slovesnosti*, T. 9, kniga 1, Sankt-Peterburg.
- LİHAÇOV, D. S. (1985), «Slovo o polku İğoreve» i kultura ego vremeni, «Hudojestvennaya literatura», Leningrad.
- LVOV, A. S. (1975), Leksika «Povesti vremennih let», «Nauka», Moskva.
- MALOV, S. Y. (1930), *K istorii i kritike Codex Cumanicus*, «Nauka», Leningrad.
- MALOV, S. Y. (1964), Tyurkizmi v yazıke «Slova o polku İğoreve», *Otdel Literaturi i Yazıka İzvestiya AN SSR*, «Nauka», 1 sayılı, T. 5, Moskva.

- MELİORANSKİY, P. M. (1902), Turetskiye elementi v yazıke «Slova o polku İğoreve» *İzvestiya Otdel Russkogo Yazıka i Slovesnosti*, «Nauka», kniga 2, Sankt-Peterburg.
- MELİORANSKİY, P. M. (1905), Vtoraya statya o turetskih elementah v «Slove o polku İğoreve» (Otvét F. Y. Korşu), *İzvestiya AN SSR*, «Nauka», kniga 2, T. 10, Moskva.
- MENGES, K. G. (1979), *Vostoçniye elementi v «Slove o polku İğoreve»*, «Nauka», Leningrad.
- NİKİTİN, A. L., FİLİPOVSKİY T. Y. (1978), Htoniçeskiye motivı v legende o Vseslave Polotskom, «Slovo o polku İğoreve» – *pamyatnik literaturı i iskusstva XI-XVII vv.*, «Nauka», Moskva.
- PLETNYOVA, S. A. (1990), *Polovtsı*, «Nauka», Moskva.
- POPOV, A. İ. (1949), Kıpçakı i Rus, *Uçeniye zapiski LGU*, seriya istoriçeskih nauk, vipusk 14, 14 sayılı, Leningrad.
- RADLOV, V. V. (1899), *Opıt slovarya tyurkskih nareçiy*, "Voyennaya tipografiya", T. 2, Sank – Peterburg.
- RADLOV, V. V. (1905), *Opıt slovarya tyurkskih nareçiy*, "Voyennaya tipografiya", T. 3, Sankt – Peterburg.
- RUSKO-TURETSKİY SLOVAR (1977), (redaktori: Mustafayev E. – M. – E., Starostov L. N.), "Russkiy yazık", Moskva.
- SETAROV, D. S. (1983), Tyurkskiye leksiçeskiye elementi v russkih nazvaniyah ptits , *Sovetskaya tyurkologiya*, AN SSR, 3 sayılı, Moskva.
- SEVORTYAN, E. V. (1962), *Affiksı glagolobrazovaniya v azerbaydjanskom yazıke*, "Vostoçnaya literatura", Moskva.
- SLOVAR DREVNERUSSKOĞO YAZIKA (1988), "Nauka", T. 4, Moskva.
- SLOVAR RUSSKOĞO YAZIKA XI-XVII vv. (1981), (pod redaksiyey Barhudarova S. G.), "Nauka", 6 sayılı, Moskva.
- SLOVO O POLKU İĞOREVE (1965), (pod redaksiyey Stelletskego V. İ.), "Prosveşçeniye", Moskva.
- SLOVO O POLKU İĞOREVE (1938), (perevod Novikova İ. M.), "Hudojestvennaya literatura", Moskva.
- SLOVO O POLKU İĞOREVE (1985), (kommentarii Meşçeskego N. M.), "Nauka", Moskva.
- SREZNEVSKİY İ. İ. (1958), *Materialı dlya drevnerusskego yazıka*, "İnostran-nih Natsionalny Slovar", T. 1, Moskva-Leningrad.
- SULEYMENOV, O. (1989), *Publitsistika. Poemi. Esse. Stihi. Proza.*, "Jalın", Alma-Ata.

- ŞANSKİY, N. M. (1965), *Etimologiçeskiy slovar russkogo yazıka*, "MGU", T. 1, Moskva.
- ŞERVAŞİDZE, İ. N. (1990), *Fragmentı drevnetyurkskoy leksiki. Titulatura.*, *Voprosı yazıkoznaniya*, AN SSR, 3 sayılı, Moskva.
- ŞİPOVA, Y. N. (1976), *Slovar tyurkizmov v russkom yazıke*, "Nauka", Alma-Ata.
- ŞÇERBAK, A. M. (1961), "Nazvaniye domaşnih i dikih jivotnih v tyurkskom yazıke" v knige, *İstoriçeskoye izuçeniye razvitiya leksiki tyurkskogo yazıka*, AN SSR, Moskva.
- VİNOGRADOVA, V. L. (1984), *Slovar-spravoçnik "Slova o polku İgoreve"*, "Nauka", 6 sayılı, Moskva-Leningrad.
- ZÜLFİKAR, H. (1995), *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 628, Ankara.

A Research on Turkish Words in Old Russian Monuments - "The Song of Igor Company"

Dr. Chichek EFENDIYEVA

*Gazi University
Faculty of Science and Arts*

Abstract: "The Song of Igor Company" mentions about the war between old Russian and Turk Kipchak nations in 1185. Turk Kipchak nation had gained victory in this war. It is rumoured that the author of this monument had been from Bachinak nation.

The introduction of article the research of old Turkish words in "The Song of Igor Company" which was made N. A. Baskakov, P. M. Melioranskiy, K. G. Menges, F. Y. Korsh etc.

In the introduction it is also mentioned that a new perspective formed after the edition of some books such as O. Suleymenovs "Az i Ya" ("Az-Ya") and M. Ajjis "Polin polovetskogo polya" ("The wormwood of Kipchak Steppe").

The groups of old Turkish vocabulary in "The Song of Igor Company" are also given depending on meaning and subject in the article. There are five groups of words in the monument. Each of them separate into suitable subgroups. This separation demonstrates the semantical function of old Turkish words in old Russian lexico-system and the depth of meaning of the words that are transferred to old Russian. The list of the words and their usage of frequency are given in each subgroup. The table of the words usage of frequency is written depending on the functional status of old Turkish words. This table explains the effect of old Turkish nations on old Russian people and which arears of life are effected. It also determines the deep mutual influence between these two nations. Besides it makes possible to analyse this problem of influence not only from the view point of linguistics, but also from the point of view of history and ethnografy.

Key Words: Old Russian, source words, old Turkish words, Kipchak, semantic term groups

Исследование Лексики Тюркского Происхождения в Древнерусском Памятнике XII Века «Слова о Полку Игореве»

Чичек ЭФЕНДИЕВА

Университет Гали

Факультет естественных и гуманитарных наук

Резюме: Древнерусский памятник XII века «Слова о полку Игореве» повествует о враждебных отношениях между древнерусской народностью и тюркскими кыпчакскими племенами. В 1185 году тюрки одержали победу в битве с полками князя Игоря. По мнению многих ученых, автором данного произведения является воин-печенег.

Во введении рассматривается исследование тюркизмов в «Слове о полку Игореве» такими учеными, как Н. А. Баскаков, П. М. Мелиоранский, Ф. Е. Корш, К. Г. Менгес и др., а также новый взгляд на этот вопрос, появившийся после опубликования книг О. Сулейменова «Аз и Я» и М. Аджи «Полынь половецкого поля».

Далее в статье приводятся лексико-тематические группы тюркской лексики «Слова о полку Игореве». Всего пять групп. Каждая из этих групп подразделяется на соответствующие подгруппы. Распределение лексики по тематическим группам показывает семантическую активность тюркизмов в лексической системе древнерусского языка, что говорит о глубине вхождения тюркских заимствований. В каждой подгруппе указывается список и частота употребляемого слова. Опираясь на «функциональный статус» тюркизмов, составлена таблица частотности тюркизмов этого древнерусского памятника. Данная таблица способствует выявлению тех сфер жизни, в которых влияние тюркских народов на древнерусскую народность было сильнее, обнаружению глубины взаимодействия этих народов и тем самым решению проблемы взаимовлияния народов не только в лингвистическом, но и в историко-этнографическом плане.

В данной статье также приводятся также тюркские по происхождению лексемы, которые ранее не были зафиксированы в работах ученых, посвященные исследованию лексического пласта древнерусского памятника XII века. В заключение статьи обобщены наблюдения и анализ материала.

Ключевые Слова: Древнерусский язык, заимствования, тюркизмы, кыпчаки, семантический, тематические группы

Köroğlu Destanı Antep Rivayeti

Dr. Mustafa SEVER

Mersin Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet: Köroğlu destanları, tüm Türkler arasında, Türklerin düşünce ve değer sistemlerini yansıtan bir anlatımlar toplamıdır. Köroğlu destanı, Türk destan geleneğinde, tarih boyunca farklı inanç ve kültürlerle etkileşimde bulunan Türklerin birçok sosyo-kültürel özelliğini, Türk milletinin şeref, namus, ahlâk, inanç, düşünce ve değer yargılarını yansıtır.

Köroğlu destanının Antep Rivayeti de geri plânındaki derin sistemleri (anlatıda hissedilen, Türk kimliğini vurgulayan ve Türk milletini diğer milletlerden farklı kılan özellikler) ile toplumsal değerlerin bir gösterimidir.

Anahtar kelimeler: Köroğlu, Antep, Rivayet, Destan.

Giriş

Araştırmacılar, destanı “milletlerin ruhunda derin izler bırakmış kimi tarihi olayların, o milletin fertleri üzerinde bıraktığı izlerin yansıması” şeklinde tarif etmiştir¹. Yine araştırmacıların ortak görüşü olarak, destanların kaynağı, savaşçı bir aristokrasinin hakim olduğu “kahramanlık çağları”nda yatar. P.N. Boratav, destanların doğmasını bazı şartlara bağlar: 1. Milletlerin iptidai bir vaziyette olması, 2. Bunları tevlit edecek mühim hadiselerin zuhur etmesi (esatir de yeni hadiselerin zuhuriyle zenginleşir, yeni epizotlar toplar), 3. Nihayet müteferrik parçaların bir kül haline gelmesi için “daire” dediğimiz vahdeti husule getirecek mühim bir şahsiyetin (bir kahramanın) meydana çıkması gibi. Destanların bir daire hâline gelmeleri, onların büyümelerini, değişmelerini durdurmaz. Her daire yine, yeni yeni hadiselerin zuhuriyle ya aynı kahramanların hayatına yeni

şeyler ilave eder veyahut da kahramanlarını değiştirir (Boratav 1984: 16). Sözlü destan geleneği, kahramanlık çağlarından sonra da etkisini sürdürmüştür. Hatta destanların asıl bu dönemde işlendiği, olgunlaştığını söylenebiler; ki yukarıda alıntuladığımız bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bu olgunlaşmada yeni hadiselerin mühim bir yeri vardır. Zaman ve zemine göre kahramanların olağanüstü yeni özellikler kazandığı da olabilir veya yeni ve yakın dönemdeki bir kahraman, eski kahramanın yerine geçebilir. Bir milletin kahramanlarının destanî bir hüviyet kazanması, genellikle savaşların bittiği veya yenilgiyle sonuçlandığı, görece durgun dönemlerde olur. Belirli bir tarihi veya içtimaî olay, halkın hayâl gücüyle zenginleşerek dilden dile aktarıldıkça gerçek olanla hayâlî olan birbirine karışır. Bu safhada gerek olay, gerekse olay içindeki kahramanlar olağanüstülükler kazanır; dolayısıyla “gerçek”, destanda ancak bir çekirdek halinde bulunur. Destan ise, bu çekirdeğin gelişmesi, dallanıp budaklanması şeklinde bir meydana gelişir.

Köroğlu destanı da Kafkaslardan Balkanlara kadar uzanan çok geniş bir sahada “birçok Türk boyu ve grubunda, bunlara ilaveten Türklerle kültürel ilişki halinde olan öteki milletlerde yaşayan bir destan kahramanı”nın (Oğuz 1997:6) etrafında gelişen olayların anlatıla geldiği bir destandır. Bir çok eş metin (variant), bu sahada birtakım farklılıklarla anlatılır. Bu eş metinler, aslında tek bir çekirdeğin çevresinde gelişmiş, temel olay ve kahramanları birbirine çok yakın parçalardır².

Köroğlu hakkında anlatılan hikâyeler, “Anadolu sahasında ‘kol’ adı verilen ve her biri kendi içinde bir bütünlüğe sahip olan müstakim parçalar halinde birer birer veyahut da anlatıcılar tarafından bu parçaların birbirine kenetlenmesi suretiyle bir bütün olarak anlatılabilmektedir” (Ekici 1999: 10).

Köroğlu destanının bir çok eş metni içerisinden biz, Hüseyin Bayaz’ın (1981) “Köroğlu-Antep Rivayeti” adlı çalışmasını temel alarak, bu destanı, Türk destanlarında görülen ortak motifler, temalar bakımından, yani Türk destanlarının genel özellikleri açısından incelemeye çalıştık. Türk destanlarındaki kahramanların olağanüstülükleri, maiyetlerindeki şahıslar, sahip oldukları at ve savaş aletleri, kahramanın gönül ilişkileri, mertlik, ölümsüzlük, savaş sahneleri, vb. motiflerin Köroğlu destanının Antep Rivayet’indeki anlatılış şeklini belirtmeye, yer yer diğer destanlarla benzerlikleri üzerinde durmaya çalıştık.

Çalışmamıza temel aldığımız destan, Hüseyin Bayaz’ın Köroğlu hikaye-

lerine çocukluk yıllarında başlayan ilgisiyle, çeşitli anlatıcılardan dinlediği birçok müstakil kolun bir bütünlük ve devamlılık hâlinde yazıya geçirilmiş şeklidir. Anlatım ortamı, anlatıcılar, dinleyiciler, yazıya geçirilme şartları (unutma, yeniden kurma, değişim, vb). ve coğrafi mekân (Antep) arasındaki etkileşimler, metnin şekillenmesini sağlamıştır. Ancak, anlatım ve derlemenin Antep'te olmasına karşılık, destanda mekân olarak Erzurum, Bingöl, Malatya, Bağdat, Şam, Gürcistan ve Çin-Maçin'den söz edilmektedir. Elbette, bu yer adları ve dolayısıyla da olaylar, kişiler, tarihî gerçeği yansıtmaktan çok, anlatıcı veya anlatıcıların kimlikleriyle, hikaye etme ustalıklarıyla ilgili bir durumdur. Anlatının, anlatıcı ve dinleyicilerin, daha doğrusu hikayenin yaratıldığı, "yaşatıldığı ortamların ihtiyacı ile şekillenen" (Oğuz 1997: 6) bir yapısının olduğu unutulmamalıdır. Her coğrafi bölge ve bu coğrafyadaki insan yapısı, anlatıyı biçimlendirmede anlatıcı üzerinde etkisini gösterecektir. Destan metni, Anadolu'da çeşitli müstakil kollar halinde anlatılan bir eş metin/variant olarak, folklor mahsullerinin yaratıldığı ve yaşatıldığı coğrafya ile örtüşmesi anlamında Antep'le ilişkilidir. Halk anlatılarının temel özelliklerinden olarak, destanın yeni ilaveler yapılmaya müsait yapısı ve nesilden nesile söze dayalı yayılım şartları ile anlatıla gelen Köroğlu kolları, anlatıldığı coğrafyanın insan yapısının ilgi ve ihtiyaçlarıyla, temel kabulleriyle şekillenerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Köroğlu destanı üzerinde bugüne kadar birçok araştırmacı çalışmış, yayınlar yapmıştır. Antep Rivayeti üzerinde ise herhangi bir inceleme-değerlendirme yapılmamıştır. Hüseyin Bayaz'ın nerdeyse bir ömür boyu değişik kişilerden derlediği kollar, diğer rivayetlerdeki kollarla aynılık, benzerlik taşısa da Antep'e has, üzerinde durulması gereken orijinal bir metin olma özelliğini taşımaktadır. Başta da işaret ettiğimiz gibi çok geniş bir coğrafyada anlatıla gelen kollar, yaratıldığı ve yaşatıldığı insan yapısı ve coğrafyanın etkilerini taşıyacaktır. Bu bakımdan Antep Rivayeti de o coğrafyadaki kültürü, geleneği, yaşayışı ortaya koyan bir anlatıdır.

KÖROĞLU DESTANININ ANTEP RİVAYETİ ÜZERİNE

Destanı özeti

Şehr-i Arzulum (Erzurum) valisi vefat eder. Şehrin ileri gelenleri padişaha bir nâme göndererek padişahın yeni bir vali tayin etmesini isterler. Padişah, Laloğlu Hüseyin Paşa'yı Erzurum'a vali tayin eder. Vali, günün

birinde “on iki nişanı tam tekmlil süt be süt küheylan bir at” (12)** ister. Araştırılır, soruşturulur, valiye istediği at bulunur. Ata bakıcı olarak da Deli Yusuf görevlendirilir. Deli Yusuf, atı tımar ettiği bir gün, atın kendisini çiftlemesi üzerine atın alnına tokmakla vurarak atı öldürür. Hüseyin Paşa, Deli Yusuf’u kendisine iyi bir at bulması için görevlendirir. Yusuf, görünüşte pek çirkin, ancak aradığı nitelikte bir tay bularak Hüseyin Paşa’ya getirir. Paşa, tayı görür, sinirlenir ve Deli Yusuf’un gözlerine mil çektirir. Tayı Yusuf’a vererek onu kovar.

Deli Yusuf, oğlu Ruşen Ali’ye verdiği direktiflerle tayı yetiştirir. Tay, güzel bir kır at olur. Atın görülüp vali tarafından ellerinden alınacağından korkan Deli Yusuf, oğluyla birlikte Erzurum’dan ayrılarak Bingöl taraflarına gelirler. Mola verdikleri bir yerde susayan Ali, su aramaya çıkar. Bir kaya kovuğundan akan ayrına benzer bir su bularak hem kendi içer hem de Kırat’a içirir. Daha sonra babasını da suyun yanına getirir; ancak o suyu bulamaz. Çünkü her taraftan sular akmaktadır. Babası, o suyun abı hayat olduğunu söyler. Ali, acıktıkları için yiyecek bir şeyler aranmaya çıktığında bir çerçiyi soyar; bu onun ilk soygunudur. Daha sonra bu tür soymalar, haraç almalar, bağ almalar sıklaşır ve Ali’nin adı, eşkıya Köroğlu olarak anılmaya başlar. Ününün yayılmasıyla da “Bingöl yaylasında, Çamlıbel dağında etrafına adam öldürenler, hırsızlık yapanlar, kız kaçırıcılar, elini gününü yıkıp çadır kazığını beline sokanlar, baltasını omuzuna asanlar” (27) toplanmaya başlar.

Bu arada Osmanlı ordusu Sivastopol’da Ruslarla savaşmakta ve durum da hiç iyi gitmemektedir. Köroğlu, Sivastopol’a sefer ederek Rusları bozguna uğratar; İstanbul’a gider ve Padişah’tan “Sivastopol kahramanı” ünvanını alır. Ayrıca, padişah, Çamlıbel’i Köroğlu’ya bağışladığını belirten bir ferman verir. Köroğlu, Çamlıbel’e kalesini yaptırır, ağaçlar diktirir.

Daha sonra Ayvaz’ın güzelliğini duyarak onu Çamlıbel’e getirmek üzere Üsküdar’a gider. Bir çoban kılığında girerek çeşitli hilelerle Ayvaz’ı kaçıtır. Suretini/resmini gördüğü Bey şehri beyinin bacası, Bolu Beyi’nin amca kızı Benli Döne’yi kaçıtır. Beylerinden Mahmudu Bezirgan’ın iddiası üzerine Gürcistan şahı Ahmet Şah’ın dünya güzeli yedi bacısını getirmek üzere Gürcistan seferine çıkar. Çeşitli savaşlar, maceralardan sonra bu yedi güzeli alıp Çamlıbel’e getirerek gözde beyleriyle evlendirir. Sonra, Bolu Beyi, Köroğlu’nu esir ederek zindana atar. Beylerden Demircioğlu, Köroğlu’nu kurtarır ve Bolu Beyi’nin kızı Dizdar hatunu kaçıarak Çamlı-

bel'e getirir. Koroğlu, beylerinden Dellek Hasan'a ve Hoylu'ya verdiği söz üzerine Erzurum'a sefer eyleyerek emmisi Bey Ali'nin kızları Güllü Nigar ve Döne Han'ı Çamlıbel'e kaçıır. Bir eğlenti sırasında sarhoş olan Koroğlu'nun beylerini, Bolu beyi esir ederek Bolu'ya götürür. Koroğlu, bir çoban kılığında girerek Bolu'ya gider ve yiğitlerini kurtarır. Bolu beyi, Dellek Deli Hasan tarafından öldürülür.

Zor Ahmet Bezirgan'ın nişanlısını getirmek üzere Çin'e gidilirken Koroğlu, Dağıstan'a uğrar. Burada görüp âşık olduğu Hösne Bala ile evlenir. Bir gecelik karı-kocalıktan sonra, Koroğlu, Hösne Bala'ya pazubandını bırakarak oğlu olursa, koluna bu pazubandını bağlayıp Çamlıbel'e göndermesini söyleyerek Dağıstan'dan ayrılır.

Çin seferinde Çinlilerin anî baskınında yedi bin erini kaybeden Koroğlu Çamlıbel'e döner. Aradan on üç sene geçmiştir ve Hösne Bala bir oğlan doğurmuş, adını Hasan koymuştur. Hasan on dört yaşına gelince Çamlıbel'e giderek Koroğlu'yu bulur.

Hasan, Koroğlu'nun sır odasında bulduğu bir surete bakarken düşer bayılır. Düşünde suretteki kızı görür ve bir pir vasıtasıyla kızla bir araya gelerek kızın elinden bâde içer. Kız, Çin padişahının vezirinin kızı Gülizar'dır. Hasan, kızı bulmak için Çin'e gider ve Gülizar'ı kaçıır. Ardından gelen Çin kuvvetleriyle savaşırken yaralanır. Koroğlu yetişerek Hasan'ı kurtarır. Çamlıbel'e dönerken Dağıstan'a da uğrayarak Hösne Bala'yı alırlar.

Çamlıbel'de düğün-dernek kurulur. Bir yaşlı kadının, "gelinlerin başlarına turna teli takılırsa daha güzel olur" demesiyle Koroğlu yiğitleri, Bağdat'a turna teli getirmek üzere giderler ve orada casus sanılarak esir edilirler. Yiğitlerini kurtarmak üzere Bağdat'a giden Koroğlu, anlaşma gereği Bağdat'ı İranlılardan kurtarmak için İran ordusuyla savaşır. Bu savaşta beylerinden Hoylu şehit olur ve Koroğlu yiğitlerini alarak Çamlıbel'e döner. Tekrar düğün dernek kurulur. Bu arada Firenkoğlu adında bir usta çakmaklı bir tabanca icat ederek Ayvaz'a hediye eder. Maksudı, beyler arasında karışıklık çıkarmaktır. Ayvaz, tabancayı beylere gösterirken Demircioğlu'nu vurur. Bunu gören Ahmet Bezirgan, Ayvaz'ı öldürür. Hasan da Ahmet Bezirgan'ı öldürür. Düğün yarıda kalır, beyler arasında huzur bozulur. Koroğlu, ailesini toplar, malını askerleri arasında pay eder ve Şam'a geçer. Şam'da nişanlısı Benli Döne ölür ve Kırklar dağı eteğindeki mezarlığa gömülür. Koroğlu, oğlu Hasan'la mezar ziyaretine gittiği

bir gün Hasan'a anası Hösne Bala ve nişanlısı Gülizar'ı alarak Dağıstan'a dönmesini söyleyerek kaybolur, Kırklar'a karışmıştır.

Köroğlu'nun Özellikleri:

a- Köroğlu'nun tarihî kişiliği

Prof. Dr. Mustafa Akdağ, (1995: 288) Köroğlu'nun tarih sahnesinde görünmesinden önce Köroğlu'nun destanlaşmasına zemin hazırlayan olaylar, gelişmeler hakkında şu bilgileri verir: "...III. Murad saltanata başladığı zaman, Anadolu'da, iki zümrenin, reaya ile ehl-i örfün birbirlerine sataşır düşman olduklarını, hatta bu yüzden bazı yerlerde çarpıştıklarını bile görüyoruz. Ehalinin başında kadılar, vilayet idarecilerinin başında ise ümera bulunmakta idi. Medrese talebesine, Hükümetin uyguladığı merhametsizce asıp-kesme usulü pek çok ailenin canını yakmış, bu yüzden ehl-i örf karşı olan düşmanlıklar tecavüzkâr bir dereceye gelmişti. Suhte ayaklanmalarının içtimaî sebeplerini bir türlü anlayamayan hükümet, uzun müddet ezme siyasetine devam etti. Askersiz kaldığı zaman da, asiye hakim olabilmek için, il erlerine, yani reayanın eli silah tutanlarından teşkil olunan levend bölüklerine dayanmak zorunda kaldı. Bu suretle, çiftini-çubuğunu bozup geçimsiz kalmış insanlara iş bulmuş oldu. Fakat, bunlara, hizmetlerine karşı bir ücret vermeyi düşünmediği için sekban ve levendler de suhteler kadar soyguncu olmaktan başka bir şey yapamadılar. O halde, ortaya bir de levend bölükleri meselesi çıktı. Köroğlu ve arkadaşlarından itibaren görünmeye başlayan ünlü eşkiya başları bu bölüklerden itibaren türediler. Köylü ve fakir halka isyan kapısı böyle açıldı. Para darlığının ve ihtisal güçlüklerinin etkisiyle meydana çıkan bu serbest insanların artmaya başlaması, suhte ve ehl-i örf anlaşmazlığı şeklinde ortaya çıkan Anadolu karışıklıklarını XVIII. yüzyılın Celalî isyanlarına götüren yegane amil olarak göze çarpmaktadır".

"...İktisadî darlık artmakta devam ediyordu. Halkın ödeme gücü gittikçe düşerken, harb yeni masraflar ve fedakarlıklar istemekteydi. Vilayet idarecileri ve vergi toplama memurları, daima kanuni miktardan fazla para ve mal istemelerine devam ediyorlar, pek çok şikayetlere rağmen, Hükümet buna karşı hiç bir şey yapamıyordu. Medrese talebesi ve onlarla uğraşan ehl-i örf, hep reayanın üzerine yük olmaktaydılar. Yeniçeriler, zemet ve yüksek tımar erbabı, kadılar, müderrisler, yani genel olarak hükümet mensubu olanlar ile reyadan bilhassa ticaret ve faizcilik edenler,

servet yönünden tam bir üstünlük kazanmışlardı. Buna karşı, köylü sınıfindan çiftini bozanların miktarı gittikçe artıyordu. Hele uzun zamandan beri isyan halinde bulunan suhtelerin köylülerde yarattıkları şekavet ruhu, levend ve sekban miktarının artmasına yardım etmişti. Suhtelerin ahlaki kayıtsızlıklarına ve isyanlarının daha çok soyguncu karakter taşımalarına rağmen, halk arasında taraftar bulmalarına, köylünün bu zor durumu yardım etmekteydi”.

Akdağ, bu bilgilerden sonra, vesikalara dayanarak, Köroğlu'nun tarihi kişiliği üzerine şu tespitte bulunur: “... Elimizdeki vesikalara göre, ilk tanınmış levend bölükbaşı, yahut daha uygun bir deyimle, Celali Reisi, Bolu ile Gerede arasında, 1581'den itibaren, iki yüz kişilik bir grupla soygunculuğa başlayan ve Köroğlu efsanesinin kahramanı olan Köroğlu Ruşen'dir. Önce küçük bir bölük ile servet sahiplerine ve tabii olarak, daha ziyade kadınlara ve ehl-i örfe saldırmaya başlayan bildiğimiz destan kahramanının, gittikçe önem kazandığını ve emrine daha bazı başbuğların gelmesi ile birçok bölüklere kumanda eden hakiki bir Celali Reisi olduğunu tahmin edebiliriz.

Köroğlu'nun da, kendisinden sonra gelen Celalî şefleri gibi, mazul hükümet mensubu veyahut hiç olmazsa halk tarafından il erlerine baş seçilen bir yiğitbaşı olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat, bizim tahminimize göre, bu tanınmış eşkıya başının, bütün celali isyanlarının mahiyetini ve karakterini aksettiren “Köroğlu” adındaki halk destanlarının yegane kahramanı olarak ebedileşmesinin sebebi Celali isyanlarının ilk bayraktarı olmasındadır. Yaşadığı sahaların İstanbul-İran askeri yolu üzerine rastlaması, şekavetini ayrıca popüler kılmıştır denebilir”.

Yücel Özkaya, “Köroğlu'nun Tarihi Şahsiyeti” (1983: 67) adlı makalesinde Bolu'nun Şer'îye sicillerini esas alarak Köroğlu'nun Bolu'da Celalî İsyanları esnasında yaşamış bir Celalî önderi olduğunu belirtmektedir: “... vesikalarda ve tarihi kaynaklarda Celalî olarak adlandırılan Köroğlu, aslında haksızlıklara karşı ayaklanmış, çevresindekilerle kötü yönetimi dolayısıyla Bolu Bey'ine kafa tutup savaşlar yaptığından halk tarafından sevilip hakkında destanlar düzülmüş olan bir kişidir. Köroğlu, (asıl adı Ruşen veya Ruşen Ali) Sırp savaşında Padişaha çok fayda sağlaması ile ün yapmış, sonra Bolu Beyi'ne karşı ayaklanmış bir kişi olarak tanınır” ve devamla “Köroğlu, destan kahramanı olarak ilk önce Bolu çevrelerinde şöret kazanmış olmakla beraber, hikâyesi ve destanı diğer yerlerde de geliş-

miştir. XVI. yüzyılın sonlarındaki Celali reisi Köroğlu'ndan başka-ondan önce ve ondan sonra- aynı adı taşıyan eşkıyalar ve Türkmen sergerdeler de türemiş ve bunların türlü serüvenleri Köroğlu'nun gerçek ve hayali serüvenlerini zenginleştirmiş olabilir. Belgeler 1581'de Gerede'de Bolu Beyi'ne isyan ettiğini göstermektedir." demektedir.

P. N. Boratav'ın verdiği bilgilere göre Köroğlu'nun menşei konusunda değişik görüşler mevcuttur. Köroğlu destanını İngilizce'ye çevirerek Batı ilim dünyasına tanıtan Chodzko'nun Köroğlu'nu II. Abbas (1648-1667) devrinde yaşamış, Kuzey Horasan'da doğmuş, Teke kabilesinden bir Türkmen olarak kabul ettiğini belirtir. Chodzko'nun bu görüşleri daha sonraları V. Hulufu, Penn, M. Velizade, Kunoş ve Mesaroş tarafından da kabul görmüştür. Ancak P.N. Boratav, bu görüşü bir hata olarak değerlendirerek, "muhtelif devirlerde Anadolu ve Azerbaycan'da seyahat edenler ya Köroğlu hakkında rivayetleri nakletmekle iktifa etmişler veyahut bu rivayetlere iştirak ettiklerini göstermişlerdir. Çirakov'u birincilerden sayabiliriz. O, Köroğlu'na ait yerleri gösterirken bunu efsanevi bir kahraman diye zikrediyor ve ahalinin 300 sene evvel oralarda Köroğlu'nun yaşadığını rivayet ettiklerini söylüyor" diye bu görüşün aslı olmadığını belirtir.

b- Köroğlu'nun destanî özellikleri

Köroğlu'nun tarihî kimliği bir yana, Köroğlu, bir destan kahramanıdır ve "biz, halkbilim metodolojisi içerisinde ona tarihte yaşamış biri olarak bakılmasını ihtiyatla karşılıyoruz. Köroğlu anlatmalarına vücut veren bir tarihî prototip olsa bile, yüzlerce yıl içinde boydan boya, nesilden nesile sözlü gelenek ortamında anlatılarak taşınan Köroğlu'nun yaşatıldığı ortamların ihtiyacı ile şekillenen bir kahramana dönüştüğünü kabul etmek gerekir" (Oğuz 1997:6).

Köroğlu destanı, hâlâ değişik anlatımlarla farklı coğrafyalarda yaşayan Türkler arasında anlatılmaktadır. Anadolu sahasında Elazığ, Urfa, Maraş ve buna benzer varyantlarda destan, hemen hemen aynıdır (Boratav 1984: 39). Destanda Köroğlu'nun ve arkadaşlarının kahramanlıkları, cesaretleri, kararlılıkları hep ön plândadır. Onlar tasvir edilirlerken çeşitli varlıklara benzetilerek anlatılırlar. Sözelimi, destan anlatıcıları Köroğlu'ndan söz ederken "Kırat'ın üzerinde kal'a burcu kimi duran Köroğlu'nun hamam kubbesine benzeyen kafası, dana hörgücü kimi omuzlarına taşan boynu,

ekmek tahtası kimi açılan döşü, geyik boynuzu kimi dikilen bıyıkları ile bir hüyük kimi yükselen bu yiğidin..." (30) biçiminde bir tasvir yaparlar. Bu durum, Köroğlu'nun veya onun kahraman arkadaşlarının savaşçılıklarını sembolize etmek yanında, düşmanlarıyla da kıyaslanmalarını sağlamaktadır.

Köroğlu'nun olağanüstülükleri anlatılırken sanki bir dev anlatılıyormuş gibi söz edilir: "Barmakları hıyar, kolları çınar dalı kimi, çam oyumunun arasında büyümüş, zebella...". Bu, genellikle Köroğlu'nu tanımayan, bilmeyen kişilerin Köroğlu'nu gördükleri andaki düşünceleridir. Köroğlu'nun yanındaki yiğitleri de tanıtırken çeşitli lakaplarla anılırlar. Dahası bu lakaplar, onların adı olur, bu adlarla anılırlar: Eceli Yakın, Canı Cebinde, Eşek Götürmez, Darı Deymez, Zor Bezirgan, Kabire Sığmaz, vb. Köroğlu, düşmanıyla karşılaştığında veya adamlarıyla toplantı öncesinde şöyle tasvir edilir: "Kaş çatık, bıyıklar bükük, gollar çemrek, gılıç gınından dört barmak dışarı çıkmış, pür heybet, söz söyleyenin sanki kellesini kesecekmiş gibi bir tavır..." (134)

"... Hemen Kırat'a sıçrayıp, gılıcı gınından dört parmak dışarı çıkarıp göğsünün pullarını söküüp, bazularını sıvayıp, bıyıklarını büküp, kaşlarını çatıp, bütün heybetiyle ..." (110)

Köroğlu'nun yiğitliğinden, mertliğinden, savaşçılığından, pehlivanlığından, vb. bir çok özelliğinden daha önemli olan adıdır. "Köroğlu" adını duyan her kim olursa olsun hemen af diler, varını yoğunu Köroğlu'na feda ederek Köroğlu'nun emrine girer. Destanda bu durum, kimi zaman beylerini rahatsız ederse de sonuçta kimse ona karşı gelemmez. O'nun emirlerine kesin bir itaat söz konusudur. Beyler yaz, kış, gece, gündüz demeden, düşmanı yok edinceye kadar, sonunda ölüm bile olsa, Köroğlu'nun emirlerine uyarlar.

Köroğlu, ölümsüz bir kahramandır. Bu özellik diğer Türk boylarının (Manas, Alpamış, vd.) destanlarında da bulunmaktadır. Ölümsüzlük, destan kahramanlarının en yaygın özelliklerindedir³. Köroğlu ölümsüz-lüğü ab-ı hayat'tan içerek kazanmıştır: "Ali kalkdı, su bulmak üzere atına bindi. Dolaşırken gördü ki, bir kaya şakağının arasından ayran renginde bir su akıyor. Kıratıyla beraber kaya şakağının yanına varıp bir pençe içdi. Bakdı ki dadına doyum olmaz, çok güzel bir su. Pençe pençe içip, Kırat'a da içirdi" (25). İçtiği suyun ab-ı hayat olduğunu bilmez Köroğlu. Köroğlu'nun babası Deli Yusuf, bu suyun ab-ı hayat olduğunu rüyasında görür.

Oğlundan kendisine de o sudan içirmesini isterse de, suyun bulunduğu yere geldiklerinde suyun her tarafı kapladığını, Destanda Köroğlu'nun ölümsüzlüğünden hemen hemen hiç söz edilmez. Yalnızca destanın başında ve sonunda söz edilir. Köroğlu ölümsüz olmasına rağmen, destanda düşmanlarıyla savaşırken bu ölümsüzlükten hiç bahsedilmez. Ancak, Köroğlu'nun görünümü, sertliği, narası düşmanlarını titretir, korkutur ve kaçıtır: "Köroğlu, ayağını üzengeye takıp bir nara attı ki, dağlar taşlar çınlayarak uğuldamaya başladı. Raviler öyle rivayet ederler ki, bu narayı Bolu yakınlarında bulunan Köroğlu'nun askerleri duyunca..."(233).

Yine, Köroğlu'nun gücünden söz edilirken, onun insanüstü bir güçle zincirleri kırdığı, bir yumrukta karşısındakinin kafasını boynuyla birlikte vücuduna gömdüğü belirtilir.

Köroğlu'nu çoklukla mert, saf, babacan bir kahraman olarak görürüz. Ancak o, kimi zaman güçten ziyade zekasıyla da ön plana çıkar. Yani, güçle halledemediği işleri hileyle halletme yoluna gider. Bu yönüyle düzensi biridir. Çok kere, giremeyeceği yerlere kılık değiştirip, elinde sazı, bir aşık olarak, bir derviş olarak veya kendisini sürü sahibi bir Kürt olarak tanıtarak girer. Ayvaz'ı da kendisine dört boynuzlu bir koç göstereceğini söyleyerek sürünün yanına gitmeye heveslendirir ve kendisini kaçıtır. Kimi zaman kendisinin Köroğlu olduğunu bile inkar eder.

"...Bolu Beyi'nin yanına geldiler. Köroğlu, Bolu Beyi'ne :

- Aman beyim, beni niçin bağlattın, suçum ne ?

- Ulan sen Köroğlu değil misin ?

- Yok beyim, ben Köroğlu'nun abdalıyım. Keşke Köroğlu olsam, bana ne mutlu" (195). Gürcistan Şahı'nın yedi kızını kaçırmak için Kızlarağası Şih Mentif Dede'ye Köroğlu, atının hastalandığını söyleyerek, onun hastalığına bir derman bulması için yalvarır. Adamı kandırıp ahıra getirince öldürüp onun kılığına girer ve kızlara derviş kılığında ulaşarak, onları kaçıtır.

Köroğlu'nun bir başka özelliği oburluğudur; doymak bilmez. Ayvaz'ı kaçırmak için Üsküdar'a gidişinde Ayvaz'ın Civan Seyis'i Köroğlu'na yemek taşımaktan bıkar. Kasap başının karısı her seferinde üç-beş kişilik yemek hazırlar; fakat her seferinde de Köroğlu doymaz. Civan Seyis, Köroğlu'nun yemekleri silip süpürüşüne kızarak ona ilenir: "Hanan harap ola Köroğlu, bu kadar yemeği nerene sığdırıyorsun ?" (45). Destanın bir başka varyantında (Hulufu), Köroğlu, bir oturuşta yedi batman pirinçten pi-

lavı, yedi koyunun budunu yer; yedi hırça şarap içer. Köroğlu, yemek gibi içkiyi (arakı) de aşırı derecede içer. Kendisine fincanla ikram edilen rakıyı, fincanıyla birlikte yutar. Fincanla verilen içkiyi azımsar. Onun içki içmede kullandığı bir okkalık, kimi yerde de dörtyüz dirhemlik bir tası vardır; rakıyı o tasla içer.

Köroğlu'nun ölümsüzlüğü yanında Allah, ona bir başka özellik daha vermiştir; ki o da sazı ile ordusunu idare etme kabiliyetidir. Destan anlatıcısı bu durumu, şöyle anlatır: "Tanrı'nın ab-ı hayat nasib ettiği, sazı ile Çamlıbel'i ve harpte orduları idare etmek gücünü verdiği Köroğlu... güç, kuvvet Tanrı'nın gendisine deniz aygırı Kıratı layık gördüğü Köroğlu'nda idi." (327) Köroğlu'nun bir diğer özelliği de sezgi gücüdür. O, geleceği sezer, ona göre hazırlık yapar.

Destandaki diğer kahramanların özellikleri

Kırat

Destanlarda kahramanın atı, kahramanın en yakın arkadaşıdır. Destan kahramanlarıyla atı arasındaki bağ, bir çok destanda ortak temadır. Atlı kültüre sahip Türklere kahramanın atıyla olan bağları bir çok destanda çok önemli bir şekilde vurgulanır. Kahramanın atının nitelikleri, gücü, güzelliği, olağanüstü nitelikleri destanın neredeyse ağırlık merkezini meydana getirir. Mesela, Manas destanında Manas ve atı Akkula aynı gün doğarlar. Akkula'nın özellikleri Manas'ta olağanüstülüklerle anlatılır (Radloff 1995: 122). Ayakları arasındaki mesafe çakal çukuru gibidir. Sırtı dolu olan bir deve bile Akkula'nın altından geçebilir. Tam donanımlı askerler, onun burun deliğinden içeri sığarlar. Baldırları boğanın baldırı gibi, koşuşu dağ yeli gibidir. Almambet'in atı Sarala, Konurbay'ın Almambet'in babası Aziz Han'a hediye ettiği bir at tarafından Almambet ile aynı gün dünyaya getirilir. Köroğlu destanında da Köroğlu'nun oğlu Dağıstanlı Hasan ile Köroğlu'nun Kırat'ından olma tay aynı gün doğarlar.

Köroğlu'nun atı, sudan çıkmış bir deniz aygırının, bir bezirganın iyi cins atına aşmasından doğmuştur. Doğan bu tay, kara, kırçıl, sevimsiz bir erkek taydır. Bezirgan, bu tayın atının ardı sıra gelmesinden utanır, arlanır ve onu yaşlı bir kadına verir. Köroğlu'nun babası Deli Yusuf, Arzulum (Erzurum) valisi Laloğlu Hüseyin Paşa'ya (diğer varyantlarda Bolu Beyi) at aramak üzere diyar diyar gezerken bu çirkin tayı, görür ve yüklü bir parayla yaşlı kadından satın alır. Sonrası bilinen hikâyedir, Paşa bu tayı

beğenmez; üstelik Deli Yusuf'un gözlerine mil çektirip, tayı da kendisine verir. Köroğlu, babasının tavsiyeleriyle tayı besler, büyütür ve tay öyle bir at olur ki, destanda şöyle tasvir edilir: "Başı geyik, sağrısı höyük, döşü harmanlı, kolları arasından adam rahatça geçebilir; kolları, bacakları kuru çelik kimi. Tırnakları nalbant kütüğüne benzer. Sultan tavlalarında eşine rastlanmayan bir at bu." (19) Kıratın özellikleri hemen her varyantta destanın ağırlık merkezini oluşturur. O, uçan bir attır; suda yüzer. Diz boyu çamurlu bir tarlada koşurulur, tırnağına çamur bulaşmaz. Kırat ile Köroğlu, sanki tek bir varlık gibidir. Kırat olmadığı zaman Köroğlu, aciz bir insandır. Köroğlu, Kırat'ın sırtındayken tam bir destan kahramanı; Kırat'tan indiği veya Kırat'tan düşürüldüğü zaman ise zavallı biridir. Bu durum destanda Köroğlu'nun ağzından "Eğer, Kırat ile kılıcım yanında olsaydı, Bolu Beyi bininin üstüne bin daha koyaydı, heç umursamazdım." (229) şeklinde dile getirilir.

Diğer Türk destanlarında da atından ayrı kalan kahramanlar acınacak durumdadırlar. Bu sebeple düşmanlar, kahramanları öldürmek için, onları en yakın dostları olan atlarından ayırırlar. O, Köroğlu ile birlikte ab-ı hayattan içmiş, yani ölümsüzlüğe ermiştir. Destanın sonunda Köroğlu ile birlikte sır olur. Bu sır oluş sonrasında destancı şöyle anlatır: "Raviler öyle rivayet ederler ki, Köroğlu'nun Kırat'ı, Şam'ın at pazarında yılda bir kelle kışnermiş. Diğer taraftan rivayet olunur, ki Köroğlu'nun Kırat'ını her yıl bir adam almış. İlk altı ayda at, sahibinin gapısında çok keyiflenir, çok iyi bir hal alır, sonra kötülenmeye başlar, altı ay da böyle devam edermiş. Adam, çıkardır at pazarında diğer bir adama satar, alan adamda da gene böyle altı aylık eyileşme, altı aylık da kötüleşme devam edermiş. Rivayete göre hala bu sürüp gidiyormuş."(345).

Türk destanlarında atlar renkleriyle anlatılır. Mesela, Köroğlu destanında Köroğlu'nun babası, arkalarından kendilerini yakalamaya gelen atlıların atlarına göre tedbir alır. Buna göre, en önden gelen al attır. Köroğlu ve babası, Kırat'ı dikenli tarlaya sürerler; al at dikenli tarladan geçemez. İkincisinde arkadan gelen bir kırat attır. Köroğlu ve babası, Kırat'ı çamura sürerler; arkadan gelen kırat at çamurdan geçemez. Üçüncüsünde doru at gelmektedir. Köroğlu Kırat'ı çorak toprağa sürer; arkadan gelen doru at, çorak yerden geçemez. En son arkadan yağız bir at gelmektedir. Köroğlu ve babası Kırat'ı taşlı, kayalı yere sürerler, yağız at da taşlı, kayalı yerden geçemez(Boratav 1984: 71). Böylece, destanlarımızda atların renklerine bakı-

larak özelliklerinin bilindiği gerçeğine ulaşırız. Hatta Orhon Kitabeleri'nde de atlar renkleriyle anılmaktadır. Mesela;

"... Kültigin Bayırkununğ ak adgırığ binip oğlayu tegdi."

İkinti İşbara Yamtar, boz atıg binip tegdi.

"Alp Salçı ak atın binip tegmiş..." (Ergin 1984: 27).

"Kül Tigin'in üzerine binip savaştığı atlar sadece dört renktir: Boz, torug (doru), ak ve yağız. Yalnız, aralarından bir tanesi "başgu" boz attır. Başgıl /başgu değişmesinden dolayı bu atın başında ak sakar olduğu ve bundan ötürü de ak olarak nitelendiği tasarlanabilir. Kül Tigin'in bir çok budunla yaptığı savaşlar arasında kesinlikle bilinen onun ak atlara binip, birer kez Kırgızlar, Karluklar, Azlar ve İzgillerle; ikişer kez Türgişlerle ("başguboz at" dahil), üçer kez de Dokuz Oğuzlarla (Uygurlar dahil) çarpıştığıdır" (Divitçioğlu 1987: 114).

Abakan Tatarlarının destanı Kartaga Mergen'de kahramanın atı, yine kıratır. Burada da at, konuşma kabiliyeti olan, gerektiğinde Yalbagay kuşu olup uçan, ok değmez, kılıç kesmez bir attır. Başkırd destanı Zoya Tülek'te kahramanın Aktulpar adlı atı, konuşma kabiliyeti olan, olağanüstü bir attır. Battal Gazi'nin atı Aşkar, su üzerinde yürüyen, gerekince uçan bir attır. Yine, Şah İsmail'in Kamer Tay'ı da kır bir attır. Kırat'ın, Türk destanlarında özel bir yerinin olduğu muhakkaktır. Manas'ın Akkula'sı da ak, yani kır bir attır. Koroğlu'nun Kırat'ından bahsedilirken "Oniki nişanı tam tekmil, süt be süt küheylan" olduğu vurgulanır. Kırat'ın ölümsüzlüğü düşünülünce, "herhalde bu at, her devirde Türk tarihinde iz bırakan her kahramana yoldaşlık etmiştir" demekten kendimizi alamıyoruz.

Koroğlu'nun yanındaki yiğitlerinin de iyi cins atları vardır. Mesela, Zor Bezirgân'ın atı da Kırat gibi olağanüstü bir attır. Sahibini, Koroğlu'nun plânından haberdar etmek ister, Koroğlu'nun oyunu neticesinde bunu başaramayınca sahibinden azar işitir. At, bu azarlanmayı kaldıramaz ve ağlar. Koroğlu, atın bu halini görüp, bezirgânı öldürmekten vazgeçer. Bu halile at, tamamıyla destanı bir attır. Zor Bezirgân da Koroğlu destanında insanüstü kuvveti ve çeşitli özellikleriyle tanıtılır:

Zor Bezirgân bunun adı
Geldi Çamlıbel'in dadı
Yedi çüt camız kuvveti
Vermiş Allah bilin beyler

Şahan kimi kanat çırpar
Aç kurt kimi dalar yırtar
Düşmanı yumrukla yıkar
Bu kahramanı bilin beyler

Zor Ahmet Bezirgân, Köroğlu ile karşılaştığında Köroğlu'nu mağlup etmiş; hatta Köroğlu'na yardıma gelen Köroğlu'nun beylerini de mağlup edip bağlamış; ancak bağladığı adamın Köroğlu olduğunu duyunca af dilemiş ve Köroğlu'nun emrine girmiştir.

Kadın Kahramanlar

Hapse düşen bir kahramanın, onu hapseden kişinin güzel kızı tarafından kurtarılması durumu da destanlarda sıkça görülen bir motiftir. Köroğlu destanında bu motifi biraz değişik olarak görürüz: Demircioğlu, aşık kılığına girerek Bolu Beyi'nin sarayına girer ve orada zindanda yatan Köroğlu'nu beyin kızının yardımıyla kurtarır.

Köroğlu destanında savaşı, kahraman kız tipini, Dağıstanlı Hasan'ın (Köroğlu'nun oğlu) nişanlısı Gülizar örneğinde buluruz. Gülizar, destanda şöyle tasvir edilir: "Üç kardaşı var, her biri bir kişiye bedel. Öyle olmuşken Gülizar Hatun bu üç kardaşından kılıç oyununda, at oynatmada, cirit oyununda gendi üstün. Yüzünü nikablar, eline eldiven geyer, ayağına çizmesini çeker, yağız ata biner; meydana girince heç kimse karşısına çıkamaz. Hem silahşor hem de tabiblerin en iyisi...(302). Gülizar, Hasan'la kaçarken kendilerini takip eden üç kardeşiyle savaşı ve onları öldürür. Daha sonra da nişanlısıyla birlikte babasının askerleriyle savaşı; ki bu da bize Dede Korkut hikayelerinden Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı'daki Selcen Hatun'u hatırlatmaktadır.

Destanda sözü edilen diğer kadınlar, olaylar içinde aktif rol almayan kadınlardır. Genel ahlâk anlayışı içinde namusuna düşkün, erine sâdik kadınlardır.

Köroğlu'nun beyleri

Köroğlu'nun beyleriyle ilişkisi, arkadaşlık, dostluk temeline dayanır. Köroğlu'yla gayet samimi bir eda ile konuşurlar. Hepsi de isteyerek Köroğlu'nun etrafında toplanmıştır. Bir çoğu, Köroğlu ile aynı güçte, hatta kimileri ondan da güçlüdür. Hatta ilk karşılaşmalarında kimileri Köroğlu'nu mağlup etmiştir. Beyler, destancı tarafından "... hep baş kesenler, adam soyanlar baskın yapanlar, gız kaçırınlar" olarak tanıtılır. Zaten, "Çamlıbel'e baş kesenler, yol kesenler yerleşir. Çünkü bunlar için başka yerde ekmek kapısı kalmamıştır. Onun için buraya bağlanır kalırlar." (77) Destanın bir başka yerinde "Bunların hepsi elini gününü yıkmış, çadır

gazzıgını beline sokmuş, paltasını omuzuna asmış, anasının eğirdiği ipliği pazarda satmış, canından vazgeçmiş” (129) kişiler olarak tanıtılırlar. Savaşta hepsi de olağanüstü savaşçılıklarıyla ön plana çıkarlar. Adları, daha çok addan ziyade birer sıfattır: Darı Deymez, Kabire Sıgmaz, Eceli Yakın, Canı Cebinde, vd.

Destanda, anlatıcının özel bir önemle anlattığı, çeşitli sıfatlar, “tanımlayıcı söz ve söz grupları” (epithet) kullanarak tanıttığı yiğitlerden biri de Demircioğlu’dur. Demircioğlu, Köroğlu’nun atını nallayabilen tek kişidir. Köroğlu’nun, Demircioğlu’nun dükkanında “iki giyim” nalı beğenmeyip, iki eliyle bükmesi ve iki ucunu birbirine yapıştırarak ziyan etmesine kızan Demircioğlu, Köroğlu’nun verdiği altınların tuğrasını siler. Bu yönüyle Demircioğlu, tam bir destan kahramanıdır. Demircioğlu, destanın sonraki bölümlerinde okumuş, ağırbaşlı, şehir ahvalını bilen, iş ve söz sırasını bilen bir yiğit olarak tanıtılır. Demircioğlu’nun babası, oğluna bir gün dükkanına Köroğlu’nun geleceğini, atını nallatacağını, o gün için Köroğlu’nun atına yaptığı nalları saklamasını, Köroğlu’ndan kendisine hayır geleceğini söyler. Sonuçta Demircioğlu da Köroğlu’na tabi olur.

Destanda ilginç tavrılarıyla dikkat çeken yiğitlerden birisi de Tellak Deli Hasan’dır. Cesaretin, dolayısıyla da yiğitliğin kazanılmasının “kan içme yoluyla” sağlanması durumunu göstermesi bakımından Tellak (Dellek) Deli Hasan’ın destanda önemli bir yeri vardır. Hasan, aslında ödle, korkak bir adamdır; fakat Köroğlu, öldürdüğü üç adamın kellesini özellikle Hasan’a kestirir ve Hasan’dan kellesini kestiği bu adamların kanını içmesini ister. Hasan içmek istemezse de Köroğlu’ndan korktuğundan söylemeni yapar, adamların kanını içer. Köroğlu bunu bilerek yapmıştır. Hasan bu suretle korkaklıktan arınarak tam bir yiğit olur; savaşlarda da insanüstü bir güçle savaşır.

Destandaki tasvirler

Köroğlu destanında savaş sahneleri canlı bir şekilde tasvir edilir. Köroğlu, savaş öncesinde emirlerini sazı ile verir; nasıl savaşmaları gerektiğini bildirir. Yani, sazıyla savaşı idare eder. Savaş esnasındaysa yiğitleri yüreklendirici nutuklar söyler.

“... İki düşman birbirine havan topunun güllesi kimi çarpıldı. Atlar kişniyor, şahlanıyor, kalkanlar gümbürdüyor, ahşer mahşer meydanı, kızıl kıyamet kopuyor. Köroğlu, askerin arkasından vurun babalarım, vurun oğullarım, vurun aslanlarım, diyor; askerlerini yüreklendiriyor; Hem de

gereken yerlerde askeri takviye ediyordu.” (118)

Köroğlu'nun sazı ile bildirdiği emirleri alan “Çamlıbel yiğitleri, yayından boşanan ok kimi düşman askeri üzerine saldırır” (37). Savaş, destan anlatıcısı tarafından “nâralar atılıyor, atlar kişniyor, kılıçların parıltısından şimşekler çakıyordu. Kesilen kol, bacak, kelle havalarda uçuşarak yerlere düşüyordu” şeklinde tasvir edilir.

Köroğlu'nun Sivastopol zaferi sonrasında İstanbul'a gelmesi, padişahça kabulü “Yeddi yerde temennah, sekizincide el pençe divan durdu” şeklinde anlatılır.

Savaş, düşmanın kaçmasıyla sona erer; binlerce düşman öldürülür. Bu savaşta dikkati çeken bir nokta da az sayıda yiğit ile çok sayıdaki düşman ordusunun mağlup edilmesidir. Savaş sonrası, zaferin elde edilmesiyle Köroğlu savaş alanını bırakıp gitmez. Çadırlar kurulur, atlar bağlanır ve üç gün beklenir. Bu üç günlük beklemenin gerekçesi, destanda şöyle açıklanır:

“...Köroğlu'nun askeri istirahata çekildi. Üç gün Bolu Dağında kaldılar. Beylerden biri sordu:

- Ne emrin olur Köroğlu beyim ? Üç gün tamam oldu.

- Benim üç gün istirahat vermemin sebebi, düşman arkamızdan kötü söylemesin. “Bize bir gızılık alavı verdi getti, iki üç gün dursaydı, asker toplardık, guvvet peydahlardık, şöyle yarar, böyle yırtardık” deye arkamdan söz söyletmemektir. Üç gün geçti; bakın düşman tarafından bir kıvılda ma var mı? Yoktur beyim, dediler. Öyle ise çadırlar yıkılsın, atlar halatlarından çözülsün, koç yiğitler at beline binsin...(237)

Destanda bir güzelden bahsedilirken, onun eşi benzeri olmayan bir dünyaya güzeli olduğu üzerinde durularak kız, “salkım salkım saçlar, kara kara gözler, hilal kimi kaşlar, inci kimi dişler, mahçup bakışlar, hösnü dille-re destankadar güzel bir çehreye malik dilber... Üzerinde sırma işlenmiş çepken, sülün kimi boy, ay kimi cemâl...” (81) şeklinde resmedilmektedir. Destanda, masallarda sıkça görülen “cadı” ise, destan anlatıcısı tarafından “Ayağı edikli, başı çarşafı, eli tesbahlı, üç otuz yaşlı, kazma dişli, gözleri fıldır fıldır eden bir goca garı” olarak tasvir edilmektedir.

Destanda alet ve eşyalar:

Kılıç, nal, saz, kadeh, vd.

At ve kılıç, Türklere olduğu gibi, diğer milletlerde de şeref ve şanın sem-

bolü olmuştur. Destanlarda yiğit, atı ve kılıcıyla yiğittir. Atı ve kılıcı olan yiğit, düşmanlarını mağlup edecek güçtedir. Bu sebeple at ne kadar önemli ise kılıç da o derece önemlidir. Kılıçların yapılışı, kılıcı yapan usta da destansı bir hava içerisinde tasvir edilirler. Kılıç yapan ustaların destanlarda özel bir yeri vardır. Köroğlu destanında Köroğlu'nun kılıcının "ondört batmanlık bir kılıç" (150) olduğundan söz edilirse de yapılışından veya ustadan söz edilmez. Ancak, Köroğlu'nun atının nallarını yapan Demircioğlu'ndan söz edilir.

Destanda Köroğlu önemli sözlerini "tel"den; yani sazı ile söyler. Askerini sazı ile idare eder. "Askere nasıl cenk edeceğini anlatır" (118). Anlatıcının tasvir ettiği bu saz, "on iki tel, yirmi dört perde, üstü sedef döşeli, usta elinden çıkmış, suyuna düşmüş" bir sazdır.

Köroğlu, zaman zaman beyleriyle eğlenir. Bu eğlencede arakı içtiği kadeh, "dört yüz dirhemli, altın yaldızlı bir tas"tır (116).

Destanda motifler

Köroğlu destanında, sık sık kıyafet değiştirme, başka bir kimlikte davranma motifine rastlanmaktadır. Çobanla elbiselerini değiştiren Köroğlu, Bolu Beyi'nin yanına vardığında ve Ayvaz'ı getirmeye gittiğinde bir kürt gibi Türkçe konuşur ve davranır. Köroğlu, atının hastalandığı yalanıyla kandırdığı derviş, atını efsunlaması için atının yanına getirir ve öldürerek onun kılığına girer, derviş olur.

Köroğlu'nun beylerine, yiğitlerine karşı derin bir muhabbeti vardır. Uzun süre ayrı kaldığı bir yiğidiyle karşılaşınca, birbirlerini bıyıklarından öperler. Yine savaşta kahramanca savaşan bir yiğidini, Köroğlu, bıyıklarından öperek tebrik eder. Bu bıyık öpme usulü, herhalde yiğitliğin, mertliğin, dostluğun bir tasdiki olsa gerektir.

Diğer bir motif, kuyuya, zindana atılma motifidir. Köroğlu, Bolu Beyi tarafından kuyuya hapsedilir. Yine aynı şekilde Köroğlu'nun yiğitleri (Demircioğlu, Deli Hasan, Ayvaz) Bolu Beyi tarafından kuyuya atılır. Turna teli getirmek üzere Bağdat'a giden yiğitler, Bağdat valisi tarafından kuyuya hapsedilir.

Destanda "doldurulan bir kadehi, bir göreve talip olan yiğidin içmesi" motifini de görüyoruz. Köroğlu önemli bir görev vereceği zaman bir kadeh doldurtur. Bu kadehi alıp içen göreve talip olduğunu bildirmiştir. Bu motifi Manas destanında da görmek mümkündür. Manas destanında

“Bata/Fatiha kadehi” birisine bir maruzatta bulunmak veya birisinden müsaade istemek için içilen kadehtir.

Köroğlu destanında, Köroğlu’nun uzak bir ülkede bir çocuk bırakması, sonra o çocuğun Köroğlu’ndan bir nişanla gelip, Köroğlu’nu bulması, hatta O’nunla vuruşması, Türk destanlarının dahası masalların genel bir motiftir. Dağıstan’da gördüğü bir kadınla (Hösne Bala) bir gece kalan Köroğlu, ardında bir pazubend bırakarak ayrılır. Kadın hamiledir, bunun yanında evdeki at da Kırat’tan hamiledir. Çocuğun ve tayın doğumu aynı günde olur. Yıllar sonra çocuk, babasının pazubendini koluna takarak Çamlıbel’e gelir ve Köroğlu’nu bulur.

Rüyada aşk bâdesi içme, bilindiği üzere âşıklık geleneğimizde mühim bir motiftir. Bunu Köroğlu destanının Dağıstanlı Hasan kolunda görüyoruz. Hasan, Köroğlu’ndan başka herkese yasak olan sır odasına girmiş,yani yasağı çiğnemiş, odada bulduğu bir resme bakarken kendinden geçmiş, rüyasında bir pir ona Gülizar’ı göstermiş; Gülizar’ın elinden aşk bâdesini içmiştir. Yasak odaya girme motifi, özellikle masallarımızda görülen bir motiftir.

Destanda, Köroğlu şehit düşen keleş için kırk gün karalar bağlayarak yasa girer; beyleriyle görüşmez, yerine vekil bırakır. Kırk sayısı hikâye ve masallarımızda sıkça görülen formülistik bir sayı olarak kırk gün yasın yanında, kırk gün düğün, kırk gün ziyafet şeklinde de geçmektedir. Kırk sayısından başka formülistik sayı olarak destanda üç sayısı da görülmektedir. Vuruşmadan sonra üç gün beklenilmesi, üç atlı, vb. Ayrıca destanın tamamı göz önüne alındığında üç sayısı, destan kahramanı Köroğlu’nun harekete geçmesindeki sebeplerde de görülmektedir. “Köroğlu, üç sebepten sefere çıkar; ya bir at, ya bir yiğit ya da bir kadın yüzünden” (Ekici 1999:10).

Antep Rivayeti’nde önemli bir motif de “yakadan geçirerek evlat edinme” motiftir. Bu, çocuğun yeniden doğuşunu simgeleyen bir uygulamadır. Başkasının çocuğu, ancak bu şekilde evlat edinilebilir. Köroğlu da Ayvaz’ı kaçıncı onu yakasından geçirerek evlat edinir. Ayvaz’ı kendi gömleğinden geçirir. Böylece Ayvaz, eski giysilerinden soyunduğu gibi ebeveynini de değiştirmiş olur.

Yine, özellikle masallarımızda, hikâyelerimizde görülen “remil atma, bakıma bakma” motifi, Antep Rivayeti’nde de görülmektedir. Acem Şahı, savaşın sonucunu öğrenmek üzere falcısını çağırır ve “Bak bakalım lak-

laknâmene, bizim ordu mu galip gelecek, yoksa Bağdat ordusu mu?" diye sorar.

Diğer destanlarımızda olduğu gibi, Köroğlu destanında da milletimizin yaşayışıyla, gelenek ve görenekleriyle, ananeleriyle ilgili pek çok hususiyeti bulmak mümkündür. Destan anlatıcısı, Türk töresine ait temel ilkelere, anlatım esnasında dinleyicisine aktarır. "Bey bellisiz, meydan ıssız" sözü, her karışık durumdan sonra dile getirilir. Bundaki amaç, toplumsal hayatta, her zaman bir idareciye, yol göstericiye ihtiyaç olduğunu; idarecisz huzurun mümkün olamayacağını vurgulamaktır. Yöneticiye saygı, onun emirlerine uyma, destan boyunca birçok yerde dile getirilir.

Bu destanımızda da kaynak, büyük Türk milletinin hayatında derin izler bırakmış olaylardır. Bu olayların nesilden nesile aktarılmasında destani unsurlarla süslenmesi yanında, hikaye ve masallarımızda da aynı motiflerin kullanılması söz konusudur.

Sonuç

F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihinde* (1980), Köroğlu destanının XVI. asırdan evvel teşekkül ettiğini söylemektedir. F. Köprülü'nün ve Z.V. Toğan'ın üzerinde ittifak ettikleri görüşe göre, Köroğlu destanı, İslâmiyetin Türklerce kabul edilmesinden önce Hazar Denizi ötesi Oğuzları arasında Oğuz-İran mücadelesinden doğmuş, İslâmiyeti müteakip Oğuzların Horasan'dan Özbeklerle Türkmenlerin sıkı münasebette bulunduğu zamanlarda Özbeklere ve onlardan da Kazaklara geçmiştir. Diğer taraftan da Anadolu'da Azerbaycan'da intişar etmiş, şeklini değiştirmiş, yeni bir destan mahiyetini almıştır.

Kimi edebiyat tarihçileri veya tarihçiler, destan kahramanlarını araştırırken sadece yazılı tarihi göz önünde bulundururlar ki, bu yanlış ve üretken bir çözüm değildir. Çünkü, destanlarda tarihî olay, sadece çekirdek halinde bulunur. Bu çekirdek, milletin hayal gücüyle süslenir, genişletilir ve geleceğe aktarılır. Bu aktarmada, nesilden nesile geçmede gerçek olanla hayali olanlar birbirine karışır. Destanlardaki yerler, kahramanlar, olaylar, gerçek hayattan sadece isimlerini alırlar; fakat bu isimlerin gerçek hayattakilerle benzerlikleri, aynılıkları yok olur. Kahramanlarda, olaylarda, çevrede aynılıklar aramak boşunadır. Çünkü, artık dstandaki yer, zaman, kahramanlar, kendilerine has bir yer, zaman ve kahraman kavramı meydana getirmişlerdir. Yani, anlatılanlar artık tarih değil, edebi bir ürün haline gelmiştir.

Köroğlu destanını da bu anlayışla ele almak ve değerlendirmek gerekir. Çünkü, Köroğlu'nun tarihi belgelerle, yaşamış bir kişi olduğunun ispat edilmesinden çok, onun halkın beyninde oluşmuş kişiliği, yaptıkları daha önemlidir.

Açıklamalar

* Çalışmamızda metin alıntılarının yanındaki numaralar, çalışmamıza esas aldığımız eserdeki sayfa numaralarıdır

** Diğer rivayetlerde (Özbek, İstanbul, Tobol, Urfa, Maraş) bu motiften söz edilmemiştir.

1. Prof. Dr. Şükrü ELÇİN, destanı, "millet hayatında askeri, dini, siyasi, içtimai hadiselerin hazırladığı muhit içerisinde, cemiyetin iradesini ellerinde tutan 'Kahraman-Bilge' şahsiyetlerin menkabevi ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikaye" olarak tarif etmektedir. *Halk Edebiyatına Giriş*, K.B. Yay., Ank., 1981, s.71

P.N.Boratav ise, destanlar konusunda "bütün fantastik unsurlarıyla destanlar ve menkıbeler tarihi hadiselerin halk kütlelerinde bıraktığı izleri, halkın onlar hakkındaki kanaatlerini ve hükümlerini, onların kahramanları olan tarihi şahsiyetler hakkındaki sempati veya antipatilerini, onlara izafe ettikleri ve hakikatte kendi arzularının sembolü olan karakterleri ve şahsiyetleri tespit eder" demektedir. *Folklor ve Edebiyat II*, Adam Yay., İst., 1982, s.73

2. Konu hakkında geniş bilgi için bk.

a- Boratav, P.N. *Köroğlu Destanı*, age, "Muhtelif Rivayetlerin Mukayesesi", s.50-64

b-Yıldırım, Dursun, "Köroğlu Destanının Orta Asya Rivayetleri", *Köroğlu Semineri Bildirileri*, KTB Yay., Ank. 1983, s.103-114.

c-Türkmen, Doç.Dr.Fikret, "Köroğlu'nun Özbek ve Ermeni Varyantları" K.Tur.Bak. Yay., Ank. 1983, s.83-89"

3. Köroğlu Destanı- Azeri Rivayeti'nde "Ab-ı hayattan içme" konusunda şu bilgi verilmektedir: "...Mirza Sarraf, nücum kitaplarına bakarak, oğluna bir çeşme tarif ediyor. Oradan suyun köpüklerini getirmesini söylüyor. Köroğlu, çeşmeyi buluyor, lakin gelirken susuyor ve bu suyu içiyor. Halbuki bu su kör ihtiyarın gözlerini açacaktır." Boratav, P.N., age. s.22

Kaynaklar

- AKDAĞ, Mustafa (1995), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celali İsyanları*, İstanbul, CemYay.
- Ana Britannica (1989), c.7, Ana Yay.
- BAYAZ, Hüseyin (1981), *Koroğlu-Antep Rivayeti*, İstanbul, Karacan Yay.
- BORATAV, P.N. (1981), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, Gerçek Yay.
- BORATAV, P.N. (1983), *Folklor ve Edebiyat II*, İstanbul, Adam Yay.
- BORATAV, P.N. (1984), *Koroğlu Destanı*, İstanbul, Adam Yay.
- BORATAV, P.N. (1988), *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*, İstanbul, Adam Yay.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1987), *Kök Türkler*, Ada Yay.
- EKİCİ, Metin (1999), “Anadolu Sahası Koroğlu anlatmalarında Kadın Tipler”, *Milli Folklor*, Kış, 44.
- ELÇİN, Şükrü (1981), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, Kült. Bak. Yay.
- ERGİN, Muharrem (1984), *Orhun Abideleri*, İstanbul, Boğaziçi Yay.
- KAPLAN, Mehmet (1985), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III*, Tip Tahlilleri, Dergah Yay.
- KARADAĞ, Metin (1995), *Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, Ankara, Karşı Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi, Koroğlu Semineri Bildirileri* (1983), Kültür ve Turizm Bak.Yay., Ank.
- OĞUZ, M. Öcal (1997), “Folklorda Yeni Yöntemler ve Koroğlu”, *Milli Folklor*, Kış, 36.
- RADLOFF, Wilhelm (1985), *Manas Destanı*, (Yay. haz. E. G. Naskali), Türksoy Yay., Ank.
- SEPETÇİOĞLU, M. Necati (1990), *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İst., Akran Yay.

On the Narration of K roĝlu, Rumour of Antep

Dr. Mustafa SEVER

Mersin University

Faculty of Arts and Sciences

Abstract: The narrations of K roĝlu, is a complete narration which reflects the thoughts and value system of Turks. Throughout the history Turks were in close interaction with different religions and cultures and the narration of K roĝlu reflects honour, virtue, moral, belief, thoughts and judgement values of Turkish nation in the Turkish epic tradition. K roĝlu, rumour of Antep, is the projection of social values with deep system (characteristics perceived in the narration that emphasize the Turkish identity and separate the Turkish nation from others) nations in its background too.

Key words: Koroglu, Antep, Rumour, Epic.

Антепский Вариант Эпоса Кёроглы

Мустафа СЕВЕР

Мерсинский Университет

Факультет естественных и гуманитарных наук

Резюме: Среди всех тюрков эпос Кёроглы является собранием сказаний, которое отражает мышление и систему ценностей тюрков.

В тюркской традиции эпоса эпос Кёроглы отражает многие социально-культурные особенности тюрков, находившихся в историческом плане в тесном взаимодействии с различными верованиями и культурами, а также честь, мораль, веру, мышление и ценности тюркской нации.

Антепский вариант эпоса Кёроглы является выражением общественных ценностей и особенностей, которые акцентируют тюркскую идентичность и отличают тюркскую нацию от других.

Ключевые слова: Кёроглы, Антеп, сказание, эпос.

Nef'î'nin Hayal Kavramına Yaklaşımı

Yard. Doç. Dr. Ziya AVŞAR
Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet: Divan şairleri içinde, Nef'î'nin hayal gücünün benzersiz bir özellik gösterdiği yaygın bir yargıdır. Bu konuda görüş belirten bilim adamları, şairin şiirlerinin kendileri üzerindeki izlenimlerini esas almışlar, onun hayali nasıl değerlendirdiği konusunu ise eksik bırakmışlardır. Bu makalede, Nef'î'nin poetik bir kavram olarak, hayali nasıl değerlendirdiği ele alınmış, ontolojik düzeyde bir hayal anlayışının nitelikleri maddeler hâlinde sıralanıp, gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nef'î, divan şiiri, kaside, hayal, sembol, anlam, tenkit

Giriş

Divan şiirinde hemen hiçbir şairin, hayal ve mübalağa kavramlarıyla Nef'î kadar yanyana anılmamış olduğunu ileri sürmenin, yanıltıcı bir hüküm taşımadığını düşünenlerin sayısı, sanırım oldukça çoktur. Gerçekten, kasideleri söz konusu olduğunda Nef'î'nin sanatına ilişkin değerlendirme yapan bütün araştırmacılar, söz birliği etmişçesine onun hayal gücünün sınır tanımazlığına vurgu yaparlar. Ancak uzmanların bu nitelermelerini bütünüyle gözden geçirincede; şairin bizzat hayal kavramıyla ilgili, dile getirdiği yorumların delil olarak pek kullanılmadığı görülür. Araştırmacılar böyle bir işlem yapmak yerine, şairin şiirlerinin kendileri üzerindeki izlenimleri hakkında durarak, daha dış bir perspektiften yaklaşmışlardır. Biz, bu makalede önce, kimi araştırmacıların Nef'î'nin sanatını değerlendirmede, tartışmasız ortak kanaat hâline gelmiş hükümlerini sergileyecek, sonra da şairin kendi yorumlarını ele alacağız.

Abdülkadir Karahan, Nef'î'nin hayal gücünden bahsederken; "O kelimelere âdetâ yeniden canlılık, hayallere eşsiz bir genişlik ve zenginlik verebilmiştir" (1972: 11) diyerek, bu şiirdeki hayalleri; " eşsiz bir genişlik ve zenginlik" nitelemesiyle ifade eder.

Hasibe Mazıoğlu, Nef'î'nin hayal gücünü geniş olarak niteler. Bu geniş hayal gücünün temasa geçtiği anlamlar için, şairin yeni kelime ve terkiplere ihtiyaç duyduğuna dikkat çekerek, şairin hayal gücünü geniş ve parlak sıfatlarıyla tasvir eder; "Nef'î, medhiyelerindeki geniş muhayyilesinin yarattığı hayalleri ve mazmunları yeni kelimeler ve terkipler kullanarak ifade etmiştir. (...) zengin ve parlak muhayyilesi, dile hakimiyeti, onu kaside tarzının en başarılı üstadı yapmıştır." (1982: 125).

Haluk İpekten, Nef'î'nin muhayyilesini zenginlik ve derinlik nitelemeleriyle karşılayarak, bunları bir kıyas unsuru olarak kullanır: "Mübalağadaki aşırılığı, hayal zenginliği ve derinliği bakımlarından (...) Urfi ve Enverî'ye benzer." (1996: 82) Ayrıca, mübalağa atfından güç alan aşırı nitelemesi üzerinde durarak, şairin hayal gücü için hayal sınırlarını zorlama olgusundan bahseder: "Hislerinde ve duygularında (...) aşırı olan şair, hayallerinde de aşırıdır. Çok zaman insanın hayal sınırlarını zorlar." (1996: 94)

Fatma Tulga Ocak, Nef'î'nin kasidelerindeki bazı şiirlerinin; "mübalağa ve muhayyile kuvvetine en güzel örnek teşkil edecek beyitlerle dolu" (1987:27) olduğunu söyleyerek, muhayyile kuvveti tabiri üzerinde durur.

Mehmet Çavuşoğlu, şair Muhteşem'in Şah Abbas'a yazdığı kasideden iki ve Şah Tahmasb'ın atı övgüsünde söylediği bir beyti, Türkçe'ye nakledip, bu hayalleri, Nef'î'nin Sultan Ahmed'in atı övgüsünde söyledikleriyle karşılaştırarak şöyle der: "Nef'î'de tabiri caizse, bu hayallerin daniskası var." (1987: 84-85). Bu mukayesenin sonucuna bakarak, Çavuşoğlu'nun daniska sözcüğünü, âlâ ve üstün anlamlarına gelecek biçimde kullandığı ileri sürülebilir. Çavuşoğlu, Nef'î'nin hayal gücünü kıyaslarken, İpekten'in kıyaslamasında vardığı, eşitlik ve denklik ifade eden benzerliği yeterli bulmayarak, üstünlük anlamına alabileceğimiz daniska sözcüğünü teklif eder.

Metin Akkuş, Nef'î'nin hayal gücünü, derinleşme kelimesiyle ifade edip, mübalağalarındaki yeni imajları ise ince hayaller olarak niteler; "kasidelerinde sergilediği hayallerini insan mantığını hayrete düşürecek kadar derinleştiren Nef'î, (...) abartmaları daha önce ifadesini bulmamış ince hayallerle süsler." (1993: 24-25)

İsmail Ünver, Nef'î'nin kasidelerinde övdüğü atları; “*nitelikleri hayal sınırını zorlayan atlar*” (1987:53) olarak tavsif edip, onun hayal gücünü İpekten'in nitelemesine benzer biçimde çizer. Ünver, diğer araştırmacılardan farklı olarak, Nef'î'nin hayal gücüne ilişkin genel değerlendirme çizgisinin dışına çıkıp, doğrudan şairin şiirindeki hayal kavramına yönelerek, vardığı yargıyı şöyle ifade eder: “*O, şiirlerinde mana ve mazmun yanında 'hayal' e de önem vermiş, gelin gibi güzel hayaller peşinde koşmuştur*” (1987: 65). Ünver, makalesinde, hayale ilişkin konuşmaya devam ederek: “*Nef'î'ye göre şiirde mana, mazmun, hayal ve fikir, hiç kimse tarafından söylenmemiş olduğu takdirde değerlidir*” (1987:66) der.

Edebiyat araştırmacıları, Nef'î'nin şiirindeki hayal dünyasını değerlendirirken öncekilerin tecrübeleriyle, kendi izlenimlerini birleştirip, Nef'î'nin hayalleri hakkındaki bilgi birikiminin neleri içerdiğini bütünüyle ortaya koymuşlardır. Bu bilgiler, şairin poetik iletileri dikkate alınmadığında, elbette yeterlidir. Ne var ki, Nef'î'nin hayal kavramına yüklediği poetik iletiler dikkate alınırsa, yukarıda sıraladığımız kavramlara, onun hayali ele alış tarzından anlaşılan şu nitelikleri de eklemek gerekecektir.

Yükseklik

Nef'î'nin Türkçe Dîvânı'nda hayal kavramını içeren, 26 beyit tespit ettik. Bu beyitler, hayalin izahında bir sonuç olduklarından, daha önceki bir yazımızda bu tip sonuçlara *veri*, verilerden hareketle şairin muhayyilesini harekete geçiren asıl unsura da *düşünce alanı* demiştik (Avşar, 2001; 323). Şairin hayal gücü, bu düşünce alanına daldığında derinlik psikolojisi bilgini Jung'un tabiriyle “*ruhsal gerçeklik*” (Jung, Spiegelman,1997:115) durumu içine girer. Bu durum, İbn Arabî'nin daha yetkin bir kavrayışla açıkladığı; “*üç temel düzeyde görülen âlemdir. Hangi düzeyde görülürse görülsün hayal, her zaman iki gerçeklik ya da iki alem arasında bulunan ve her ikisine göre de tanımlanması gereken bir berzahdır. Hayal, görünmeyen gerçekliklerin dünyaya ait niteliklere sahip olmasına izin verir.*” (İbn Arabî, Chittick, 1999:97). Bizim *düşünce alanı* dediğimiz şeyde şair, hayal gücünün önüne, seçilen bir objeyi koyarak, cismanî olandan ruhanî olana doğru yükselir ve hayal âleminin iki anlamlılığı arasındaki zorunlu ilişkiyi sağlayıp İbn Arabî'nin sözünü ettiği *görünmeyen gerçeklikleri*, görünür suretlere dönüştürür. Her ne kadar, muhayyilenin bir nesneden harekete geçmesi; “*hülyâ, bir varlıktan bir görünüşten hareketle gökyüzüne yükselir, oradan söz konusu varlığa ye-*

ni ışıklar göndererek aydınlatır.” (Bachelard, Aktaş 1998’de) diyen Bachelard’ı akla getirirse de, onun muhayyilesi, hayalin iki anlamlılığını kavrayamayarak, yatay bir seyir izler ve tekrar havalandığı yere konar.

Muhayyile, verilerin asıl kaynakları olan düşünce alanına ulaşıncaya, tanımlama sorunu ile karşılaşır. Ancak ulaşma dediğimiz olgu, vecde benzer bir an, tanımlama süreci de bu ana tâbi bir durumdur. Bu dar zamanda görülen ve bir rüya zamanındaki gibi akıp giden anlam denizinin derhal ifadeye aktarılması gerekir. Bu düzeydeki gerçeklikler, âleme ilişkin suretlere bürünürken seyyaldirler ve anbean değişmektedirler. Çünkü reel ve ideal iki varlık alanı iç içe geçmektedir. Fârâbî bu varlık alanlarını şöyle açıklar; “Reel varlık, zaman ve mekân içinde bulunan bir varlık tarzıdır. Bu varlığın zaman ve mekân içinde yer alması, onun oluş içinde bulunduğunu ve değişebileceğini gösterir (...) ideal varlık alanı(yasa) zaman ve mekan üstüdür. Bundan dolayı ne değişir ne de oluş içinde bulunur.” (Fârâbî, Özgen, 1997: 33-41).

İşte tam bu noktada, tanımlama sorunu, bir dil sorununa dönüşür. Ancak, bu sorunun üstesinden en evvel gelen dil, şiir dilidir. Sembolik bir üst dil olan şiir dili, anlamları “sözden ve sestten suret(ler)” (Mevlânâ, Karaismailoğlu, 2001:88) dönüştürmeye çalışırken, çabukluk ve hız bi-lincine ulaşır. Olmazsa olmaz olan hızı ise edebî sanatlarla yönelerek sağlar. Bu zorunluluk sebebiyle edebî sanatların reel varlık alanıyla çatışması kaçınılmaz olacağından en başarılı dilin, içinde bulunulan düzeyi, içinden gelinen düzeyle çatıştıran bir dil olması gerektiği, mantıkî bir sonuç olur.

Şiir dilinde bu işlevi üstlenen edebî sanat, mübalağadır. Araştırmacılar, Nef’î’deki mübalağanın bu işlevsel yönüne dikkat etmedikleri için aklî yaklaşımdan kaynaklanan hayalin sınırlarını zorlamadan bahsetmişlerdir. Bu tanımlama durdukları noktadan makul görünmekle beraber, yukarıda sıraladığımız nedenlerden dolayı, eksik bir tanımlamadır. Zira kullanılan tabir, mübalağayı aklın sınırları içinde görür. Halbuki mübalağa mahiyeti icabı akılla mukayyet değildir. Aslında mübalağa sorunu, zihnimizdeki gerçeklik sorunuyla bağlantılı olarak ortaya çıkar. Bu sorunun, şiirin tarihi kadar eski olduğunu söyleyebiliriz.

Aristo Poetika’sında abartıyı hoşlanma duygusu uyandırabilmeye bağlar ve bunun doğru olduğunu söyleyerek, mübalağayı amaca uygun bulur: “Zeuxis’in resmettiği çeşitten kimselerin gerçekte var olması olanaksızsa, o zaman bunlar ereğe uygun olan, yani gerçeğin üstünde (ideal) olan kişilerdir. Çünkü ideal, gerçeğe (değerce) üstündür.” (Aristo,1995: 82). Aristo, mübalağayı de-

ğerce üstün olanı vurgulama amacı olarak gösterir. Değerce üstün olan ise idealdir. Tam bu noktada, Wittgenstein'in: "olaylara anlam vermeyi, onlara değer vermeyle bir tuttuğunu" hatırlamak gerekir. Wittgenstein ; "anlam...olayların resmi olan cümleye ait bir şeydir" der. Bu anlam da bir değerdir. Değer ise rastlantısal olmayan bir şeydir. Rastlantısal olmayan şey de; "dünyanın içinde bulunmaz. Aksi hâlde yine rastlantısal olur." (Wittgenstein, Soykan,1995: 31) Buradan tekrar ideal olana gelinir ki, sanatta ideal olanı bulmak bir gerekliliktir, sonucu çıkar. Mübalağa bu gerekliliği hoşlanma duygusuyla gerçekleştirmeye çalışır.

Nef'î'nin beyitlerindeki mübalağalara bakarsak, hız üzerinde durduğunu görürüz. Bu hız, muhayyilenin intikal gücünün adıdır. Dehânın kendisini idraki demek olan bu süreçte; dikey bir seyir izlenir ve hayaldeki hız, nesnel âlemden kopmayı sağlayan akıl dışı bir eyleme dönüşür. İbn Arabî bu dikey seyre "menâzır-ı ûlâ" (İbn Arabî, Chittick, 1999:95) adını verir. Bu adlandırma, "ne değişen ne de oluş içinde bulunan" varlık alanına dair bir ölçüttür. Uzmanların Nef'î'nin hayal gücüne ilişkin nitelermelerine bu açıdan bakarsak; hemen hepsinin hayale en önce eklenmesi gereken yüksek sıfatını doğal olarak bulamadıklarını görürüz.

Nef'î'nin kendisini "şeb-rev-i mi'râc-ı hayâl" olarak ifade etmesi, bu yükselmeyi yerinde bir telmihle, kutsal bir mirasa bağlar. Bu mirasa, tasavvufî devir nazariyesinin bir yükseliş yayı olarak yorumladığı 'urûc ilkesini de katarsak Nef'î'nin söyleminin münbit bir arazide boy verdiği görülür. Buradaki yükselme olgusu, Jung'un bilim dilinde şuur dışı âleme geçme anlamına gelir. Jung; "Bilinçsiz alana ilişkin bir şey bilmediğimiz için, bilincin egemenlik bölgesini de kestiremeyiz" (Jung, 1982:5) diyerek gerçekliğin gerçek dışı alemin kendisini ifade etmesiyle kurulduğuna işaret eder. İbn Arabî bu düzeyi; vahyî ve poetik bir düzey (İbn Arabî, Chittick, 1999:101) olarak tanımlar. Bu düzeydeki hayal gücü; ideal varlık alanı olan manâ ile reel varlık alanı olan his arasında durduğundan, kendine inen anlamları sembolik bir dil kullanarak aktarmak zorunda kalır.

Güzellik

Şair, vahyî ve poetik bir düzeyde elbette şiirsel olanı fark ederek onu seçecektir. Bu seçim, yükselişin sonucunda gerçekleştiği için şair, ayrıcalıklı bir ödülü hak eder. Şair bu ödülü; 'avn-i İlâhî yahut feyz-i tevfik-i İlâhî diye adlandırır. Şu beyitlerde;

Şâh® n-i hayâlümdür o şehb® z şikârî

Kim 'avn-i îlâhâ ana bâl-i tayarândur (Nef'î, 1269; 26)

(Uçuş kanadı İlahi yardım olan o doğanın avı, hayal sahibimdir.)

Bâl açsa şikâr itmege şahbâz-ı hayâlüm

Sayd itdügi elbetde ya 'ankâ ya hü mâdur (Nef'î, 1269; 116)

(Hayal doğanım avlanmak için kanat açsa, avladığı, şüphesiz ya anka ya da hüma olur.)

Cürre şâhân ü hü mâ sayd-ı hayâlüm ki benim

Feyz-i tevfâk-i îlâhâdür ana şehper ü bâl (Nef'î, 1269; 12)

(Hayal (doğanımın) avı, hüma ve şahinin erkeği olduğundan onun kolu kanadı; İlahi yardımın himmetindedir.)

hayalin alıcı kuşu olarak belirlenen doğanın uçup avlanabilmesi için, kanatlarının himmet kanadı olması gerektiği, bizzat şair tarafından dile getirilir. Alıcı kuş sembolü ile verilen hayal gücünün *aktif imgelem* (İbn Arabî, Spiegelman,1997:113) yahut *ruhsal gerçeklik* düzeyine yükselip, yetkin sembolik aktarım yapabilmesi için, şairin *vahyî ve poetik düzey* denilen ideal varlık alanına ulaşması bir gerekliliktir. Nef'î:

Ol şeh-rev-i mi'râc-ı hayâlüm ki cihâna

Sıdk-ı nefesüm bâd-ı seher gibi 'ayândur (Nef'î, 1269; 26)

(Nefesimin halisliği aleme seher yeli gibi aşikar olduğundan o, hayal miracının gece yolcusu benim.)

beytinde bu ulaşılan alanı vurgulayarak, hayalin menziline hangi manâya yönelik olduğunu belirtir. Burada şairin tespiti, manânın sembolik aktarıma dönüşmeden önce, temeldeki birliği beyan etmesi açısından isabet içerir. Ancak henüz sır olan manâ, peygamberlere vahiy kisvesi ile indiği hâlde, şaire belîğ ve güzel söz olarak iner. Nef'î'nin bu durumun inceliğini kavramaması düşünülemez. O, temeldeki birliğe vurgu yapar. Ruhun biçimlendirme aygıtı gibi çalışan muhayyile, duyularla algılanan bu âlemin dışına çıkıp, duyu ötesi algı için istidatlı hâlde gelmeli, bunun için de *aktif imgelem* düzeyine ulaşmalıdır. Bu düzeyde, karşıtları birleştirme yetisi kazanılır. Dolayısıyla, rasyonel âlemden bir alıcı kuş olarak kalkan hayal gücü, irrasyonel âlemden alışılmamış bir avla dönecektir. Doğanın pençesinde gelen *hü mâ* veya *ankâ* eğretilmesi, şairin bilinen anlamların dışında, yeni anlamlarla döndüğünün göstergesidir. Bu, aynı zamanda *doğan* ile *hü mâ* zıtlığının birleşmesi anlamına gelir ki, bu birleşme, *ruhsal gerçeklik* düzeyinin şairde oluşturduğu bir kazanımdır. Nef'î, buradan gelen anlamları, *feyz* ve *avnin* kendisine kol kanat olması sayesinde buldu-

ğunu vurgulayarak, açıklamaya çalıştığı şeyin kendisine *âlem-i gayb arma-gâmı* olarak verildiğini belirtir.

Nef'î'nin kendisini *şâir-i vahy-azmâ* olarak nitelemesini, kuru bir fahriye olarak ele almak, bunun için yanıltıcı olur. Onun kastı, varlığın zıtlık ve çift oluştan arındırılarak birleme boyutuna ulaşmasıdır. Buradaki birlemeyle, şairin içinde bulunduğu poetik algılayış anını anlatmak istiyorum. Hüma ve şahinin cinsiyetleri doğana av olmuş, doğan ise yediği av ile birleşmiştir. His dünyasına ancak sembollerle aktarılabilen anlam, şairi bu boyuta ulaştırınca hayal gücü, özgürlüğünün farkına varır. Şair, *âlem-i misâl* düzeyine, İlahî himmetin kanatlarıyla, alıcı kuş kimliğinde yükseldiği için, karşıtları birleştirdiğinde; özgürlüğün, açık ve gizli arasındaki uygunluğun uyumu olduğunu anlar. Bu duruma, Doğu düşüncesinin başka bir tecrübeden yükselen ayrı bir ikliminde, kainatı, *ying* ve *yang* özlerine ayırarak birleştiren Tao'nun verdiği isim de *uyumdur*. Şairin bu düzeydeki kavrayışı, şüphesiz bir sınır fikri içerir. Ancak, bu düzeye kendi boyutumuzdan bakarak, *sınır* sözcüğünü, zihnimizdeki sınırla eşdeğer sanmak gerekir. Nef'î:

'Âr ider çalmaya çengâline nesr-i feleği

Sayd için eylese şehbâz-ı hayâlüm pervâz (Nef'î, 1269; 190)

(Hayal doğanım avlanmak için havalansa, feleğin kartal burcundaki parlak yıldızını pençesine almaktan utanır.)

beytinde, bu sınır boyutunu ironik bir biçimde eleştirir. Burada; havalandıran hayal *doğanı*, feleğe yükselerek kartal burcunun en parlak yıldızına ulaşır, ancak onu, pençesine almaktan imtina eder. Çünkü söylem, ne kadar abartılı görünürse görünsün, bir *sınır* fikri içermektedir. Burada, ruhsal gerçeklik düzeyindeki zıtlığın telâfisine yönelik bir eylem yoktur. Dolayısıyla şair, kendisi için sıradan bir avcılık, rakipleri içinse olağanüstü bir hayal zaferi sayılan bu durum ile adeta eğlenir.

Nef'î, hayal için yukarıda sıraladığımız bildirimlerin dışında, hayal gücünün tecrübe ettiği özel bir durumu aktarır:

Kalmasa ger per-i şâhân-i hayâlinde mecâl

Târ-ı endâşe ile dâma çeker 'ankâyı (Nef'î, 1269; 148)

(Hayal şahininin kanadında güç kalmadığında ankayı, düşünce ağıyla tuzağa düşürür.)

Bu beyitte; hayalin alıcı kuşunun *feyz* ve *av*ndan oluşan himmet kanatlarında güç kalmayınca, yani şair, muvakkat bir süre için esinlenmede tutukluk yaşayınca bu kanatların ikamesi olarak *endîşe* kanadını takınması

anlatılır. Şair burada sanki bir gerileme durumundan dem vurur gibi görünmekte fakat, bir yanılmaya baş vurarak başka bir ilerleyişi işaret etmektedir. Hayal gücü, serî hamlelerin ardından elinde gaybın armağanlarıyla kalınca, onların tanzim edilerek belirlilik kazanması işini, düşünce üstlenir. Zaten İbn Arabî de; hayalle elde edilen semboller düzeyinden sonra, fikrin art arda sıralama melekesine gerek duyulacağını öngörür. Bu sıralama işi, eylemin bilgiye dönüştüğünü gösterir. Mevlânâ; “*Bilgi, düşünce dalgası oluşturduğunda sözden ve sestten suret meydana getirir.*” (Mevlânâ, Karaisamiloğlu, 2001:88) diyerek, bu duraksamayı elde edilenin özümsemesi süreci olarak niteler.

Alıcı kuş imajında, yükseklikle ona eşlik eden himmet, hayalin değerlendirilmesinde iki temel ölçüt olarak sunulurken, gelin(=arûs) imajında; güzellik daha doğrusu benzersiz güzellik, yeni bir değerlendirme boyutu olarak takdim edilir.

Her hayâlüm bir arâs-ı nâz-perverdür benim

Kim bu âlemden degül esbâb-ı zâb ü zâveri (Nef’î, 1269; 46)

(Süs ve süslenme gereçlerinin bu alemden olmaması, benim her hayalimin nazla büyümüş bir gelin olmasındandır.)

Ârâste ol gâne arâsân-ı hayâlüm

Kim her biri bir âfet-i ra’nâ-yı zamâne (Nef’î, 1269; 148)

(Hayal gelinlerimin bu kadar süslenmeleri, her birinin zamanenin eşsiz bir güzeli olmasından dolayıdır.)

Gelin verisinin düşünce alanı güzelliğidir. Şair burada gelinin naz, süslenme ve güzel olma niteliklerini, hayal gücünün niteliklerini anlamamıza yardımcı olacak bir biçimde kullanır. Alıcı kuş niteliğindeki hayalin, eriliğe meyli, *cürre* sözcüğü ile özel olarak vurgulanırken, burada, hayal, dişil bir niteliğe bürünür. Zıtlık gibi görünen bu durumun şairde birleşmesi, şairin potansiyel olarak ruhsal gerçeklik düzeyine, sıklıkla seyran etme ayrıcalığı taşıdığını gösterir. Nef’î, muhayyile ile elde edilecek güzelliğe ulaşma zorluğunu, *nâz-perver* tabiriyle belirtir. Naz ve nazlılıkta kabul ve ret arasında, kabule daha yakın duran bir konum vardır. Şairlerin işveden çevre kadar uzanan nitelermeleri, kabule yakın konumun şiir dilinde söylenmesidir. Nef’î, özellikle aşkın güzelliğe ulaşma sürecinin kendi üzerindeki psikolojik boyutunu, bu şekilde izah eder. Ancak gelin sembolünde cisimlendirilen aşkın güzelliğin ve o güzelliği çarpıcı şekilde gösterecek süslenme gereçlerinin, sembolle bile olsa karşılığı yoktur. O yüzden bu

gereçlerin, bu âleme ilişkin imajlarla verilemeyeceğini *bu âlemden değil* diyerek ayrıca niteler. Okuyucu yine *âlem-i gayb armağânı* ile karşı karşıyadır. Bu noktada şair, içinde bulunduğu anlam düzeyini, hayal gücüne aktarmaya muvaffak olduğunda, özellikle *mutantan* ve *tumturaklı* kelimeler kullanacağını da işaret eder. Zira bu âlemden olmayan aşkın bir güzelliğin dile getirilmesi söz konusudur.

Fârâbî, İhsâ'da şiirsel sözler için; “*şî'rî sözler süslenir, bezenir; kelimelerine kuvvet verilir (...) parlaklık ve güzelliği artırılır*” der (Fârâbî, 1989:85). Gelin, nasıl ki düğün gecesinin en güzel bireyi olarak ihtimamla süslenir, bezenirse, şairin hayalleri de şiirin sembolik diline dönüşürken düğün gecesi ile eş değer olan ifade zamanının en güzeli olmak zorundadır. Bu düşünüşün gerisinde; beğenilmek duygusunun zorunlu sonucu olarak dişil niteliği daha baskın olan şairi görürüz. Burada dile getiren erillik ve dişilik, alelade bir cinsiyet ayrımının değil, gerçeğin ikili yönünün belirlenmesidir. İbn Arabî; “*Böylece hakikatin ikili yönü, erkek ve dişi ya da aktif ve pasif yönü oluşur.*” (İbn Arabî, 1997:78) diyerek, şairin bulunduğu düzeyin hangi yön olduğuna izah getirir. Tao'daki uyumun ilk parçası olan ve dişi unsur anlamına gelen *ying* kavramının da bu ikili yöne vurgu yapması, güzellik-gelin münasebetini olması gerekene yani evrensel doğru genişletir. Dolayısıyla gelin tabiri, anlamı, aktif imgelem düzeyinden alıp rasyonel âleme taşıyarak, sıralanmış makul sözcükler biçiminde ortaya koymayı, doğum olarak gören şairin kendisini ifade eder. Buradaki imaj ile aynılaşma durumu, şairin güzel söz söyleme ve bunları, aşkın nitelikler bularak süsleme üzerinde neden ısrar ettiğini açıklamaktadır; bu nitelikleri en iyi anlayacak, sevecek ve beğenecek bir sevgiliye nazlanma isteği. Bu burumda, bu beyitlerdeki hayallerin taşıdığı mesaj, bizatihi gelinin güzel hayalleri olur.

Düzenlenmişlik

Nef'î, hayali gülistan olarak nitelediği şu ifadelerde:

Bir gülistândur hayâlüm dil şegefte bülbüli

Ol gülistânun latâf âb-ı revânudur sözüm (Nef'î, 1269; 2)

(Hayalim bir gül bahçesi, gönlüm de hayran bülbülüdür. Sözüm ise, bu gül bahçesinin güzel akar suyudur.)

Âb-ı nazmumla gülistân-ı tahayyül şâd-âb (Nef'î, 1269; 107)

(Hayal gül bahçesi, nazmımın suyuyla sulanmaktadır.)

sözü, hayal gülistanını suya kandıran akarsuya benzeterek, muhayyileye

taşıdığı anlamları nasıl bir işleme tâbi tuttuğunu gösterir. Şairin karşılaştığı gerçekliği, hayal gücüyle; nesnelere ait imajlara dönüştürerek, önce, bir haz süreci olarak gönülde yaşadığı, ardından bu imajları hem kendisine hem de okuyuculara göstermek için kelimelere dönüştürdüğü anlaşılmalıdır. Burada gönle yüklenen hayranlık nitelemesinin üzerinde durmak gerekir. Gönül, hayal gücü ile ideal varlık alanıyla, söz ile de reel varlık alanıyla temas kurarak, bu iki varlık alanını birbiriyle temas ettirir. Değişen ve oluş içinde bulunan değişmez ve oluş içinde bulunmayana, değişmez ve oluş içinde bulunmayan ise değişen ve oluş içinde bulunana dönüşerek gönlü derin bir haz duygusuyla sarıp, hayran bırakır. Bu bağlamda kelimeler; hayalin tanzim ettiği anlamları görmemize yarayan şeylerdir. Nef'î, bu kelimelere, hayal düzeyini olduğu gibi göstermek görevini de güvenle yükleyince biz, şairin dikey seyir sürecinden getirdiği hiçbir şeyden mahrum kalmamış oluruz. Burada, Nef'î'nin hayal gücüne ilişkin bir nitelemeyi daha ilâve etmemiz gerekir; bunlar, düzenlenmiş hayallerdir.

Burada Nef'î, hayal gücünün gönül ve ifade üzerindeki baskın konumunu vurgular. Malebranche: *imgelemek yetisi...nesnelere ait imgeleri yorumlamak bakımından ruhta bulunan güce dayanır. Bu güç olmayınca imgelem de olmaz* der (Malebranche, 1989; 7-8). Malebranche'nin öngördüğü *ruhta bulunan güç*, Nef'î'de gönüle tekabül eder. Hayalin ulaştığı anlamlar, nesnelere ait yorum biçimlerine dönüşecekse, bu dönüşüm işlemi, gönüldeki bu güçle gerçekleştirilecektir. Ruhtaki bu gücün sürüp sürmediğini anlamak için, anlamların ifade alanına taşınıp taşınmadığına bakmak yeterlidir. Eğer şair eriştiği şeyleri dile getiriyorsa; bunları gönle yansıtmakla kalmıyor, ifadeye de yansıtıyor demektir. Bu da ruh gücünün, öngörülenden daha fazla olması gerektiği anlamına gelir. Ayrıca, muhayyile ile ulaşılan gerçekliğin ruhsal bir tecrübede kalması, diğer insanları, o ruhun gücünü görmekten mahrum bırakır. Nef'î, düşünce alanından gönle aktardığı idealleri, anında söze taşır. Ona göre, hayal düzeyi ile söz arasında zorunlu bir bağlantı vardır. Söz, şairin hayalin hangi düzeyinde bulunduğunu gösteren bir işlev üstlenir. Aktif imgelem düzeyi ile söz arasındaki bu bağlantı, feyzin hem söz hem de muhayyile üzerindeki şaşırtıcı etkisini gösterir. Dikey seyir sürecinden gelen anlamlarla temas eden söz, birden bire, o anlamların dışında durarak, onları anlam kisvesine büründüren bir nitelek kazanır. Söz olmazsa, sanatçının çetin ruh macerasının tanıksız bir eylem olarak kalacağı kavranır.

Sonsuzluk/ zamansızlık

Nef'î'nin hayali, deniz imajıyla ele aldığı beyitlerdeki ifade şöyle gelir:

Ol feyz ile bir bahr-ı revândur ki hayâlüm

Emvâcî güher yerine seyyâre feşândur (Nef'î, 1269; 26)

(O feyz ile büyük bir nehir yahut deniz haline gelen hayalimin dalgaları, inci yerine gezegenler saçar.)

Dilüm kân-ı ma'ârifdür hayâlüm bahr-ı ma'nâdür

'Aceb mi haşre dek eylerse ger hâmem güher-bârâ (Nef'î, 1269; 41)

(Gönlüm irfan ocağı, hayalim de anlam(lar) denizidir. Kalemim haşre kadar inci saçıcılığı yaparsa (buna) şaşılır mı?)

Hayâlümdür o deryâ-yı hurâşân kim sebak almış

Felek tedvâr-i girdâbından anun 'ilm-i edvârı (Nef'î, 1269; 41)

(Bu coşan deniz hayalim olduğundan felek, bu denizin suyunun çevrintisinden ders alarak, edvar ilmini öğrenmiştir.)

Şair, deniz düşünce alanıyla temas edince muhayyilesi, iki imajla karşı karşıya gelir; genişlik ve derinlik. Genişlik sonsuzluğa, derinlik de dipsizliğe doğru hareket eder. Bu hareketin kavranması için gereken bilgi, irfan bilgisi olup yeri, gönüldür. İrfan bilgisinin niteliği, kazanılan değil bağışlanan bir bilgi oluşudur. Bu bağışa, avn yahut feyz kelimeleriyle işaret edilir. Bu kelimeleri, ilhama kaynaklık eden olgular olarak da düşünebiliriz. Gaye, hayal gücünün anlamların sonsuz deniziyle temasıdır. İnci yerine yıldız saçan hayal gücü, bu temas anında eş zamanlı ancak birbirine zıt iki iş gerçekleştirir. İlkinde dalarak inciye, ikincisinde yükselerek yıldızlara ulaşır. Bu ulaşma iki deniz arasında kalma bilincinin ürünüdür. Yerdeki deniz ile gökteki felekler denizi biri inciler, diğeri yıldız incileri saçarak, coşup köpürerek bir dipsizlik ve sonsuzluğa doğru gitmektedirler.

Çırpıntılı, dalgalı ve çevrintili deniz imajı, anlamlar düzeyinin hemen altında bulunan muhayyilenin nasıl bir durumda olduğunu gösterir. Bu denizin akıp gitme özelliği, anbean değişen ve hareket hâlinde olan anlamlar düzeyinin gösterenidir. Bu düzey, hayal gücünü de aynı duruşla korumaya iter. Hayal gücünün bu noktada ihtiyaç duyduğu destek, bu korkunç denizdeki hayal incilerinin nitelikli olanlarını seçmeye ve anlamaya yarayan irfan bilgisidir. Gönül, bu bilginin ocağına dönüşerek, anlamlar denizinden gelen hayal incileri yahut anlam imajlarını anında işleyip çözümleyen bir yetkinlik kazanır. Feyzin anlam imajlarını, düşük nitelikten yüksek niteliğe doğru dönüştüren bir hayal gücü haline geldiği

görülür. Özellikle muhayyilenin dalgalı, çırpıntılı ve akıp giden anlamlar düzeyi karşısında, onlara paralel olarak tecrübe ettiği çevrinti, o kadar olağanüstüdür ki, bunu rasyonel anlayışın *ilm-i edvârıyla* kavramak imkansızdır. Böyle bir eylemin arkasından gelen süreci ortaya koyan kalem, aslında ölümsüz bir şeyi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla beyitlerde zapt edilen anlamların irfanî sembolleri Wittgenstein'in tabiriyle; "*ebedî bakış altında görülmüş şeylerdir. Onlar yalnızca ve hep şimdide görülmüştür. Şimdideki yaşam için hiç ölüm yoktur. Eğer ebedîlikten sonsuz süre değil zamansızlık anlaşılırsa şimdide yaşayan ebedî yaşar. Demek ki, bu zamansızlık kendini bütün varlığını seyir ve temaşaya bırakma başka her şeye karşı ilgisiz olmaktır.*" (Wittgenstein, Soykan; 1995:21). Şiirin bir an yani şimdiki zaman işi olduğunu söylemeye gerek yoktur. Söylemeye gerek olan şey, bu anın bir zamansızlık boyutu olduğudur. Bu boyutta sanatçı bütün varlığını *seyir ve temaşaya* bırakır, ilgi her şeyden bir şeye; zamansızlık içerisinde görülen şeye yönelir. Bu, ölümsüzlüğün, sanatçıda ebedî bakış altında gördüğü şeydir. Bu şeyler, sembolik imajlarla, kalem vasıtasıyla, kelama dönüştüklerinde; canlı ve ölümsüz bir şey olarak dönüşürler. Şairin kaleminden dökülen kelimeleri, haşre kadar aynı canlılık ve ölümsüzlük içinde görmesi, bu durumla ilgilidir. Bu çıkarımdan, Nef'î'nin hayallerinin bir zamansızlık süreci olduğu ileri sürülebilir.

Tamamlayıcılık

Hayalin bir eyleminden sonra, o eyleme denk bir eylemin gönülde gerçekleştirilmesine ilişkin vurgu, Nef'î'de sık sık başvurulan bir yöntemdir. Aynı yöntem şu beyitte de karşımıza çıkar:

Hayâlüm kâr-bân-sâlâr-ı iklâm-i me'ânâdür

Dilüm gencâne-i pür-gevher-i esrâr-ı râhânâ (Nef'î, 1269; 33)

(*Hayalim, anlamlar ülkesinin kervanbaşı, gönülüm de ruhani sırların mücevher dolu hazinesidir.*)

Burada hayal, anlamlar ülkesinin kervanbaşı iken, gönül, hayalin eyleminin mütemmimi olarak devreye girer ve eylemin arzulanan biçimde sonuçlanmasına yardım eder. Bu devreye giriş, aynı zamanda hayalin eylemini açıklar; şair anlamlar ülkesine ruhanî sırlar getirmek için gitmiştir. Muhayyile elde etmiş, gönül yüklenmiştir. Burada gözden kaçırmamız gereken bir yön vardır, o da muhayyilenin algılama niteliğinden dolayı, tamamlanması gerektiğidir. İbn Sînâ: *Hayal ile algılama; maddenin şek-*

lini iyice soyutlayan ama onu duyumlanır şartlardan örtülü bırakmadır. (Böyle olmakla birlikte) hayal, türün fertlerine uygulanabilir bir şekil vermez. (İbn Sînâ, Goichon, 1993:43) diyerek, bu eksiliği giderecek yeni bir şey arar. O bunu, *vehm* dediği ontolojik bir kavramla karşılar. Condillac, muhayyilenin işlevi üzerinde dururken gerek Nef'î'nin gerekse İbn Sînâ'nın öngördüğü eksikliğin farkında değildir: *muhayyile, fikirleri uyararak bunlardan bizim istediğimizce daima daha yeni bir takım kombinezonlar vücuda getiren bir ameliyedir* der (Condillac, 1989:95). Nef'î'nin İbn Sînâ'daki *vehmi*, gönülle karşıladığını görüyoruz. Muhayyilenin aldıklarının biçimlenme yeri olan gönül, türün bütün fertlerine uygulanabilir bir şekil verme yeridir. Bu şekiller, kelimelerle oluşturulan sembollerin adlarıdır. Şiir dilinin sembolik yönü, Hume'un de dikkatini çeker. O, buna *bileşik izlenimler* (Hume, 1986) adını verir ve izlenimi çözebilmek için bileşenlerin ayrılması gerektiğini belirtir. Hume'un yargısı, aynı zamanda, sembolün çözümünün kelimele- rin kendi çıplak gerçekliğine dönmesiyle mümkün olacağını öneren bir yöntemdir.

Eğlence ve Oyalanma

Nef'î'nin muhayyile ile ilişkisinin bir başka boyutu psikolojiktir.

Muhassal yok bir eğlence firâkımda dil-i zâre

Meger kil-k-i hayâl-i nükte-senc ü nükte-perdâzâ (Nef'î, 1269; 79)

(Hasılı, sevgilinin ayrılığında inleyen gönle, nükte söyleyip, nükte değerlendiren hayal kaleminden başka bir eğlence yoktur.)

Kasd itse husâsâ ki güher-senc-i hayâlüm

Bir nüktesini şerh-i kitâb-ı Dürer eyler (Nef'î, 1269; 29)

(İnci(ler) tartan hayalim, özel olarak niyet etse, söylediği her nükteyi, Dürer kitabının güçlüklerini açıklayacak biçimde söyler.)

Buna, avunma ihtiyacının gerçekleştirilmesi de denebilir. Kendini idrak eden dehânın en ayırıcı vasfı, huzursuzluk ve tedirginliktir. Ama her şeye sarf olan bir huzursuzluk ve tedirginlik. Hiçbir dâhînin bu yargının istisnâsı olmadığına, sanat ve düşünce tarihi tanıktır. Dâhî bir sanatçı olan Nedim hakkındaki değerlendirmeler, bana bunun için, hep eksik görünür. Nedim'in şuh tavrı, kuvvetle muhtemeldir ki bir örtmecedir. Asıl Nedim, bu perdenin arkasında olmalıdır. Nef'î'nin burada kullandığı *firâk* sözcüğünü, *ebedî bakış altında* gördüğü gerçeklikten ayrılmasının adı olarak değerlendirmek gerekir. Bu bilinç, ayrılığı sürekli algılatan drama-

tik bir bilinçtir. Mevlânâ, Mesnevînin girişinde bu kavramı daha kapsamlı olarak *cüdâyahâ* sözcüğüyle çoğul halde ifade eder. Bu, daha özgün bir muhayyilenin kimsenin duymadığı bir serüveninin ürünüdür. Mevlânâ bu durumu, Türkçe'ye manzum olarak tercüme ettiğimiz bir rubâisinde şöyle belirler:

*Düğündeyiz; sakın yanımıza tefsiz gelme,
Biz Mansuruz, kalk, davul çal da duyur âleme.
Çok sarhoşuz, ama üzüm şarabından değil,
Uzaktayız, uzakta; hayalinden çok öte !*

Belirlenen bu merhaleye Fuzûlî; *gam merhalesi* (Fuzûlî, Doğan, 1999'da) diyerek ad koyar. Buradaki gam, *ebedî bakış altında görülen şeyin dışındaki her şeyi silikleştirmesi yönünden işlevseldir*. Wittgenstein, "*Ben ile ben arasındaki bağlantıya gönderme yaparken; İnsan bu Ben'i ya da aynı şey demek olan kendi dünyasını yoğun ve derin bir kontemplatio içinde kavrar*" der. (Wittgenstein, Soykan; 1995:22) Ancak bu *yoğun ve derin kontemplatio* zaman ve mekanı birlikte algılayan bir çifte algı hali olup, bu algı hâlinin tekabül ettiği / edeceği ruhsal boyut söylenmemiştir. Bu tecrübe, şairin yani sanat adamının dünyasında daha derin ve kuşatıcı olup, *gam* gibi *dil-hurâş* bir ruhsal boyut, söylenmekle kalmayıp, eylem üzerinde de sürekli etkin olur. Bu boyutun tasavvuftaki *makam* kavramıyla eşdeğer olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

Nef'î'nin *dil-i zârı* böyle bir âlemin içinden gelir. Sanatçının her şeye sârî olan bu huzursuzluktan kurtulabilmesi için oyalanmaya yani *eğlenceye* tabîî bir temayülü olur. Şair, bu eğlencenin en önemli argümanı olarak hayali görür. Burada; muhayyilenin özellikle seçilmesinin mantığını *nükte* tabiri verir. Muhayyile, hem nükteyi bulup söyleme, hem de değerlendirme işini kendisi gerçekleştirdiği için, adeta muzipleşir. Araştırmacının nüktenin bu ilk basamağını geçerek asıl nükteye, Yûnus Emre'nin ifadesiyle; *üzünü örtmüş manâ* (Yûnus Emre, 1991) ya dikkat etmesi gerekir. Şair, muhayyilesinin nükteye taşıdığı her anlamın, bir kitabın özü olduğunu açıklayarak, bu özlerin, nükteletin ihtiva ettiği gerçekliğin doğru anlaşılması şartıyla, erbabının elinde kitaplaşacağını söyler. Nüktenin inci kelimesiyle çağrışım yapması, incinin deniz düşünce alanıyla irtibat hâlinde olmasından dolayıdır. Bu da nüktede gizlenen şeyin, geniş ve derin bir anlam düzeyinden *üzü örtülmüş* yani bir nevî sadef içinde geldiğini işaret eder. Nef'î, deyim yerindeyse, yorumcusunu kendi başına uçtuğu se-

maya çağırarak, aynı ufka baktırır. Bu dikey seyir merhalesinden bakıldığında; *şâhvâr incinin* hangi sadefte olduğu görülecektir. Bu sadefi açan kişiye bekleyen beklenmedik yanılmaca ise, aradığı incinin halis bir gam incisi olduğudur. Muhayyile, yükselme yetisiyle ulaştığı ontolojik bilinç düzeyinin bir *gam merhalesi idraki* olduğunu, nükte incisinde sembolize ederek nükte yapar; eğlenir ve eğlendirir. Burası, *gam merhalesi* menziline oyalanma aralarıdır.

Keşif

Hayalin gizlenmiş anlamla münasebeti şu beyitte de gelir;

Hâne-i vârandur ammâ tâşe urdukça hayâl

Her tehâ küncinde bir gencâne-i pinhân bulur (Nef'î, 1269; 24)

(*Gönlüm, virane bir evdir, ama hayal (definecisi) onu kazdıkaç her تنها bucağında bir gizli hazine bulur.*)

Burada gönül bir virane, hayal de o viranede gizlenmiş defineyi arayan bir definecidir. Bu noktada hayalin şimdiye kadar değinilmeyen bir niteliği ortaya çıkar; keşif. Keşfin bizi, Nef'î'nin gizlenmiş anlamlardan ne anladığını belirten bir kavrayışa götürdüğü açıktır. Şair, şiir meydanına taşıdığı bütün anlamların başlangıçta mevcut olduğu anlayışından yola çıkmaktadır. Onun diğerlerinden farkı, bu anlamları nerede bulacağını ve hangi gereci kullanacağını bilmesidir. Arjantinli şair, düşünür Borges, şiirde kendisinin tecrübe ettiği keşif olgusuna dair şöyle der; “*Genel bir kavramdan yola çıkarım. Başlangıç ve sonu beş aşağı beş yukarı bilirim. Aradaki bölümleri ise keşfederim. Ama onları benim bulduğum, onların benim özgür istemeime bağımlı oldukları duyusuna kapılmam. Onlar nasılsalar öyledirler, ama gizlenmişlerdir, şair olarak görevim onları bulmaktır.*” (Borges, 2000;87-88) Bu izahıktan şairin, gizlenmiş anlamı keşfettiğini, ancak anlamın bağımsız varlığını ve bağımsız duruşunu tehlikeye sokacak bir müdahaleden kaçındığını öğreniyoruz.

Hayranlık

Nef'î, hayal gücünün başka bir niteliğini de hayran bırakma olarak açıklar;

İder letâfet-i hüsn-i tahayyülüm hayrân

Müfessirân-ı kelâm-ı 'alâm ü 'allâmı (Nef'â, 1269; 72)

(*Hayalimin güzelliğindeki hoşluk ve incelik, en bilgin şiir yorumcularını bile hayran bırakır.*)

Buradaki hayranlığın Wittgenstein'in, tezinde eksik bıraktığı ruhsal boyutu tamamladığı görülür. Wittgenstein'in sözünü ettiği *yoğun ve derin bir kontemplatio içinde kavramanın* hayranlık duyan ve duyuran bir ruhsal süreç olduğunu Nef'î açıkça ifade eder. Mehmet Kaplan, Tanpınar'ın Huzur'u hakkındaki bir yazısında, Tanpınar'ı, "*kontemplatif bir mizaç*" (Kaplan, 1999:367) olarak niteler ve onun; "*çok lezzetli bir hayranlık duygusu içinde kalma*" tanımını, bu mizacın tezahürü olarak gösterir. Ancak Nef'î, buradaki *hayran* sözcüğünü bir görüntünün seyrinin izahı için kullanırken, bu kelimenin telmihen uyuşturucu kullanan zevk ve keyif ehline yaptığı göndermeden de yararlanır.

Muhayyile ile güzellik ilişkisinin zevk noktasında kaynaşacağı Fârâbî tarafından da öngörülmüştür; *Muhayyile kuvvetinin kendileriyle bu şeyleri taklit ettiği duyusallar, güzellik ve mükemmelliğin en son noktasında bulunan şeyler olduklarında, onları gören kimse büyük ve olağanüstü bir zevk duyar ve diğer var olan şeyler arasında kendilerine rastlanılması imkansız olan olağanüstü şeyler görür* der (Fârâbî,1990: 65). Nef'î'nin burada yorumcuları âciz bırakma eğiliminde olduğu görülür. Yorumcular akılsal kuvvete tâbidirler. Ancak akılsal kuvvetin ilk boyutundan bakarlar. Fârâbî; "*akılsal kuvvet, nazari ve ameli olmak üzere iki çeşittir. Ameli aklın işlevi tikellerle ilgili fiilleri gerçekleştirmek, nazari aklın işlevi ise insani fiilin konusu olmayan akılsalları kavramaktır. (Bu) akılsal kuvvetin Faal Akıldan elde ettiği şey, bazen Faal Akıldan tahayyül kuvvetine akar, taşar.*" (Fârâbî,1990: 65) diyerek bu kuvveti ikiye ayırıp yorumcuları ilk kategoride bırakır. İkinci kategoride sanatçı, yalnız kalır. Bu yalnızlık bir üstünlük bilincine dönüşerek meydan okuma ve âciz bırakma eylemi hâline gelir. Şairin fahriye tutkusu, Fârâbî'deki *Faal Akla* teka-bül eden *aktif imgelem* ve *ruhsal gerçeklik* düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Ancak Nef'î, bu düzeyde *avn* ve *feyze* sürekli işaret ederek, seçkinliğini dile getirip özellikle müstesna yaratılışını vurgular. Onun övdüğü ve övündüğü müstesna yaratılış; *Faal akıldan tahayyüle akıp, taşan şeylere açık olan yaratılıştır.*

Meydan Okuyuculuk

Meydan okuma bir kavga çağrısı olduğu için şair, ulaştığı üstünlük bilincini, rakiplerine en iyi bu alanda kavratarak kabul ettireceğini umar;

Ammâ yine hasm-efken-i meydân-ı tahayyül

Her ma'rekede Nef'â-i şemşâr-zebândur (Nef'î, 1269; 26)

(*Amma her savaştta; hayal meydanında düşmanı saf dışı eden, yine kılıç dilli Nef'î'dir.*)

Behrâm-ı hayâlüm ki yeter tâg-i zebânüm

Bir fitnede cem' olsa eger leşker-i 'âlem (Nef'î, 1269; 74)

(*Eğer, tüm dünyanın askerleri bir fitne çıkarmak için bir araya gelseler, (bu fitneyi önlemeye) dil kılıcı yeterli olan hayal Behramıym.*)

Sonra gelsem dehre Hallâk-ı Ma'ânâden nola

Kâleb-i huşk-i hayâle râh-ı sâânâdür sözüm (Nef'î, 1269; 3)

(*Dünyaya Kemal-i Isfahani'den sonra geldiysem dert değil, benim sözüm, hayal cesedi için ikinci bir ruhtur.*)

Nâvek-endâz-ı hayâlem ki benüm havfümnden

İki târ-keş götürür gamze-i çeşm-i nâhid (Nef'î, 1269; 181)

(*Ben hayal okçusuyum, Zühre'nin gamzesinin (yanında) iki ok sadağı taşıması, benden korktuğundan dolaydır.*)

Kavga yani savaş iki kesin netice verir; zafer yahut hezimet. Nef'î, bulunduğu yerden dolayı, zaferden o kadar emindir ki, bu savaşta onun için mağlup ve mağlupların kim olacağı belirlenecektir. Fârâbî, hayal gücünün bu kertesi hakkında şöyle konuşur: “ (...) *bu adam şimdiki ve gelecek şeyler hakkında ilahi şeyler hakkında kehanette bulunacaktır. Bu tahayyül kuvvetinin ulaşacağı en yüksek derecedir*” (Fârâbî, 1990: 65). Nef'î en üst derecedeki bu tahayyül kuvvetinin kehaneti olarak bir şey söyler; galibiyet hep galibiyet. Açtığı savaşta; *ebedi bakış altında* gördüğü şeyler söz konusu olduğu için, zaman ve mekan ulaşılan anlama dekorluk etmekten çıkarak, şairi o anlamla birleyecektir. Bu durumda sanatçı, faal aklın kendi tahayyül kuvvetine, olağanüstü bir güç bilinciyle beraber aktığını idrak eder. Hep galibiyet bilinci, şairin bakış açısından kaynaklanır. Wittgenstein'in tabiriyle; *objelere onların içinden bakmak yerine öncesiz sonrasız bakımdan bakar* (Wittgenstein, Soykan; 1995:31). Âleme böyle bakan sanatçı, hem bu âlemlerle hem de kozmik âlemlerle çatışmayı mümkün görür. Ayrıca, âlem zamanını üçlü algılamak yerine, tahayyülün en üst derecesi olan kehanetle, teke indirgeyerek birler ve böylelikle geçmiş zaman diliminde kalan *Hallâk-ı Ma'ânî (=Kemâl-i Isfahânî)* ile boy ölçüşerek, farklı bir zaferi tadabilir yahut tatmak isteyebilir.

Mecnunluk

Bütün bunları yaparken Nef'î'nin anlatımında temel izlek olarak yürüyen şey, sözdür. Şair bu vurguyu, şiirde konuşanın kimliğine dikkat çekmek için yapar. Şair; *Tûtî-i mu'cize-gûy*dur. Bu durumda söz, üç eylemle var olur; asıl konuşan, aracı olarak konuşan ve asıl ile aracı arasındaki ilişki esnasında biçimlenen şey olarak söz. Ama durum ne olursa olsun, şiir bir dil olayıdır ve şair bu bilinç içinde susmamalıdır. Susmayı tercih ettiği an, dilin, sanatçının kendisini dışlayarak, onun yerine geçme ihtimali hemen eşikte bekler. Hayal gücü, nasıl bir *zamansızlık* ise onu ifadeye büründüren dil de, kaçınılmaz olarak, bu *zamansızlığı* dener.

Mallarme dilin bu haline *cinnet* (Mallarme, Berk 1988'de) adını verir. Mallarme'nin dilin nihaî noktası sanarak dehşete düştüğü bu durum, Nef'î'de çok katmanlı bir birleşik tecrübeden geçerek, munis bir şeye dönüşür. Cinnet, sözlük anlamı itibariyle aklın perdelenip örtülmesi anlamına gelir. Muhayyilenin, akılla kavranamayan eylemleri gerçekleştirme için cinnete iradî bir temayülü vardır. Cinnet, bizim şiirimizde; hülûl edeceği bir kişilik bulunca tanıdık bir tipe dönüşür; Mecnun. Mecnun, doğrudan sanatçıyı, ardından insanı sembolize eder. Fuzûlî ruhun güzellik karşısındaki tavrını *mecnûn-ı rûh* (Fuzûlî, Doğan 1999'da) nitelemesiyle verir. Bu ifade, her insanda bir cinnet potansiyeli olduğunu, ancak mecnunun yegânelik vasfını hep koruduğunu gösterir. Bu potansiyeli, hayal gücü yüksek insanlar fark ederler. Fuzûlî *tahayyülât-ı hâs* (Fuzûlî, Doğan 1999'da) ifadesiyle bu farkındalığın her sanatçı için değişik bir cinnet tecrübesi biçiminde gelişeceğini belirtir. Buradaki cinnet tecrübesinden sanatçının şahsî ve özge hayal ediş biçiminin verdiği / vereceği eseri anlatmak istiyorum. Nef'î:

Benem ol çihre-güşâ Mânâ-i tasvâr-i hayâl

Ki ider 'aklı sevâd-ı kaleim sevdayâ (Nef'î, 1269; 148)

(Akli sevdaya düşüren, kaleminin kara yazısı olduğundan, hayalin suretini çizip ona yüz açtıran ressam Mânâ, benim.)

beytinde; *sevdayî* sözcüğünün delaletiyle aklın cinnetini belgeler. Aklın sevdayılığı, hayalin işlevsel hâle gelebilmesi için bir zarurettir.

Görme ve Gösterme

Dikkat edilirse Nef'î'nin hayale ilişkin nitelermelerinde görme ve gösterme, bilinçli bir seçim olarak durur. Görme ve gösterme bir resim boyutu

olduğu için resmin en uç temsilcisi olan Mânî, hayalin en yetkin çizicisi olarak tabloyu tamamlar. Buradaki yüz açtırma (çihre-güşâ) tabiri, Yûnus'un yukarıda değindiğimiz *anlamın yüzünü örtmesi* ifadesi ile bir tezat teşkil eder. Ancak bu tezat, anlamın niteliğinden değil, kelamın eksikliğindedir. Muhayyile ile karşılaşmadan önce, anlamın örtüsüz olduğu, aşikâr olarak anlaşılır. Nef'î, anlamı, hayal gücünün olduğu gibi yansıttığı gerçeğine vurgu yapar. Bu vurguda, bir şeyin altı özellikle çizilir; söze dönüşen anlam, yüzünü örttüğü halde, görülüp gösterilen anlam olduğu gibi durur. Nitekim muhayyile, bir anlatım işi değil, bir seyir işidir. Dolayısıyla seyredilene anlatmak, doğal olarak, bizim durduğumuz yerden bir tezat olarak algılanacaktır. Halbuki bu tezat, değindiğimiz gibi, anlamın özünü alâkalı değildir. Pekâlâ, bu görüntünün niteliği nasıldır, diye soracak olursak, şair şöyle der:

Şu'le-i şem'-i hayâlüm o kadar râşendür

Ki görünürlü dil-i ma'nâdeki râz-ı güm-nâm (Nef'î, 1269; 52)

(Hayalimin mumunun alevi, o kadar parlaktır ki, anlam içindeki unutulmuş sır bile açıkça görülür.)

Gizli olan ve gizlenen şey, muhayyileye karanlık imajıyla beraber gelir. Karanlık böyle bir imajla geldiği için, varlığı, bilinmeyen varlıkların yeridir. Dolayısıyla sır, bu boyuttur. Hayal gücü, feyiz kanatlarıyla bu boyuta girerek, getirdiği varlığı, ışığa dönüştürür yani anlaşılır kılar. Hayal, bu yoğun ve yekpâre karanlığa tutulmuş bir mum gibi gösterilerek, onun ışığında görülen her şeyin, bizim için yitik anlamları gösterdiği belirtilir. Görüntünün netliği de ışığın derecesiyle alâkalıdır. Görme ve gösterme sürecinde, hayal gücünün farklı bir ontolojik düzeyin suretlerini seyrederek, onları anlamlandırmaya çalıştığı açıktır. Şairin böyle bir düzeyde resme atf yapması, karşısındaki suretlerin görüldüğü gibi, söze aktarılmasının zorluğundandır. Evhadüddin-i Kirmânî; "*Mana suretten başka bir şeyde görülemez*" (Kirmânî, 1999) diyerek, muhayyilenin suretle temas etmedikçe, anlamı algılayamayacağını belirtir.

Nef'î bu beyitte; ışık ve sır arasındaki karşılıklı gereksinime dikkat çekerek belâgata vurgu yapar. Belâgat ilahî ifadeyi takliden konuşmadır. Belîğ bir sözde de sır, görünür hâle gelmelidir. Yani ifade muğlaklık ve kapalılıktan arınarak, anlam güzeline yüz açtırıcı bir yer hâline gelmelidir. Işık, görme ve gösterme ile alâkalı olduğu için şair, biraz önce değindiğimiz tezat eksikliğinden kurtulmak için, resmin tek ifadeliliğine yönelir.

Tam bu noktada, Wittgenstein'ın; *her cümle bir resimdir* (Wittgenstein, Soykan; 1995:47) öngörüsünü, bu anlayışın nihaî beyanı olarak kaydetmek gerekir. Çin resmi üzerine bir yazısında Brecht'in şu ifadeleri; "*Resme geçirilen nesnelere, birbirinden bağımsız olan nesnelere gibidir, amma yine de resim kağıdı üzerinde gerçekleştirdikleri birlik sonucu bir bütün oluştururlar; ne var ki, bölünmez bir bütün de değildir bu. Çinlilerin resim levhalarında yer alan nesnelere kesilip ayrılabilir birbirinden, öyleyken anlamlarını yitirmezler, amma hiç değişmeden kaldıkları da söylenemez.*" (Brecht, 1997:165) minyatür için söylenmiştir. Minyatürün resim anlayışında biçimlerle yaptığı şey, eski şiirde kelimelerle; birbirinden bağımsız ancak, temelde birbirine bağlantılı beyitler aracılığıyla kurulur. Dolayısıyla, âleme objenin içinden bakan ve onun kuralına tâbi olan Batı şiir ve resmi, varlığa bir bütünün birbiriyle bağlantılı tabloları gibi bakan Doğu sanat ve şiiri karşısında akli temsil eder. Bu da muhayyileyi, mecnunluk vasfıyla, Doğu sanatının imtiyazında bırakır.

Süreklilik

İbn Arabî; *hayal, bütün varlık ve yokluklarda, mümkün olan ve olmayan her şeyde hükmü geçen bir olgudur* der (İbn Arabî, Dınanî, 2000:514). Bu ifade, hayal âleminde şairin istek ve dileğinin, muhatabının istek ve dileği hâline geleceğini gösterir. Buna; isteğin aynileşmesi diyebiliriz. Bu bağlamda, vasıta, iletişimde uçları birleştirme konumunu yitirir. İstek, vasıtanın aradan kalkmasıyla; doğrudan iletişim kuran ile kendisiyle iletişim kurulanı birleştirir. Bu birleşme, oluşun zamanına bağlanmak anlamına gelir. Oluş, bir geniş zaman eylemi biçiminde devam eder. Muhayyile, bu noktaya geldiğinde, zıtlık aradan kalkacağından dolayı; her şeyin mümkün olduğu bir ontolojik düzeyde durur. Şair:

'âlemi teshâr için hâtem ne lâzım tab'uma

Ben Süleymân-ı hayâlem neyleyem engüşteri (Nef'î, 1269; 47)

(Yaratılışımın, dünyayı buyruk altına alması için mühürlü yüzüğe ihtiyacı yoktur. Ben hayal Süleyman'ıym yüzük neyime gerek.)

beytiyle güce dönüşen bu mümkünü vurgular. Bu durum, aslında kendisinin ulaştığı olağanüstü gücü işaret eder. Ancak burada, gücün daha alt bir amaç olan meydan okumaya yönelmediği görülür. Süleyman, istenen ve amaçlanan doğrunun idesidir. Bu ide; yüzük gibi bir vasıtaya ihtiyaç duyduğu için, geçici bir kudret ifade eder. Bu geçici kudret, araz ol-

mak gibi bir eksiklik taşır. Şebüsterî, arazı şöyle tanımlar; *bir an için varlık sahnesinde görünen, iki zaman içinde bâkî kalamayan şey* (Şebüsterî, 1988:54). Şiirin bu arazın yerini alacak bir cevher ile, öncesiz ve sonrasız olarak, iki zaman içinde kalıcı bir şeyle birleşmesi gerekir. Şair bu cevheri, hayal olarak adlandırır ve onu, yüzüğün yerine ikame eder. Bu durumda *ilahi kudretin hayalden daha kapsamlı ve daha büyük bir şeye vaki olmadığı* (Dınanî, 2000:514) bir boyuta geçilerek, âleme âlemin dışından bakmak gibi bir feyiz düzeyine ulaşılır. Bu feyiz düzeyi, şiiri, arazın elinden çekip alarak onu, zamanla mukayyet bir şey olmaktan kurtarır. Nef'î, bu yaklaşımıyla hayale yeni bir nitelik olarak süreklilik kavramını ekler. Ölümlü olan hayale ilişkin değildir, demeye getirir.

Mestâne Görüş

Nef'î, şu beyitte:

Haşr olunca tâ ki şevk-engâz-i bezm-i ehl-i dil

Keyf-i sahbâ-yı hayâl şâdmânumdur benüm (Nef'î, 1269; 37)

(Aşıkların iştihak artıran meclisi yeniden yaratılınca kadar, hayal kadehinin yarı sarhoşluğu, mutluluk olarak bana yeter.)

muhayyilenin dile getirilen düzeyle temasının, insanda oluşturacağı iki şeye daha değinir; mestlik ve mutluluk. Bu iki şeyin bizim zihnimizdeki mestlik ve mutluluğa tekabül etmediği kesindir. Şair, bu kelimeleri, muhayyilenin anlam/anlamlar âlemiyle karşılaşınca ruhta uyanan durumu belirtmek için kullanır. Bir durumun adını farklı iki kelimeyle vermek bu açıdan yanıltıcı olacağından bu kelimeleri, nüansları kaçırmamak için, mestlik mutluluğu ya da mutluluk mestliği diye iki ayrı biçimde birleştirmek daha doğru olur. Şairin muradı, bu iki ayrı biçimin aynı şeyi ifade etmesidir. Mutluluk mestliği, görülmesi zorunlu suret ve suretler dışında her şeyi silikleştiren, böylelikle elde edilen anlamların bir zaman ve mekan boyutu olmadığını ifade eden bir süreçtir. Bu sürecin *yoğun ve derin kontemplatio* içinde görülen süreçten farkı, algının zaman ve mekandaki çifte kavrayış boyutundan getirdiği hazzın, zaman ve mekana tâbi olmayan bir mutluluk boyutuna geçmesidir. Mestlik, hayalin zamanı dondurup mekanı tecrit etme niteliğidir. Böyle bir özellik, duyulara yönelik hazdan, duyular dışı bir mutluluğa yönelmenin şartıdır.

Nef'î, aslında, hayalin girdiği mutluluk mestliği süreci ile muhatap arayışının büyük dramını engellemek ister. *Ehl-i dil*; yar ve dost denilen

muhatap, *bezm*; birleşme, *şevk*; muhatabı bulma duygusudur. Muhayyilenin bu durumda şevki amaçladığı açıktır. Bulma duygusu, ayrılığı daha derin ve kesintisiz kavratacağından arayış, şevkin aşkın bir istek oluşundan dolayı, arayanın kendine tahripkâr bir tutumla yönelmesini getirir. Hayalin, şevkin sureti diyebileceğimiz ontolojik düzeyle karşılaşması, ruhu, arananın bulunmasından kaynaklanan mutlulukla karşılaşır. Bu aşkın mutluluğun, rasyonel âlemin şartlarından etkilenip bozulmaması için şair, mutluluk mestliğine ulaştıran hayal şarabını sürekli içmek zorundadır. Ayılış yani aklî düzey, *ebedî bakış* altında görülecek suretleri siler. Buradan kalkarak şairin hayal gücüne ilişkin şu nitelemeyi de ekleyebiliriz; Nef'î'nin hayalleri, anlamın ontolojik düzeyinde mestâne görülmüş suretlerdir.

Sonuç

Bu makalenin bize gösterdiği şey; divan şiiri ve şairlerine ilişkin bilinen yargıların, eksiklik içermesidir. Eksikliğin temelinde yatan olgu, metinleri yorumlama konusunda yeni bakış açılarına olan ihtiyaçtır. Divan edebiyatı metinlerini sadece filolojik yöntemle anlamaya çalışmanın yeterli olmadığı, Nef'î'nin hayal gücünü niteleyişi hakkındaki bu kısa araştırmadan da anlaşılmaktadır. Divan şiirinde, metinlerin tespitine yönelik bilimsel titizlik, bir an önce, metinlerin yorumlanmasını da bir mesele olarak ele almalıdır. Eski edebiyat ile şimdiki zaman arasındaki yıkılmış köprüleri, ancak böyle kurabiliriz. Metin kurmaya verilen emek, metnin anlaşılmasını eksik bırakmıştır. Önerimiz, metin kurma ile metin yorumlamanın aynı paralelde gitmesidir.

Kaynaklar

- AKKUŞ, Metin (1993), *Nef'î Divanı*, Ankara, Akçağ yay.
AKTAŞ, Şerif (1998), *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Ankara; Akçağ yay.
ARİSTOTELES (1995), *Poetika*, (çev. İ.Tunalı), İstanbul, Remzi Kitabevi.
AVŞAR, Ziya (2001), "*Divan Şiirinin Poetik Verilerine Yeni Bir Yaklaşım Denemesi*", *Hece, Türk Şiiri Özel Sayısı*, 5;35-55.
BERK, İlhan (1988), *Poetika*, İstanbul Adam yay.
BORGES, J. L. (2000), *Yedi Gece*, (çev. C. Üster), İstanbul; İletişim yay.
BRECHT, B. (1997), *Sanat Üzerine Yazılar*, İstanbul; Cem Kültür yay.

- CHITTICK, Willam (1999), *Hayal Alemleri- İbn Arabi ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, İstanbul; Kaknüs yay.
- CONDILLAC (1989), *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerinde Deneme*, ç. M. Katırcıoğlu, İstanbul; MEB yay.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1987), "Kaside Şâiri Nef'î" *Ölümünün Üçyüzeşinci Yılında Nef'î*, Atatürk Kültür Merkezi yay.-S.,9, s.79-90
- DINANI, İbrahim, Gholam Hossein (2000), "Mevlâna ve İbn-i Arabi'ye Göre 'Hayal Alemi" *Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni, Bildiriler*, Ankara; Kültür Bakanlığı yay.
- EVHADÜDDÎN-İ KİRMÂNÎ (1999), *Rubaîler*, (çev. M.Kanar), İstanbul; İnsan yay.
- FÂRÂBÎ (1990), *El-Medînetü'l-Fâzıla*, ç. A. Arslan, Ankara, Kültür Bakanlığı yay. (1989) *İhsâu'l-Ulûm: İlimlerin Sayımı*, (çev. A.Ateş), Ankara; MEB yay.
- FUZÛLÎ (1996), *Leylâ ve Mecnûn*, Haz., M.Nur Doğan, İstanbul; Çantay Kitabevi.
- GOICHON (1993), *İbn Sînâ Felsefesi ve Ortaçağ Avrupasındaki Etkileri*, ç. İ.Yakıt, İstanbul; Ötüken Neşriyat.
- HUME, D (1986), *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, (çev. Selmin Evrim), İstanbul; MEB.yay.
- İBN ARABÎ (1997), *İttihadü'l-Kevni*, (çev. M. Kanık), İstanbul; İnsan Yay.
- İPEKTEN, Haluk (1996), *Nef'î: Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara; Akçağ yay.
- JUNG, C.G (1983), *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri-Konferanslar-* (çev. K.Şipal), İstanbul, Bozak yay.
- KAPLAN, Mehmet (1963), *Bir Şairin Romanı: Huzur*, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- KARAHAN, Abdülkadir (1972), *Nef'î Divanından Seçmeler*, Ankara; MEB yay.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan (2001), *Mevlana ve Mesnevi*, Ankara; Akçağ yay.
- MALEBRANCHE, M (1997), *Hakikatin Araştırılması*, C.II. (çev. M.Katırcıoğlu), Ankara; MEB. yay.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1982), "Eski Türk Edebiyatı Maddesi" *Türk Ansiklopedisi*, C.XXXII., Ankara; MEB. Yay.
- NEF'Î (1269), *Dîvân*, İstanbul, Cerîde-i Havâdis Matbaası.
- OCAK, F.Tolga (1987), "Nef'î ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri"

- Ölümünün Üçyüzeşinci Yılında Nef'i, Atatürk Kültür Merkezi yay. S.,9, s.1-44
- ÖZGEN, M.Kasım (1997), *Farabi'de Mutluluk ve Ahlak İlişkisi*, İstanbul; İnsan yay.
- SOYKAN, Ö. N (1995), *Felsefe ve Dil, Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, İstanbul; Kabala yay.
- SPIEGELMAN, J. Marvin vd.(1997), *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, İstanbul; İstanbul İnsan yay.
- ÜNVER, İsmail (1987), "Övgü ve Yergi Şairi Nef'i" *Ölümünün Üçyüzeşinci Yılında Nef'i*, Atatürk Kültür Merkezi yay. S.,9, s.45-78
- YÛNUS EMRE (1991), *Divan*, Haz. M.Tatçı, Ankara; Akçağ yay.

Nef'î's Approach to Image

Assis. Prof. Dr. Ziya AVŞAR

*Niğde University
Faculty of Arts and Sciences*

Abstract: Amongst the Divan poets, it is a common view that Nef'î's image power is unique. The scientists talking about Nef'î's image power emphasized the effect of Nef'î's poetry to his own judgement, but how he evaluates the image is unknown. In this article we stressed the nature of evaluation of image by Nef'î in terms of poetic view. On the ontologic aspect this paper lists the quantities of image notion.

Key Words: Nef'î, Divan poet, kaside, image, symbol , meaning, height, criticism.

Подход Нефи к Понятию Воображения

Зия АФШАР

Университет Нийде

Факультет естественных и гуманитарных наук

Резюме: Среди поэтов Диванной поэзии это общеизвестный факт, что сила воображения Нефи обладала неповторимой особенностью. Ученые, которые высказывали свои мнения по этому вопросу, взяли за основу впечатления, которые оставили у них стихотворения поэта, а вопрос, каким образом подойти к его воображению, остался открытым. В данной статье рассматривается, каким образом подойти к воображению, как поэтическому понятию Нефи и, вместе с этим, приводятся по пунктам в онтологическом порядке особенности понятия воображения.

Ключевые слова: Нефи, Диванная поэзия, касыда, воображение, символ, значение, критика.

Bulgaristan Türk Çocuklarının Ana Dili Öğretiminde Çocuk Edebiyatının Yeri

Doç. Dr. Hayriye SÜLEYMANOĞLU

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Özet: Bulgaristan Türk edebiyatı içinde çocuk edebiyatı önemli bir yer tutmaktadır. İlk yıllarda ailede başlayan, sonra da okulda devam eden bu edebiyat, ritmiyle ve musikiyle çocukların zihinsel ve ruhsal gelişmesinde etkili olur.

Çocuk edebiyatı, Bulgaristan Türk edebiyatının gelişme dönemleri çerçevesinde ele alındığında burada da büyük tarihi olayların ağır darbesini görmek mümkündür. 1878-1919 yılları arası dönemde Türk azınlığın çocukları arasında çocuk folkloru yaygınlığını korumakta, yazılı çocuk edebiyatı ise genel itibarıyla kıraat kitaplarında rastlanan sanatçıların yazılarıyla varlığını sürdürmektedir. Edebiyatımız Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası döneminde bazı olumlu gelişmelerle başlamışsa da, daha sonraları bir durgunluk yaşamıştır. Çocuk edebiyatı da ülkedeki toplumsal-politik ortama göre kah gelişmiş, kah durgunluk süreci yaşamıştır. Bu yıllarda çocuk edebiyatının kaynakları başlıca kıraat kitapları ve Türkçe yayınlanan süreli basın organlarında çıkan şiirler ve düz yazılar olmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra Türk çocuklarının eğitim-öğretiminde bir yükseliş başlar, çocuk edebiyatı da bir gelişme sürecine girer. Ancak Türk okullarının kapatılmasıyla Türk çocuk eserlerini okuyabilecek çocukların sayısı da giderek azalır. 1990 yılından bu yana çocuk edebiyatı Bulgaristan'da yeniden filizlenmeye başladı. Fakat çocuk eserlerinin okul çağındaki çocuklar arasında yayılması için okullarda Türkçe öğretime de gereken önem verilmelidir. Bu da müfredatta Türkçenin de zorunlu bir ders olmasıyla gerçekleşebilir. Aksi takdirde çocuk eserleri gereken rolü oynayamaz olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan'da Türkçe eğitim, Türkçe ders kitapları, Bulgaristan'da Türk çocuk edebiyatı.

Giriş

Bulgaristan Türk edebiyatı içinde çocuk edebiyatı önemli bir yer tutmaktadır. Sözlü ve yazılı yollarla gelişen ve ilk yıllarda ailede başlayan, sonra da okulda devam eden bu edebiyat, ritmiyle, musikiyle, hayalleri zenginleştirici gücüyle çocukların zihinsel ve ruhsal gelişmesinde etkili olur. Çocukların en çok sevdikleri tekerlemeler, bilmeceler, masallar gibi folklor türleri kuşaktan kuşağa, ağızdan ağıza geçerek varlığını korumuş, hat ta yüzyıllarca süren bir zaman içinde Türk çocuk folkloru Balkan halkları çocuk folklorunu de etkilemiştir (1).

Yazılı çocuk edebiyatı eserlerini çocuklar en çok okul çağında okurlar ve estetik zevk duyarlar. Okudukları bazı kitapları, sevdikleri tipleri hayatları boyunca unutmazlar.

Bulgaristan Türk edebiyatının gelişmesi, bu ülkedeki toplumsal hayatla büyük ölçüde ilişkili olduğu bir gerçektir. Tarihi olaylarla paralel olarak gelişen bu edebiyatta başlıca şu esas dönemler ve alt dönemlerden bahsedilebilir:

Birinci dönem: Bulgaristan devletinin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar (1878-1944)

a) Birinci alt dönem: 1878'lerden 1919 yılına kadar.

b) İkinci alt dönem: 1920'lerin başından 1944'e kadar.

İkinci dönem: 1944 yılından 1989'un sonuna kadar.

a) Birinci alt dönem: 1945'ten 1954'lere kadar.

b) İkinci alt dönem: 1955'ten 1989'un sonuna kadar.

Üçüncü dönem: 1990 yılından günümüze kadar süren ve demokratik koşullarda gelişmekte olan Türk azınlık edebiyatı.

Bulgaristan Türk edebiyatının gelişmesinde belirlediğimiz başlıca dönem ve alt dönemler çerçevesinde çocuk edebiyatı da ele alındığında, büyük tarihi olayların ağır darbesini görmek mümkündür.

1878-1919 yılları arası alt dönemde büyük savaşlar vardır, kitle halinde Anadolu'ya büyük göçler vardır. Türk çocukları öksüz kalıyor, göç yollarında perişan oluyorlar. Birçokları okula gitme mutluluğunu yaşamıyor.

Böyle gelişen olaylar karşısında aydınlarımız kolları bağlı durmuyor, eğitim ve kültür geleneklerimizi sürdürmeye çalışıyorlar. Eğitim, kültürün

temelini oluşturduğu için ilk yapılacak işlerin başında çocukları okul çatısı altında toplamak, öğretmen bulmak ve okul kitapları sağlamak geliyor.

Başlangıçta ders kitapları Türk okullarına İstanbul'dan gönderiliyor. Ancak 1908 İkinci Meşrutiyet'ten yararlanarak Osmanlı devletinden tam bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan, yeni eğitim yasasına bir madde koyarak bundan böyle İstanbul'dan kitap gelmesini yasaklıyor. Okullar kitapsız kalmasın diye öğretmenlerimiz okul kitabı yazmaya başlıyor. 1909'da yazılan kitaplar İstanbul'da basılır. Birkaç kitabın daha sonraki yıllarda da basıldığını görüyoruz. Örneğin, Hafız Abdullah Fehmi (Meçik)'nin daha sonraları İstanbul'da bastırıldığı "Cönk" adlı ilkokul okuma kitabında kendi kaleminden çıkmış güzel yazılar vardır.

Filibe ve Şumnu'da Türkçe küçük basım evleri açılınca okul kitapları da burada basılmıştır. Okul kitabı olarak ilk basılan kitap Mehmet Masum Akalın'ın hazırladığı Alfabe 1910'da Filibe'de basılmıştır. Sonraki yıllarda da bu işin devam ettiğini görüyoruz. 1913'te Filibe'de Balkan ve Hurşit basım evlerinde bir hayli okul kitabı ve kültür kitabı basılmıştır. Bu kitaplardan birkaçının isimleri şöyledir: Müzika Defteri, Mazlum Figanlar Dersleri, Küçük Lügat (Türkçe-Bulgarca), Yaver Paşa Esiri, Hesap-Rüdiye-I, Kırkkilise'nin Sükutu, Selanik'in Sükutu vb.

1878-1919 yılları arası alt dönemde Bulgaristan'da çıkan süreli basında da eğitim ve kültüre dair konular, çocuklara uygun yazılar buluyoruz. Böyle yazıların birçoğu Jön Türklerin çıkarmış oldukları gazete ve dergi sayfalarında bulunmaktadır. Jön Türkler, çıkardıkları süreli yayınlarla, bazıları da öğretmenlik yaparak Bulgaristan Türklerinin eğitim davasına katkıda bulunmuşlardır.

1906'da kurulan Türk Öğretmenler Birliği, okullarda yeni yöntemin uygulanması, çağa uygun kitapların hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. Hazırlanan yeni kitaplarda Bulgaristan aydınlarının yazılarıyla birlikte Türkiye sanatçılarının da çocuklara uygun eserlerine geniş yer verilmiştir.

Kısacası, Doksanüç Harbinden Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar (1878-1919) süren alt dönemde Türk halk edebiyatından eserler çocuklar arasında yaygınlığını koruyor. Yazılı çocuk edebiyatı da genel itibarıyla kıraat kitaplarında rastlanan Türkiye ve Bulgaristan sanatçılarının yazısıyla varlığını sürdürüyor.

Edebiyatımızın ikinci alt dönemi (1920-1944), olumlu bazı gelişmelerle başlamışsa da, daha sonraları tamamen bir durgunluk yaşamıştır.

Birinci Dünya Savaşından sonra Neully Barış Antlaşmasıyla (1919) azınlıklar konusunda yeni gelişmeler başlıyor. Bulgaristan Türk azınlığının da eğitim ve kültürel kalkınmasında bir yükseliş oluyor. Türk okullarının sayısı artıyor, Devlet Türk Öğretmen Okulu (1918-1928) ve Nüvvap Okulu (1922-1947) mezunlarını vermeye başlıyor. Birinci Dünya Savaşı yılları öncesine kıyasla Sofya Üniversitesinde, Türkiye’den bazı Batı ülkelerinde okuyan gençlerin sayısı artıyor. Büyük önder Atatürk’ün tavsiyesi üzere Edirne Öğretmen Okuluna Filibe, Hasköy, Eski Zağra, Varna, Zıştovi (Sviştov) gibi şehirlerden Türk (kız ve erkek) gençleri gelerek, burada öğrenim görüyorlar. Daha sonraki yıllarda bu gençlerden bazıları Türk okullarında öğretmenlik yapıyor, bazıları da Türkçe gazete ve dergiler çıkarmaya başlıyorlar. Türk Öğretmenler Birliği, düzenlediği kongrelerle ve yayın organı “Terbiye Ocağı” (sonra ‘Muallimler Mecmuası’) dergisiyle çocukların çağdaş düzeyde eğitilmesinde, yeni okul kitaplarının hazırlanmasında önemli rol oynuyor. Yararlandığımız kaynaklar, 1924-1927 yıllarını okul kitapları açısından en verimli dönem olarak zikrediyor (2). 1926’da bir yıl içinde tam 42 ders kitabı basıldığı bildiriliyor. Bu kitapların çoğu kıraat kitabıdır ve çocuk edebiyatına ilişkin yazıların büyük bölümü Türkiye sanatçılarına aittir*.

1920’lerde sayısı giderek artan Türkçe süreli basında çocuklara hitap eden yazıların artmasıyla birlikte, ayrıca çocuklara, öğrencilere ait dergiler de çıkmaya başlıyor. Rehber gazetesi sahibi Mehmet Celil’in kızı Fevziye Celil Kalgay 1929’da Sofya’da “Çiçek” adında bir çocuk dergisi çıkarıyor. Bir grup genç öğretmen 1932’de “Çocuk Sevinci” dergisini çıkarmaya başlıyorlar. Bulgarca Detska Radost dergisinin Türkçesi olan bu dergide Mustafa oğuz Peltek Bulgarcadan da bazı şiirlerin çevirisini yapıyor. Türk öğrenci gençliğine yönelik bazı dergiler de çıkmaya başlıyor. Şumnu’lu öğretmen Hafız Abdullah Fehmi (Meçik) 15 günde bir Yoldaş dergisini çıkarıyor. 1921-1922 yıllarında çıkan bu dergi ilk çocuk dergisi sayılıyor.

*Ortaokullar için Süleyman Sırrı ve Yusuf İzzeddil tarafından hazırlanıp 1925 yılında Şumnu’da basılmış kıraat kitaplarında Türk halk edebiyatından ve Türkiye sanatçılarından güzel yazılar buluyoruz. Bunlardan şu bazı başlıkları aktaralım:

Rüştiye I. sınıf	Rüştiye II. sınıf	Rüştiye III. sınıf
Nasreddin Hoca ve Mektup	Türk Ünmüzeci-Ziya Gökalp	Kıt'a-Namık Kemal
Kaya ile Yolcu-Ahmet Cevat	Vatan Savdası-Ali Ulvi	Hürmet Ettiklerim- Mustafa Rahmi
Anadolu Toprağı-Orhan Seyfi	Vatan Hakkında-Hüseyin Ragıp	Kars'ta Türk Hayatı-Ahmet Refik
Yetim Çocuk-Orhan Seyfi	Kış-Orhan Seyfi	Öksüz Ahmet-İsmail Safa
Mektep Kaçakları-Orhan Seyfi	Tarihte Türk Neferi-Ahmet Refik	Kargalar (Anadolu'ya Saldıranlar)-Ali Ulvi
Çocukluk-Reşat Nuri	İstiklal Mücadelesinden Bir Yaprak-Ağaoğlu Ahmet	Kuşlarda Analık Şevkati-Ali Ulvi
Biz ve Onlar-Ali Suavi	Meşe ile Saz-Ali Ulvi	Zeynebim, Zeynebim-Halide Edip
İş Başına-Mehmet Emin	Kimsesiz Çocuk-Reşat Nuri	Ninesine-Tevfik Fikret
İskender'le Diyojen- Mehmet Emin	Tilki-Arslan-Mehmet Akif	İstikbal-Namık Kemal
Yetim Çocuk-Mehmet Emin	İhtiyar Değirmenci-Mehmet Emin	Balıkçılar-Tevfik Fikret
Şehit Yavrusu-Aka Gündüz	İnsanlık-Reşat Nuri	
Kurt ve Çoban-Aka Gündüz	Değirmenci ile Oğlu-İsmail Hikmet	
Hocanın Okçuluğu-Ziya Gökalp	Saka Kuşu-Muallim Hulusi	

Ayrıntılı bilgi için bk.: O. Keskioglu, *Bulgaristan'da Türkler*. Ankara, 1985, sf. 109-165.

Öğretmen Ahmet İlhan Şumnu'da 1924 yılında "Genç Mektepli" dergisini çıkarmaya başlıyor. Öğretmen, okul müdürü ve büyük bir mücahit olarak bilinen Mehmet Behçet Perim de 1923'te Rahovo'da çıkardığı "Altın Kalem" kültür, ülkü dergisinde çocuklara, gençlere yönelik yazılar yazıyor.

Türkiye'de gerçekleştirilen Atatürk reformları Bulgaristan Türk aydınlarınınca da büyük bir coşkuyla karşılanıyor ve bunların Bulgaristan'da da hemen uygulanmasına geçiliyor. Örneğin, Türkiye'deki Alfabe Devrimi Bulgaristan Türk özel okullarında da hemen uygulanmaya başlıyor. Filibeli öğretmen Ahmet Şükrü Bey 1928 yılında yeni harflerle ilk Türkçe alfabe kitabını hazırlayıp bastırıyor ve 1928/29 ders yılında yeni harflerle eğitime geçiliyor. Türkiye'den birçok sözlü ve yazılı sanat eseri, birçok gazete ve dergi Bulgaristan Türkleri arasına yayılıyor. Gençlerde Türklük bilinci daha da güçleniyor.

Bir yandan bu hayırlı gelişmeler olurken, bir yandan da Bulgar makamları bir dizi kararlar alarak Türk kültürünü kökünden söndürmeye başlı-

yorlar. İlk adım olarak Türk okulların kapatılmasına gidiliyor. 1921-1922 ders yılında sayıları 1712'ye çıkan Türk okulları 1928'de 920'ye, 1936'da 605'e, İkinci Dünya Savaşının sonunda da iptidai ve rüştiye olmak üzere bunların sayısı 413'e düşüyor. Öğrencilerin üçte biri okula gidebiliyor ve Bulgar okullarına da alınmıyorlar. Ayakta kalabilen okulların birçoğunda eski yazıya ve dini eğitime dönüş oluyor. Türk öğretmenler "Kemalist", "Pantürkist" listelerine alınıp işten çıkarılıyor, yerlerine Bulgar öğretmenler istihbarat amacıyla getiriliyor.

Sıra Türkçe basına geliyor ve Bulgar kaynaklarından edinilen bilgilere göre (3), 1920'lerden sonra sayıları 60'a varan Türkçe gazete ve dergiler birer birer kapatılıp İkinci Dünya Savaşının sonunda tek bir gazete - "Medeniyet" gazetesi kalıyor. Bütün diğer gazete ve dergilere "aşırı milliyetçi" ve "Pantürkist" damgası vurularak suçlandırılıyor. sahipleri ve yazarları kovuşturuluyor, tutuklanıyor, birçokları mahkum ediliyor, bazıları da öldürülüyor. Sağ kalan aydınlar Türkiye'ye göçe zorlanıyor. 1934'te gerçekleştirilen askeri-sivil darbeden sonra Bulgaristan Türkü karanlık günler geçiriyor, okur-yazarların sayısında büyük bir düşüş oluyor. Maddî sefalet ve manevî cehalet içinde kıvranan Türk azınlığı cahil hocaların eline bırakılıyor.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki yılları özetleyecek olursak, kısaca şunu belirtmeliyiz: Çocuk edebiyatımız da ülkedeki toplumsal-politik ortama göre kah gelişmiş, kah durgunluk süreci yaşamıştır. Bu yıllarda çocuk edebiyatının kaynakları başlıca kıraat kitapları ve Türkçe süreli basında çıkan şiirler ve düz yazılar olmuştur.

Her şeye rağmen, ayakta kalabilen Türk özel okullarında öğretim Türk dilinde gerçekleştirilmiş ve eğitim sistemi Türkiye'deki eğitim sistemiyle paralel olarak gelişmiştir. Okul şarkıları ve okul marşları dahi Türkiye okullarında söylenen şarkılar ve marşlar olmuştur. Bu durum İkinci Dünya Savaşından sonra, 1946-1947 yıllarında Türk özel okullarının devletleştirildiği yıllara kadar sürmüştür.

Birinci ve İkinci Dünya savaşları arası yıllarda da Bulgaristan Türk öğrencileri Türk diline, edebi zevkine yatkın yetiştiriliyorlardı. Okul şarkılarını da söylerken vatan, millet gibi kavramlar çocuklarımızın minik kafasında oluşuyor ve yerleşiyordu.

1944-1989 sosyalist rejim yıllarında Türk edebiyatı ülkedeki yeni gerçeklere ayak uydurarak gelişmeye başlamıştır. Çocuk edebiyatının da gelişmesini yine çocukların eğitimiyle paralel olarak ele almak gerekir.

1946'da Türklern eğitiminde reformlar başlatıldı. Özel statüde bulunan Türk okulları devletleştirildi, ancak bunlar Türk okulu olarak müstakilliğini sürdürdüler. Eğitim yine eskisi gibi Türk dilinde gerçekleştiriliyordu. Devletleştirdikleri tarihte Türk iptidai ve rüştiye okullarının sayısı 413 iken 1948'de bunların sayısı 987'ye, 1953-1954 ders yılında da 1105'e yükselmiştir. Türk öğrencilerin sayısı da toplam 150 000'i bulmuştur. 1948'de açılarak 1950-1951'de kapatılan Eski Zağra Türk öğretmen lisesi hariç, 1950'lerin başlarında Türk öğretmen okulları, liseleri, öğretmen enstitüleri ve Türk gençlerine ait Sofya Üniversitesi'nde Türkçe öğretim yapan bölümler açıldı (4). Türkler arasında da artık okul dışında kalan çocuk bırakılmadığı bildirilmeye başladı.

Okul kitaplarına gelince. İlk ders kitapları 1948'de Bulgaristan Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanarak basıldı. Bunlarda eski kitaplardaki gelenek ağır basmaktadır. İlk ders kitaplarını hazırlayan müellifler eski gelenekleri büyük ölçüde sürdürmüş ve Türkiye yazarlarından da Z. Gökalp, M. Emin, F. Nafiz gibi birçok sanatçının yazılarına yer vermişlerdir. Belki de dikkati çekmemek için olacak ki bazı sanatçıların şiirleri altında adları verilmiştir. Bununla birlikte ders kitaplarında yeni rejime övgü şiirleri-ne de rastlanmaktadır.

1950'den sonra Türk ilk ve orta (iptidai ve rüştiye) okulları için yazılmış dilbilgisi ve okuma kitaplarındaki içerikte bir hayli değişmeler olduğu dikkati çekiyor. Doğu-Batı ve Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin giderek kötüleşmesi, eğitimde de komünist ideolojinin tamamen egemen olması bu değişikliğin sebepleridir. Ders kitaplarında Türkiye sanatçılarına yine rastlanıyor, ancak Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Refik Halit, Oktay Rifat vb. sanatçılar ön plana çıkarılıyor. Daha sonraki yıllarda hazırlanmış ders kitaplarında da sözü geçen sanatçılarla birlikte Aziz Nesin, Mahmut Makal, Melih Cevdet, Fahri Erdiç gibi şair ve yazarlar bulunuyor. Bulgaristan Türk sanatçılarından da Mehmet Con, Hasan Karahüseyinov, Süleyman Gavazov, Sabahattin Bayramov, Recep Küpçüev, Ali Kadırov, Süleyman Yusufov'un yazılarına rastlıyoruz.

İkinci Dünya Savaşından sonra basılan Türkçe dilbilgisi ve okuma kitaplarının hepsinde Tefik Fikret'in, Orhan Veli'in, Reşat Nuri'nin eserleri bulunmaktadır. Reşat Nuri'nin Feride'si Bulgaristan Türk gençliğini oldukça etkilemiş ve nice Feride'ler çıkarak Türk çocuklarının eğitilmesinde rol oynamışlardır.

Türk liselerinde, öğretmen okullarında ve enstitülerinde ise klasik Türk

edebiyatından başlayarak yirminci yüzyıl sanatçılarını da kapsayan Türk edebiyat tarihinin okutulmasına devam edilmiştir. Rüştüye sınıflarında Türk halk edebiyatı da okutuluyordu.

1946'da çocuk ve öğrenciler için "Eylülcü Çocuk" gazetesi (1946-1960) çıkmaya başladı. Bu gazete yetişen nesillere Marksist ideolojiyi kabul ettirmekte önemli rol oynayacaktı.

Çok çektik faşizmin elinden
Kurtulduk Çingen diyen dilinden.
Onun için bağırırız can ve gönülden
Ey Vatan Cephesi, yaşa, var ol sen!

türünden çocukların yaş ve ruhi gelişmelerine uygun olmayan pek çok metin bu gazetede yer almaya başlar.

Çocukların yaşına uygun olmayan yazılara daha sonraki yıllarda da "Eylülcü Çocuk" gazetesi sayfalarında yer verilmiştir**. Zaman geldi, çocuklara uygun şiirler, düz yazılar da yazıldı. Türk çocuk folklorundan da örnekler verildi.

**1950'de göçmenlik güncel konu olunca Türkiye'deki durum da güncellik kazanıyor. Gazeteci, şair ve araştırmacı İsmail Çavuşev'in şu satırlarını aktaralım:

1950/4. sayıda Stara Zagora Türk gimnazyası öğretmenlerinden Hüseyin Mahmudov (Hüseyin Hacıoğlu), "Yaşasın Barış" yazısını basmış...Yazıda şunları okuyoruz: "Yurdumuzun bütün çocukları-Türk, Bulgar, Ermeni, Yahudi, Çingene-hepsi Komünist Partisi ve Vatan Cephesinin kaygılarıyla büyüyüp gelişmektedirler". Ve arkadan hemencecik Türkiye çocuklarıyla karşılaştırma yapıyor: "Orada (Türkiye'de) 2 244 053 çocuk okul çağındadır. Ancak 1+71 671 çocuk okula gidebilmektedir. 800 000 kadar çocuk okula gitmekten mahrumdur.

...Barış, namuslu insanların mukaddes davasıdır". Müellif konuya nerden girdi nerden sesleniyor" (İsmail Çavuşev, *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı*, Ankara, 1999, sf. 72).

1959 yılında Türk çocukları için bir de "Piyoner" dergisi (1959-1960) çıkmaya başladı. Kısa ömürlü olan bu dergide dünya halklarının folklorundan alınmış güzel masallar, Bulgar klasiklerine dair notlar, resimli öyküler bulunuyordu. 1958'de Tevfik Fikret'in "Şermin" çocuk şiirleri kitabı da basılarak öğrenciler bu şiirlerin birçoğunu ezbere öğreniyorlardı.

1959'da Nevzat Mehmedov'un "Ayı Dayı" çocuk şiirleri çıkıyor. Bu yıllarda Türkçe çıkan süreli basında da çocuklara ait şiirler, düz yazılar basılıyordu.

Ancak, Türk çocuklarının eğitim-öğretiminde, çocuk edebiyatımızın gelişmesinde başlayan bu yükseliş çok sürmedi. 1958-1959 ders yılında Türk liseleri Bulgar lseleriyle birleştirildi, yani kapatıldı. Ertesi yıl, 1959-1960'ta Türk ilköğretim okulları da kapatıldı ve Türk çocukları Bulgar çocukları ile birlikte Bulgarca eğitime geçtiler. Çok geçmeden Türk öğretmen okul ve enstitülerine de son verildi. Türk dili, Türklerle yoğun bölgelerdeki okullarda haftalık ders programında sadece ayrı bir ders olarak okutulacaktı. Türklerin yoğun olmadığı bölgelerde, büyük şehirlerde Türkçenin okutulması zamanla imkansız oldu. Türklerin yoğun olduğu bölgelerdeki okulların çoğunda Türk dili dersi haftalık ders programı dışında bırakılarak önemsiz bir ders durumuna düşürüldü. 1950'lerin ikinci yarısında doğmuş Türk çocuklarının çoğu Türkçe okuma-yazma bilmiyordu. Artık Türkçe çıkan yazıları okuyacak bir çocuk kitlesi yoktu.

Durum böyleyken "Halk Gençliği"nin çocuk yayını olan "Filiz" gazetesi (1966-1968) çıkmaya başladı. "Filiz" in "Pencerecik" diye klâsikler köşesi; "Filiz Postası", "Bir varmış, Bir Yokmuş" başlıklı masallar köşesi, "Spor"; "Duydunuz mu?" adlı bilimsel buluşlar, haberler köşesi, "Biraz Gülelim" güldürü köşesi, "Sizin Şiirleriniz", "Resim Galerisi" gibi köşeler de vardı. Türk okullarının kapatıldığı ve artık tek bir Türk okulu kalmadığı, Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin horlandığı ve dışlandığı, Türk diline dehşet saldırıların başladığı bir dönemde***, 1960'larda Bulgaristan Türklerinin edebiyatında yayın alanında adeta bir patlama oldu. Ellilerden bu yana oluşan bir birikimin meyveleri görünmeye başladı. Çocuklara ait derlemelerin yayınlanmasında da büyük bir artış oldu. 1964'te Nadiye Ahmedova'nın "Mavi Kordelalı Güvercin" adıyla çocuk öyküleri çıktı. 1965'te Ahmet Şerifov tarafından derlenmiş "Dünya Bizim, Biz Dünyanın Çiçekleri" başlıklı bir şiir kitabı yayınlandı. 1966'da bunu "Çocuklara Şiirler" derlemesi izledi. Aynı yıl Nevzat Mehmedov'un "Deniz" adlı çocuk şiirleri, ertesi yıl (1967) şairin "Üç Beygir" başlıklı daha bir şiir kitabı yayınlandı. 1966'da Nadiye Ahmedova'nın "Solmayan Karanfil" başlıklı çocuk öyküleri, İshak Raşdov'un "Dostlar ve Düşmanlar" manzum çocuk öyküleri 1967'de çıktı. 1969'da Mehmet Çavuşev'in "Yol Verin" adını taşıyan çocuk şiirleri vb. Bu yıllarda yayınlanmış şiir ve öykü derlemelerin-

de daha birçok sanatçının çocuklara ait yazılarına rastlanmaktadır. Ayrıca masalların, bilmecelerin de kitap halinde basıldığını görüyoruz.

Yayınlanmış eserlerin sayısı bakımından, bazı sanatçıların eserleriyle de estetik ve sanat yönünden iyi bir noktaya erişen çocuk edebiyatımız ne yazık ki, artık anne ve babalar, büyükler için yayınlanıyordu. Çünkü en kalabalık okuyucu kitlesini oluşturan çocukların büyük çoğunluğu artık Türkçe okuyamıyordu. Türkçe okuması-yazması olan çocuklar da Türkçe şiirlerden bir estetik zevk almakta zorlanıyorlardı. Bulgar dilinde iyi eğitim gören Türk çocukları Bulgar çocuk edebiyatını ve Bulgarcaya çevirisi yapılmış Sovyet ve dünya çocuk sanatçılarının eserlerini okumayı tercih ediyorlardı. Türk okulları kapatıldıktan sonra doruk noktasına erişen Türkçe yayın hayatı belki de bir demagojiden başka bir şey değildi. Böylece Türk aydınları avutulmaya ve dünya kamu oyu aldatılmaya çalışıldı. Özel Türk okullarında 1946-1947 yıllarına kadar söylenen okul şarkıları da unutulmuş ve unutturulmuştu. Nazım Hikmet'in "Barış Şarkısı", Sabahattin Ali'nin "Mapusane Şarkısı", Hafız İslam Ergin'in "Barış İçin" şiirleri şarkı olup ellilerde devlet Türk okulları öğrenci korolarının repertuarlarında bir süre bulundu, çok geçmeden bunlar ve daha birkaç yeni şarkı da unutturuldu.

***Türkçe basında Türk okullarının kapatılması politikasını destekleyen yazılar da eksik değildi. Bu konuda Bilal Şimşir şunu yazıyor:

"Türk okullarının Bulgarlaştırılmasının "Türklerin yararına" olduğu ileri sürüldü. Bu iddia durmadan tekrarlandı. Yazılar, hikayeler, şiirler düzdürüldü...

Bulgarcaya böyle şiirler düzdürülürken Türkçenin açıkça öldürülmesine alkış tutan yazılar da yazdırıldı. Eğitimin Bulgarcaya dönüştürülmesi sanki Türk çocuklarına ana dillerinin yasaklanması değildi. Sofya Üniversitesinde Asistan Hüseyin Mahmudov imzasıyla, Bulgarcadan çevirme şu satırlar yayımlandı:

"...Memleketimizde mektep yaşındaki çocukların hepsine şartlar sağlanmıştır. Aşağı yukarı bir buçuk milyon çocuktan, yüz yüz on bini (doğrusu 152 000-B.Ş.) Türk çocuğudur. Mektep dışında kalan yoktur. Türkiye'deki çocuklar için böyle söylemek imkansızdır...

Azınlık mekteplerinin Bulgar halk mektepleriyle beraberleşmesi projesi sosyalist inkılabın zaferinden sonra başlamış, on beş yıl kadar devam etmiştir. Sonunda azınlık çocuklarının öğretim eğitim seviyesine varması-

la hemen hemen tamamlanmıştır. Bu yükselme Bulgar vatandaşı olan Türklerin...aynı mektepte ve aynı muallim tarafından okutulmaları derecesine kadar varmıştır.

Türk mekteplerinin bu şekilde gelişmesi tabii idi. Böylelikle öğretim, muhteva bakımından ve kalitece daha yüksek seviyeye çıkarıldı. Bazı Türkiyeli çevreler bunu propaganda materyali yapmak istiyorlar..." (Hüseyin Mahmudov, "Bizde Tahsil", *Yeni Işık*, yıl XIX, Sayı 140, 19.11.1963); Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul, 1986, sf. 257-58).

Türk okullarının Bulgar okullarıyla birleştirilmesi, yabancı bilim dergilerinde de direkt veya dolaylı olarak yorum konusu olmakta gecikmedi. Polonyalı Türkolog E. Tryjarski "PRASA TURKOW BULGARSKICH I JEJ JEZYK" başlıklı yazısında Bulgaristan'da çıkan Türkçe basının dilini araştırırken o yılların güncel konusunu oluşturan kapatılmış Türk okullarının, beraberinde getirmiş olduğu tepkilere, zorluklara da değinmiştir: *Pewne trudnosci zwiazane z realizacja reformy sygnalizua przede wszystkim sami wychowawcy. Tak na przyklad jeden z prowincjonalnych nauczycieli pisze o poczatkowych oporach ze strony niektorych rodzicow, ktorzy na reforme patrzyli z pozycji religii i przesadow* (Yeni tahsil sisteminin maksadını kavriyamayan ebeveynlerden bazıları, buna din ve batil itikatlar zaviyesinden yanaştılar", Mehmet Çavuşef, *Tecrübemizden kayıtlar*, HG 21.X.1960)... *Prezglad Orientalistyczny*, Warszawa, 1962, Nr. 4(44), 365.

1969'da Bulgaristan Türk sanatçıların eserlerinin yayınlanmasına son verildi. Çok geçmeden Türkçe yayınlanmış okul ve kültür kitapları toplatılarak yakıldı. Sonraları Türkçe konuşmak dahi yasaklandı. 1989 BÜYÜK GÖÇ'ünde Türkiye'de Kapıkule'de yapılan sosyolojik araştırmalar, genç neslimizin Türk yazı dilini ve konuşma dilini ne derece bilip bilmediğini açıkça gösterdi (5).

1944-1989 dönemi çocuk edebiyatımız hakkında özetle şunu belirtmeliyiz: Söz konusu yıllarda önceki yılların bir birikimi olarak ortaya çıkan ve yayınlanma şansı olan çocuk eserleriyle edebiyatımız büyük mesafe almıştır. Ancak bu başarıyı şiir türünde görüyoruz. Çocuk öyküleri oldukça azdır, çocuk sahne eserleri de hemen hemen yok gibidir.

Bu dönem çocuk eserlerinde angaje edebiyat ve taklitçilik ağır basmış, zamanla bazı sanatçılarımızın kaleminden gerçek sanat eserleri de çıkmıştır. Bunlar dil, üslup ve ifade zenginliği açısından da gereken düzeye ulaşabilmişlerdir.

Böyle bir başarının nedenlerinden biri de Bulgaristan’da Türkiye sanatçılarının eserlerinin yayınlanmış olmasıdır, diyebiliriz. Ellilerin başında Sabahattin Ali’nin eserleriyle başlanmış, sonra Nazım Hikmet, Hüseyin Rahmi Gürpınar, daha sonraları Reşat Nuri, Orhan Kemal, Tevfik Fikret, Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Fakir Baykurt ve başkaları ile devam edilmiş, 1972’de Nazım Hikmet’in bütün eserleri 8 ciltte toplanarak yayınlanmıştır. Bunlarla da Türkiyeli sanatçıların eserlerinin yayınlanmasına son verilmiştir.****

1990’dan bu yana üçüncü dönem edebiyatımız da bir öncekiden daha farklı koşullarda gelişmeye başladı. 1989 yılı Bulgaristan Türklerinin tarihinde büyük bir felaket yılı olarak kaldı. Büyük Göç, yüzbinlerce Bulgaristan Türkünü evinden barkından koparıp Türkiye’ye götürdü. Gidenler, göç yollarında perişan oldu, Bulgaristan’da kalanlar da perişandı. Zorunlu göç, aydın kesimi de perişan etti. Edebiyatımız Doksanüç Harbinden bu yana devam eden her göçte olduğu gibi yine büyük kan kaybına uğratıldı. Ülkede kalan sanatçıların sayısı büyük ölçüde azaldı. Yeni koşullarda sanatçılarımız da yeni eserleriyle edebiyatımızı ayakta tutmaya çalışmaktadırlar. Bu dönem çocuk edebiyatımızı yine eğitim sorunları ve çocuk yayınlarıyla paralel olarak ele alalım.

29 Aralık 1989 tarihinde Bulgaristan Devlet Konseyi ve Bakanlar Kurulu “soya dönüş süreci” döneminde yapılmış yolsuzlukların ortadan kaldırılması kararını aldı. 1984-1985 yıllarında zorla değiştirilen Türk adlarının iade edileceği, Türk çocuklarının okullarda ana dilinde de dersleri olacağı söylentileri yayılmaya başladı. Daha o günlerde Türkçenin haftada kaç saat okutulması sorunu ortaya çıktı. Haftada en az dört saat okutulması önerildi ve daha sonraları Cumhurbaşkanlığında ve Eğitim Bakanlığında yapılan görüşmelerde bu öneri ağırlık kazanmaya başladı. Görüşmelerde bu satırların yazarının başkanlığında Türk azınlığın temsilcileri, Türkçe eğitime ana okulunun en büyük yaş grubundan başlanmasını, yani okul öncesi yaştaki çocukların ana dilini öğrenmeye başlamalarını istiyorlardı. Resmi Bulgar temsilcileri ise Türk çocuklarının Bulgarca’yı öğrenmelerine Türkçenin engel yaratacağı, bu yüzden de ikinci, hatta üçüncü sınıfta haftada iki veya üç saat Türkçe okutulması konusunda ısrarlıydılar. İş, pazarlığa dönüştü, 1990-1991 ders yılı Türkçe dersi okutulmadan sona erdi.

**** 11 Ağustos 1983 tarihinde Bulgar güvenlik organlarınca zengin ev ki-

taplığımızdan Türkçe kitaplarımız müsadere edilirken yukarıda adı geçen ve Bulgar resmi ideolojisine yakın Türkiyeli sanatçılar olarak adları geçen şair ve yazarların da Bulgaristan'da yayınlanmış eserleri alınıp götürüldü, bir daha iade edilmediler. Çünkü bunlar da Türkler tarafından ve Türk dilinde yazılmış eserlerdi. Bulgaristan ses sanatçılarının türkü ve şarkı plakları da alınıp götürüldü. Dahası var. Türkoloji bölümü için hazırlanmış olduğum iki ciltlik BULGARCA-TÜRKÇE SÖZLÜK'ün de matbaadan çıktığı gün Üniversite avlusunda yakılması için rektör emri çıktı ve bunu icra edecek bir komisyon kuruldu. Üniversite matbaasında bulunan TÜRKÇE-BULGARCA SÖZLÜK'e de el konuldu. Birkaç Bulgar profesör bu utanç belgesini kınayarak sağduyunun hakim olması çağrısında bulundular.

1991'de kabul edilen Bulgaristan yeni anayasasınının 36. maddesinde: "Ana dilleri Bulgarca olmayan vatandaşların, Bulgarca'yı zorunlu olarak öğrenmelerinin yanı sıra, kendi ana dilini de öğrenme ve kullanma hakları vardır" denilmekteydi. Türk aydınları bu maddeye dayanarak ana dilinde eğitim konusunu bir numaralı sorun olarak yeniden ortaya koydu.

Okullarda Türk çocuklarının Türkçe dersi görmeleri Eğitim Bakanlığınca devamlı erteleniyordu. Buna bir tepki olarak Türk öğrenciler dersleri boykot ederek haftalarca okula gitmediler. Türklerin yoğun olduğu bölgelerde eğitim-öğretim böylelikle felce uğramış oldu. Bazı Türk anne ve babalar tarafından açlık grevi başlatıldı. Bu durumda Eğitim Bakanlığı Türkçenin okutulması kararını almak mecburiyetinde kaldı. Alınan karara karşı çıkan Bulgar öğrencilerin anne ve babaları, bazı aşırı şoven gruplar okul kapılarına yığılarak Türk öğrencilerin okula girmelerini engellediler, trenleri durdurdular, ana yolları kestiler. 1992 yılına böyle gelindi. Aynı yılın Şubat ayında sadece bazı okullarda bir geçiş aşaması olarak Türkçe derslere başlandı.

Hâlen tek bir Türk okulu bulunmayan Bulgaristan'da Türk dili, genel öğretim (ilköğretim) veren Bulgar okullarının I.-VIII. sınıflarında haftada 4 saat, serbest seçmeli ve isteğe bağlı olarak haftalık ders programı dışında okutulan bir derstir. Edinilen yeni bilgilere göre, Türk öğrencilerin yaklaşık olarak üçte biri (otuz-otuz üç bin öğrenci) Türkçe dersi görebilmektedir. Bu öğrenciler de Türkçe derslerine devam etmemeleri için zorluklar karşısında bırakılmaktadır. Bulgaristan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun 05.09.1994 tarihli kararnamesi doğrultusunda Eğitim Bakanlığının çı-

karmış olduğu yönergelerdeki bazı maddeler, Türkçe eğitiminin ne kadar hafife alındığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir:

- Öğrencilerin ana dilini okuma hevesi göz önünde bulundurulmalı,
- Her öğrenci, ana dilini okumaya başlarken yazılı istek beyanatu sunar,
- “...(Türkçeden) başarısı zayıf (2) olan öğrenci, sınıfını geçer, bütünleme sınavına da girmesi zorunlu değildir..”
- En az 14 öğrenci ana dilini okuma isteğinde bulunduğu takdirde Türkçe dersi okutulabilir,
- Öğrenci, serbest seçmeli olarak ana dilini okumayı tercih ederse, yabancı dil derslerine girmeye hakkı yoktur,
- Bulgarcaı iyi bilmeyen öğrenci, Bulgarca ek dersleri seçmeli olarak tercih ederse, Türkçe öğretiminden yoksun bırakılmaktadır,
- Öğrencinin diplomasına ana dili dersi ve gösterdiği başarı yazılmamaktadır.

Totaliter rejime son verilir verilmez, 25-30 yıllık bir aradan sonra Türkçe ders kitaplarının hazırlanması ve basılmasına ilk adımlar 1990 yılında başladı. Hayriye Memoğlu-Süleymanoğlu (Yenisoy), Gülten Rüstemova ve Yıldız İbrahimova, ana okullarına bir kitap hazırladılar. Türk okullarında yıllar önce söylenen eski şarkılar notalarıyla birlikte kitapta verildi. İlkokul ve ortaokulların her sınıfına da aynı yıl ilk olarak birer Türkçe kitap Hayriye Memoğlu-Süleymanoğlu ve Mehmet süleymanoğlu tarafından hazırlanmıştır. Bu kitaplar, totaliter rejim yıllarında yazılmış kitaplardan içerik bakımından tamamen farklıdır. İlkokul sınıflarına okuma, ortaokul sınıflarına da edebiyat kitabı olarak hazırlanmış bu kitaplarda Bulgaristan Türk sanatçılarından, Türkiye sanatçılarından, Bulgar ve dünya çocuk klasiklerinden, çocuk folklorundan yazılar bulunmaktadır. Ayrıca, ortaokul edebiyat kitaplarında edebiyat nazariyesi bilgileri de bulunmaktadır. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, kitapların ikinci genişletilmiş baskısını gerçekleştirerek Bulgaristan Eğitim Bakanlığına toplam 80 000 adet göndermiştir. Bundan başka, T.C. Milli Eğitim Bakanlığının ders kitabı olarak kabul etmiş olduğu Türkçe kitapların içeriğinde %20 oranında değişiklik yapılarak Bulgaristan Türk sanatçılarına ve Bulgar klasiklerine yer verilmiştir. Bu değişiklikler Bulgaristan Türk aydınlarından oluşan bir ekip tarafından yapılmış ve Türkçe okuma kitabı olarak okullara dağıtılmıştır. Türkçe basın ve yayın hayatında da 1990’dan sonra bir canlanma başladı. 1991-1998 yıllarında aralıklı olarak çıkan “Hak ve Özgürlük” gazetesi kü-

çük çocuklar ve öğrenciler için “Filiz” gazetesini çıkarmaya başladı. Gazete kapandıktan sonra da “Filiz” çıkmaya devam etti ve çocuklarımızın kültürel gelişimine katkıda bulunmaya devam etmektedir. Ana dilini sevdirmek, çocuk folklorundan örnekler derlemek, şiir ve kompozisyon denemeleri yaptırarak en iyi yazı yazan çocukları ödüllendirmek gibi çalışmalara öncülük etmektedir. 1993-1996 yılları arası dönemde “Güven-Doverie” gazetesi ve buna ek olarak “Cırcır” adlı çocuk gazetesi çıktı, ancak bunun ömrü çok kısa olduğu için çocuklar arasında bir popülerlik kazanamadı. Çocuklar için yayınlanan “Balon” dergisi ve “Filiz” okullarda Türkçe okuyan öğrenciler arasında bilinir ve yazıları ilgi ile okunmaktadır. Söz konusu dergi ve gazete, Türkiye çocuk ve okul dergilerinden de güzel yazılar alarak yayınlanmaktadır.

Çocuk eserleri yazan bazı sanatçılar da kendi eserlerini kitap halinde yayınlanmaya başladılar. Bulgaristan’da yaratıcılıklarını sürdürenlerden Aliş Sait’in “Gülen Güneş” ve “Kırık Fidanın Sesi” adında iki çocuk kitabı (Kırcaali, 1996), Mustafa Çete’nin “Mavi Çiçekler” (Razgrat, 1996) ve Nadiye Ahmet “Nur Taneleri” (Sofya, 2000) öykü kitaplarını yayınlamışlardır. henüz kitap halinde yayınlanmamış şiir ve öyküleri de gazete ve dergi sayfalarında bulmaktayız. Osman Aziz, Ali Bayram, Mustafa Mutlu, İsmail Çavuş, Mukaddes Akman ve daha birçok sanatçımızın çocuk edebiyatımızda önemli yerleri olduğunu belirtmeliyiz.

Türkiye’de yaratıcılıklarını sürdürmekte olanlardan da çocuk şiirlerini yayınlamış olanlar: Latif Karagöz, Mehmet Çavuş, İsa Cebeci, Şaban Kalkan, Hüseyin Rasim Güler vb. sanatçılardır. Niyazi Hüseyin Bahtiyar’ın Ahmat Şerif Şerefli’nin vb. sanatçılarımızın da gazete ve dergilerde eserleri bulunuyor.

Sanatçılarımız vatan, okul, aile, mevsimler, dostluk, dürüstlük gibi genel konuları işlemektedirler. Ana dilimiz Türkçe ve göçmenlik konuları ise yeni çocuk edebiyatımızda önemli bir yer tutmaktadır. Göçmenlik, çocuk edebiyatımıza da damgasını vurmuştur.

1990’dan bu yana gelişmekte olan çocuk edebiyatımızın okurlarca nasıl karşılandığı, çocuk eserlerinin hangi zümreler arasında yayılabildiği konusu da önemlidir. Bir sanat eseri, okurlara ulaşırsa, onlarda bir estetik zevk uyandırır, o zaman gerçek sanat eseridir. Son yıllarda yayınlanmış ve yukarıda sözü geçen çocuk kitaplarının Bulgaristan’da ne derece popülerlik kazandığı konusunda bilgi edinebilmek için anket yönteminden

yararlandık. Türklerin yoğun olduğu Rusçuk (Ruse), Burgas ve Hasköy (Haskovo) illerinin birkaç bölgesinde öğrenciler, anne-babalar ve aydınlar arasında yaptığımız araştırma sonucunda söz konusu kitapların adlarının dahi öğrenciler ve anne-babalar tarafından bilinmediğini aydınlarımızdan da bazı öğretmenlerin, edebiyat ve kültür dernekleriyle ilişkisi olanların bu yayınlardan haberdar olduklarını veya sadece belirli sanatçıların bunları okumuş olduklarını gördük. Şu halde öğrenciler için yazılmış kitaplar onlara ulaşmıyor, bu eserlerden çocuklarımız habersiz kalıyor. Bu düşündürücü durumdan kurtulmanın çaresi bulunmalıdır. Aksi takdirde çocuk eserlerimiz gereken rolü oynayamaz olacak, genç neslin kültürel gelişmesine bir katkıda bulunamayacaktır. Çocukları böyle bir ilgisizlikten kurtararak, Türkçe derslerine heves uyandırmak, anne-babaların ve özellikle aydınlarımızın görevi olmalıdır.

Sonuç:

Başlangıcından, yani Doksanüç Harbinden bu yana Bulgaristan Türk çocuk edebiyatı türlü evrelerden geçmiş, durgunluk dönemleri yaşamış, tüm frenlemelere rağmen gelişmesini sürdürebilmiştir. Okul çağındaki çocuklarımızın zihinsel ve ruhsal gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Türkçemizin renkliliği, zengin ifade olanakları önce çocuk eserleri sayesinde hissedilmeye başlar. Bu yüzden de okuma ve edebiyat dersleri okul müfredatında esas yeri tutmuştur. Çocukların kültürel gelişmesinde okul kitaplarının yanı sıra çocuk dergi ve gazeteleri, çocuk kitapları da önemli katkıda bulunmuştur.

Türk çocuk edebiyatının geleceği, Bulgaristan Türk çocuklarının Türkçe eğitimiyle ilişkilidir. Gelecekte daha iyi koşullarda Türkçe eğitim-öğretim gerçekleştirildiğinde, kuşkusuz, çocuk eserlerini seve seve okuyanlar çoğalacak, çocuk edebiyatımızın geleneklerini sürdürenler de bulunacaktır. Günümüzde ise mevcut koşullarda Türkçe derslerinin en azından zorunlu ders kapsamına alınması, her Türk çocuğunun Türkçe derslerine devam etmesini sağlamak için gereğinin yapılması, her Bulgaristan Türk aydınının bir insanlık borcudur.

Kaynaklar

- Yenisoy, H. Süleymanoğlu (1997), Bulgar Folklorunda Türk Folklor Etkileri. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi. Genel Konular. Seksiyon Bildirileri.* Ankara, s. 235-247.
- Yenisoy, H. Süleymanoğlu (1997), Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. Cilt 8, Bulgaristan Türk Edebiyatı, Ankara, s. 40-46.
- Stoyanov, (1998), *V. Turskoto Naselenie v Bulgariya Mejdu Polüsitate na Etničeskata Politika*, Sofia, s. 79.
- Yenisoy, H. Süleymanoğlu (1999), Başlangıcından Bu Yana Bulgaristan'da Türkçe Eğitim. *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni. Bildiriler.* Ankara, s. 109-165.
- Toğrol, B. (1989), 112 Yıllık Göç (1878-1989), İstanbul, s. 28-29.

The Position of Child Literature in the Mother Tongue Education of Turkish Children in Bulgaria

Assoc. Prof. Dr. Hayriye SÜLEYMANOĞLU

Ankara University

Faculty of Letters

Abstract: Child literature occupies important place in the Turkish literature of Bulgaria. Starting initially in a family and continuing in school it is effective in psychological and intellectual development of children with its rhythm and music.

When evaluating child literature within the framework of development periods of Turkish literature of Bulgaria it is possible to notify the heavy impact of historical events. Within the period of 1878-1919 child folklore was preserved by Turkish minority of Bulgaria and child literature generally carried on its existence through the works of artists in reading books. Between the World Wars positive developments took place in the Turkish literature of Bulgaria, but afterwards there was a period of stagnation. Child literature developed or stagnated depending on the socio-political situation in the country. During this period poems and prose published in Turkish periodicals and reading books constituted the sources of child literature. After the World War II there was an improvement in education of Turkish children and child literature went through the process of development. However, after the Turkish schools were closed the number of children able to read Turkish gradually diminished. From year 1990 on child literature in Bulgaria started to flourish again. Anyhow, in order to disseminate the child books among the children of school age teaching Turkish in schools should be given necessary attention. This can be realized by giving Turkish status of a compulsory subject in the curriculum. Otherwise, literary works targeting children will not be able to play the appropriate role.

Key words: Turkish teaching in Bulgaria, Schoolbooks in Turkish, Turkish child literature in Bulgaria.

Значение Детской Литературы в Обучении Родного Языка Турецких Детей Болгарии

Хайрие СУЛЕЙМАНОГЛУ

Анкарский Университет

Историко-филологический факультет

Резюме: Детская литература занимает важное место в турецко-язычной литературе Болгарии. Начиная с семьи, а затем в школе она играет важную роль в психологическом и интеллектуальном развитии детей благодаря своей ритмике и музыкальности.

Если рассматривать детскую литературу в рамках развития турецко-язычной литературы Болгарии, то можно увидеть тяжелые удары больших исторических событий. В период 1878-1919-ых годов детский фольклор среди детей турецкого меньшинства продолжал сохранять свою распространенность, письменная детская литература продолжала свою жизнь, в основном, путем произведений писателей в книгах по чтению. Несмотря на то, что между двумя мировыми войнами наша литература пережила некоторые положительные моменты, вслед за этим наступил период застоя. Детская литература развивалась или же переживала периоды застоя в зависимости от социально-политической ситуации в стране. В этот период источниками детской литературы были, в первую очередь, книги для чтения и стихотворения и прозаические произведения, публикуемые в периодических печатных изданиях на турецком языке. После Второй Мировой войны наблюдается рост в образовании турецких детей и детская литература начинает переживать период развития. Но в связи с закрытием турецких школ число детей, умеющих читать произведения детской литературы на турецком языке, постепенно уменьшается. С 1990 года по нынешний день детская литература в Болгарии начала возрождаться заново. Однако для широкого распространения произведений детской литературы среди детей необходимо придать соответствующее значение обучению турецкого языка в школах, что возможно путем введения турецкого языка как обязательный предмет в учебную программу. В противном случае, произведения детской литературы не смогут сыграть соответствующую роль.

Ключевые слова: Обучение турецкого в Болгарии, учебные пособия на турецком, турецко-язычная детская литература Болгарии.

Somatik Deyimler

Doç. Dr. Fatma ÖZKAN

Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Araş. Gör. Gülim ŞADİYEVA

Ahmet Yesevi Üniversitesi

Özet: Vücut organlarının isimlerini esas alan deyimlere, dil biliminde somatik deyimler denilmektedir. Deyimlerin söz diziminde yer alan kelimelerden birisi anahtar niteliğinde olup, deyim özelliikle, çağrışım ve anlam boyutuna temel teşkil etmektedir.

Somatik deyimlerin tipik özelliklerinden biri, söz diziminde yer alan her bir organ adının mecazî bir manaya işaret etmesidir. İnsanın vücut organlarıyla teşkil edilen somatik deyimler, üstlendikleri fonksiyonlara göre milletlerin hayata bakışını, dış dünyayı algılayışını ifade eden farklı anlamları sembolize eder. Türkçede her bir vücut organı ile özdeşleşen mecazî anlamların Moğolca'daki aynı tür deyimlerle paralellik arz etmesi, Altayistik araştırmalarına ışık tutan ayrı bir çalışmanın konusu olacak niteliktedir.

Bazı somatik deyimlerde Türk kültür hayatına ait gelenek ve göreneklerle eski inanç izlerine rastlamak mümkündür. Ayrıca, somatik deyimlerin ifade kalıplarında, Türk dilinin bir kısım etimolojik problemlerini çözümleyecek arkaik unsurlar yer almaktadır.

Somatik deyimlerde yer alan benzetme motiflerinin incelenmesi, dolayısıyla gerçek anlam ile mecazî anlam arasındaki gizli bağın açıklığa kavuşturulması, dil bilimi araştırmaları için büyük bir önem arz etmektedir. Biz bu çalışmada, somatik deyimlerin gerçek anlamlarıyla işaret edilen mecazî anlamları arasındaki bu bağı ortaya koymaya çalışırken, özellikle Türk lehçelerindeki, yeri geldikçe de komşu dillerdeki örnekleri bir araya getirerek Türk dünyasının kültür birliğine dikkat çekmek istedik.

Anahtar kelimeler: Somatik deyimler, vücut organları, gerçek anlam, mecazî anlam, arkaik unsur, kültürel dil bilimi.

Giriş

Türk dilinin zengin söz varlıklarından olan deyimler, insanın duygu ve düşüncelerini, dünya görüşünü, dış çevre ve olaylar karşısında takındıkları tavırlarla davranışları, gerçek anlamından az çok farklılaşarak, tezat ve mecaz gibi sanatlardan da yararlanmak suretiyle tasvir eden kalıplaşmış sözlerdir. Türk millî felsefesinin dile yansıyan özlü ifadeleri niteliğindeki deyimler, sayıları, kullanılma sahaları, konu ve muhtevaları bakımından Türk dili ve folklorunun önemli söz zenginliklerindedir. Konuları bakımından pek çok gruba ayrılan deyimler, tari-hî ve çağdaş lehçeleriyle birlikte genel olarak Türk dilinin etimolojik ve semantik araştırmalarına yön verecek zengin bir dil varlığını meydana getirmektedir. Ayrıca deyimler, özellikle de somatik deyimler, dil araştırmalarına ışık tutan arkaik unsurları günümüze ulaştırmaları bakımından olduğu kadar, Türk lehçelerinin ve Türkçeye akraba olan dillerin aynı kökten geldiğine kuvvetli bir delil teşkil eden, pek az değişikliğe uğramış sabit birimler olmaları bakımından da önem arz ederler.

Deyimler, kalıplar halinde kullanılmaları, anlam bütünlüğüne sahip olmaları ve sabit yapıları karakter taşımaları bakımından dil biliminin ayrı bir sahasını oluşturmaktadır. Ancak bu alan, henüz köklü araştırmaların yapıldığı bir bilim dalı hâline gelmemiştir. Deyimler konusunda pek çok çalışma yapılmasına rağmen, hâlen çözüm bekleyen tartışmalı meseleler bulunmaktadır. Bu problemlerden biri, deyimlerin içinde yer alarak semantik bakımdan ayrı bir görev üstlenen temel unsurların fonksiyonudur. Deyimlerin bünyesinde yer alan kelimelerden biri, deyimde asıl anlatılmak istenen anlama temel teşkil eder. Bu temel kelime, çoğu zaman deyimdeki ilk, bazı durumlarda ise ikinci unsurdur. Deyimlerdeki kelimeler tesadüfi olarak bir araya getirilmemiştir. Bilinen en eski tarihlerden beri dilimizde yaşayan, hatta bazen deyim dışında kullanımdan düşmüş arkaik kelimelere de deyimlerde rastlamak mümkündür. Meselâ, Kazakçadaki “korkmamak, cesurca davranmak, bir şeye göğüs germek” anlamındaki *miz baqparaw* (*mize* bakmamak); Başkurtçadaki “çok yormak, canını sıkmak” anlamına gelen *teñkege tiyü* (*teñkeye* değmek); Özbekçede “cesur” anlamında kullanılan *yuragida yoli bor* (yüreğinde *yoli* olan) deyimlerindeki artık tek başına kullanılmayan *miz* (bıçak veya kılıcın keskin yanını, sivri ucu), *teñkâ* (güç-kuvvet, sabır), *yol* (alev, ateş) sözcükleri arkaik unsurlardır.

İnsanın etrafını kuşatan dünya, tabiat unsurları, hayvanlar dünyası, deyimlerde birer unsur olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla, Türkçede deyimlere daha çok hayvan, bitki ve vücut organları isimleri ile sayılar temel teşkil etmektedir. Bu deyimleri şöyle örneklendirebiliriz:

Sağmal inek; köpeğe hoş, kediye pist dememek; ata et, ite ot vermek; keçi inadı gibi deyimler hayvanlarla ilgili olanlardır.

Arpa ektim, darı çıktı; mercimeği yan yuvarlamak, fasulye gibi kendini nimetten saymak gibi deyimler bitkilerle ilgili olarak söylenen deyimlerdir.

Vücut organlarıyla ilgili olarak ise, *ayağına gitmek; ayağını çekmek; başına çorap örmek; elden ağza yaşamak; kulağına kar suyu kaçmak; yüreği yufka; yüzü sirke satmak* deyimlerini örnek verebiliriz.

Sayılarla ilgili olarak da, *yedi canlı; yedi kat yabancı; dokuz doğurmak; kırk yılda bir* gibi deyimler mevcuttur.

Biz bu çalışmamızda vücut organlarıyla ilgili deyimler üzerine durarak onları dil bilimi açısından incelemeye çalıştık. Böylece, ilim âleminin dikkatini somatik deyimler terimine çekmeyi ve söz konusu grupta değerlendirilen deyimlerdeki mecazî anlamlarla gerçek anlamlar arasındaki bağı gözler önüne sererek, deyimler sınıflandırılması konusuna az da olsa bir katkıda bulunmaya gayret ettik.

Somatik Deyimlerin Tanımı ve Dilbilimi Açısından Değerlendirilmesi

Dilimizde eski çağlardan beri kullanılmakta olan anatomik isimler, yani insan vücudundaki organların isimleri, deyimlerin yapısında önemli bir yere sahiptir. Özellikle *baş, göz, ağız, dil, kaş, el, ayak, kulak, kalp, yürek* gibi kelimeler bu tür deyimlerde maksadı ifade eden asıl unsurları oluşturmaktadır. Meselâ, *baş ağrısı olmak, başını gözüünü yarmak, göz kulak olmak, göze diken olmak, yüreği ağzında, eli ayağı dolaşmak, ağız dil vermemek, kaşla göz arası* vs. deyimlerinde olduğu gibi. Bunların dışında *alın, avuç, aya, parmak, tırnak, boyun, bıyık, bilek, çene, yanak, yüz, damak, diş, dudak, kirpik, şakak, saç, sakal, bilek, diz, omuz, göbek, göğüs, ense, sırt, iç, boğaz, gırtlak, beyin, ciğer, bağırsak*, ve *kan* gibi insan vücuduyla ilgili kelimelerle teşkil edilmiş deyimler, somatik deyimlerin kapsamına girmektedir. Ayrıca, herhangi bir organı karşılamamasına rağmen, içinde *akıl* ve *gönül* gibi soyut kavramların yer aldığı deyimler de insan vücuduyla ilgili kabul edilerek, somatik deyimler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Dil biliminde yaygın olarak kullanılmakta olan somatizm teriminin kökü,

Tıp biliminde aynı manada kullanılan *somatika* kelimesinden gelmektedir. Somatik deyimler ise, bünyelerinde insan vücuduyla ilgili kelimeleri barındırmalarından dolayı bu adla ifade edilmektedir.

Somatik deyimlerin tipik özelliklerinden birisi, bünyesinde bulunan her bir organ adının mecazî bir manaya işaret etmesidir. Tarihin derinliklerinden günümüze ulaşarak, Türk milletinin dünya görüşünün, tecrübe ve bilgi birikiminin tabii sonucunda özlü ifade kalıpları olarak varlığını sürdüren somatik deyimler, ilk anlamının dışında yan ve mecaz anlamlar kazanmıştır. Meselâ, Türk lehçelerinin hemen hepsinde deyimlerde geçen *yürek ve kalp* kelimeleri daha çok *sevinme, acıma, bunalma* gibi hislerle *cesareti, kahramanlığı*, aynı zamanda *korkaklığı* ifade eder: Türkiye Türkçesinde *yüreği hopla-*, *yüreği parçalan-*, *yüreği yan-*, *yüreği ağzına gel-*, Kazak Türkçesinde aynı manaları bildiren *jüregi lüp et-* (yüreği hoplamak), *jüregi qars ayrıl-* (yüreği parçalanmak), *jüregi jan-* (yüreği yanmak), *jüregi awzına tıgıl-* (yüreği ağzına gelmek) ve *er jürek* (er yürekli) “cesur”, *su jürek* (su yürekli) “korkak”; Kırgız Türkçesinde *er cürök* (er yürekli) “cesur”, *cürögünde kara cok* (yüreğinde kara yok) “cesur, kahraman”, *suu cürök* (su yürekli) “korkak”, *cürögü oozuna tıgıl-* (yüreği ağzına gelmek) “çok korkmak”, *cürögün al-* (yüreğini almak) “çok korkutmak”; Özbek Türkçesinde *yuragi oyna-* (yüreği oynamak) “1. hızlı çarpmak; 2. korkmak”, *yuragi qan böl-* (yüreği kan olmak) “acımak, ezilmek”, *yuragi yoril-* (yüreği yarılmak) “çok korkmak”, *yuragi tutday tökil-* (yüreği dut gibi dökülmek) “hasret çekmek, ıstırap çekmek”, *yuragi yöq* (yüreksiz) “korkak”; Azerbaycan Türkçesinde *gelbi yan-*, *üreyi yan-*, *gelbi yaralı* (dertli), *gelbi sın-* (kalbi kırılmak), *üreyi ağzına gel-*, *üreyi gırılıb ayağının altına düş-* (çok korkmak), *üreyi yaralan-* gibi deyimler vardır.

Aynı şekilde *diz* kelimesi ise, daha çok *kuvvet, güç*, aynı zamanda *güçsüzlük, zayıflık* anlamı belirten ifadelerle temel teşkil eder. Kültür tarihimizin şaheserlerinden sayılan ve ilk yazılı dil yadigarlarımızdan Orhun kitâbelerinde *başlığığ yüküntürmiş, tizligig sökürmüş* “başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş” (Ergin, 1970: 51) şeklinde geçen ifade kalıbında da *diz* kelimesinin sembolize ettiği *güç, kuvvet* anlamlarına işaret edilmektedir. Zaten Kazak Türkçesinde *tize* kelimesi mecazî olarak *üstün güç, zorbalık* anlamlarına gelmektedir. Mesela, Türkiye Türkçesinde *diz çöktür-*, *dize getir-*, *dize gel-*, *dizleri kesil-/ tutma-*, *dizlerine kapan-*; Kazak Türkçesinde ise benzer manaları belirten *tize batır-* (diz batırmak) “güç göstermek, zorba-

lık etmek", *tizesin ötkiz-* (dizini geçirmek) "zorla kendine itaat ettirmek, boyun eğdirmek, güç göstermek", *tize bük-* (diz çökmek) "itaat etmek, yenik düşmek"; Özbek Türkçesinde *tiz / tizza çök-* (diz çökmek) "1. diz çöke- rek oturmak, 2. baş eğmek, teslim olmak, itaat etmek", Azerbaycan Türk- çesinde *diz (üste) çök-* "1. diz çökerek oturmak, 2. t,bi olmak, itaat etmek", *diz çökdür-* "zorla itaat ettirmek" gibi deyimleri örnek olarak verebiliriz. Bunların dışında en hassas organlarımızdan birinin ismi olan *göz* kelime- si daha çok *sevme, değer verme ve sevinme, imrenilme, gıpta etme, revaçta ol- ma* anlamlarında kullanılır: Türkiye Türkçesinde *gözde ol-, göz dik-, göze gel-, gözle ye-, gözünde kal-, gözünü sevdiğim, gözü gibi sakın-*; Kazak Türkçe- sinde ise *köz ayırma-* "gözünü ayırmamak", *köz tik-* "göz dikmek", *közden eki eli tasa qılma-* (gözünden iki *eli* uzaklaştırmamak) "koruma amacıyla gözünün önünde bulundurmak" [*eli*: parmağın kalınlık ölçüsü], *közimniñ ağı men qarasınday* (gözümün akı ve karası gibi) "naz ile büyüttüğüm yav- rum, çok sevip koruduğum", *közdiñ qurtın je-* (gözün kurdunu ye-) "çok cezbetmek, kendine çekmek"; Kırgızcada *köz artuu* (göz artmak) "gözle yemek, imrenmek", *köz ayırbo-* (göz ayırmamak) "gözünü almadan bak- mak", *közü tüş-* (gözü düşmek) "imrenmek, sevmek", *közdön uç-* (gözden uçmak) "sevdiği birine veya bir şeye hasret kalmak"; Özbekçede *közining oqu qorasi* (gözünün akı-karası) "birisinin çok sevdiği kimse, çok sevilen tek çocuk için kullanılan bir sevgi ifadesi", *köz tik-* (göz dikmek) "1. göz alamadan bakmak, 2. umut bağlamak", *közini olama-/ uzma-* (gözünü al- mamak / kesmemek) "gözünü ayırmadan bakmak", *köz tut-* (göz tutmak) "umut etmek"; Azerbaycan lehçesinde *göz bebeyi* (göz bebeği) "çok sevi- len insan", *göz bebeyi kimi goru- / saxla-* "göz bebeği gibi korumak", *göz dik-* (göz dikmek), *göz kesme-* (göz kesmemek) "gözünü alamadan bakmak", *gözü gal-* "gözü kalmak, çok beğenmek, o şeye sahip olmayı istemek", *gö- zününün ağı-garası* (gözünün akı-karası) "tek çocuğu" gibi örnekleri vermek mümkündür.

Somatik deyimlerde yer alan *ciğer* ve *bağır* kelimeleri ise, *yürek* ve *kalp* ke- limelerine yakın bir anlamı belirtmekle birlikte, akrabalık bağlarıyla ilgili sevgi, şefkat ve fedakârlık gibi duyguların ifadesinde kullanılmaktadır: *bağırına bas-, bağırına taş bas-, bağırını del-, bağrı yanık, ciğer acısı, ciğer canlı, ci- ğeri beş para etme-, ciğeri dağlan- / ciğeri yan-, ciğerimin köşesi, ciğerine işle-, ciğerini del-, ciğerini sök-, ciğerini yak-, ciğeri parçalan-, ciğeri sızla-*; Kazak Türkçesinde *bawır bas-* (bağır basmak) "yakın görmek, yakınlık duymak,

sevmek”, *bawırğa* / *bawırına tart-* (bağırına çekmek) “yakını gibi görmek”, *bawır eti* (bağır eti) “çok değer verdiği yakını, çocuğu, değerli varlığı”, *bawır tut-* (bağır yerine saymak, bağır gibi görmek) “akrabası, yakını saymak”, *bawırı qattı* (bağrı sert, bağrı katı) “merhametsiz”, *bawırı qutsız* (bağrı kutsuz) “1. kimseye iyiliği dokunmayan; 2. çocuk doğuramayan”, *bawırına bas-* (bağırına basmak) “1. kucaklamak; 2. evlât edinmek”, *bawırına kir-* (bağırına girmek) “sevgisini kazanmak”, *bawırında bol-* (bağırında bulunmak) “himayesinde yetişmek”, *bawırı suw-* (bağrı soğumak) “umudunu kesmek”, *tas bawır* (taş bağırılı) “merhametsiz, akrabalık duygusundan yoksun”, Kırgız Türkçesinde *booruna tart-* (bağırına çekmek) “kendine yakın saymak, akraba gibi görmek”, *booru taş* veya *taş boor* (bağrı taş / taş bağırılı) “sert, merhametsiz”, *booru kat-* (bağrı sertleşmek) “1. merhametsiz; 2. gülmekten kırılmak”, *boor kötör-* (bağır kaldırmak) “büyümek, yetişmek”; Özbek Türkçesinde ise aynı anlamda hem *jigar*, hem de *bagir* kelimesi kullanılmaktadır: *jigari hun bol-* (ciğeri kan olmak) “ıstırap çekmek”, *bagriga al-* (bağırına almak) “kucaklamak”, *bagri toş* (bağrı taş) “merhametsiz”, *bagri qora* (bağrı kara) “kötü kalpli”, ayrıca Özbeklerde uzaktan akrabası, yakını gelen insana *gözüntüz aydın olsun* manasında *bağringiz butun bölüb qoldi mi?* (bağrınız bütün oldu mu?) denilir. Azerbaycan Türkçesinde ise, *bağrı delin-* “bağrı delinmek”, *bağrı gan ol-* / *bağrı gana dön-* “bağrı kan olmak/ bağrı kana dönmek”, *bağrı yan-* (bağrı yanmak) “1. susamak, 2. kederlenmek, üzülmek”, *bağırına bas-* “bağırına basmak”, *ciyeri gana dön-* “yüreği kan ağlamak”, *ciyeri yan-* “acımak, birinin haline yanmak” deyimleri mevcuttur.

Türkçede birbirine çok yakın mecazî manada kullanılan *burun* ve *göğüs*, *gururu*, *kibirliliği*, *bencilliği*, *kendini beğenmişliği* simgelemektedir. *Burun* kelimesiyle ilgili Türkiye Türkçesinde *burnu büyü-*, *burnu havada (ol-)*, *burnu Kaf dağında (ol-)*, *burnundan kal aldırma-*, *burnunu kır-*, *burnunun dikine / doğrusuna git-*, *burnunun yeli harman savur-*, *burnu yere düşse alma-*, *burnu kıvrır-*; Kazak Türkçesinde *murnın kökke köter-* (burnunu havaya kaldırmak) “kendini beğenmişlik etmek, övünmek”, *murnun şüyire qara-* (burnunu kıvrarak bakmak) “burun kıvrırmak”, *murnunan esek qurt tüsip qal-* (burnundan eşek kurdu düşmek) “zenginliğiyle övünmek, kibirlenmek”; Kırgız Türkçesinde *açuusu murdunun uçunda* (öfkesi burnunun ucunda) çabuk sinirlenen insan için söylenir, *murdun kötör-* (burnunu kaldırmak) “gururlanmak, kibirlenmek”, Özbek Türkçesinde *burni köta-ril-* (burnu

yükselmek) “kibirleşmek”, *burnidan oşa / ortiq gapir-* (burnundan aşarak konuşmak, burnundan konuşmak) “gururlanarak gereğinden fazla konuşmak”, Azerbaycan Türkçesinde ise, *burnunu yuxarı tut-* (burnunu yukarı tutmak) “başkalarına yüksekten bakmak” deyimleri örnek olabilir. Ayrıca Kazakçada *murnın tesken taylaqtay / ögizdey* (burnu delinmiş deve yavrusu / öküz gibi) “uysal, kibirlenmeyen”, Kırgızcada *murđunan jetelet-* (kendini burnundan çektirmek) “birisinin tesirinde olmak, itaat etmek”, Özbekçede *burnidan tortsa yıkilgunday* (burnundan çekse yıkılacak halde) “zayıf, güçsüz” deyimleri mevcuttur. Görüldüğü üzere, bu deyimler de gururla, özellikle gururun kırılması ile ilgili anlamları taşımaktadır.

Göğüs kelimesiyle ilgili Türkiye Türkçesinde *göğsü kabar-*, *göğsünü gere gere*, *göğsünü yırt-*; Kazak Türkçesinde *kewde köter-* (göğsünü kaldırmak) “gururlanmak, kibirlenmek”, *kewdesine / kökregine nan pis-* (göğsünde ekmek pişmek) “kibirleşmek, övünmek”, *kewdesine jel bit-* (göğsünde hava oluşmak) “kibirleşmek”, *kewdesin qağ-* (göğsünü vurmak) “övünmek, gururlanmak”, *kewdesi joğarı* (göğsü yüksek) “bencil, havalı”, *kewdesine sıyma-* (göğsüne sığmamak) “çok övünmek”, *kewdesin / kökiregin ker-* (göğsünü germek) “gurulanmak”, *kökiregiñdi Quday bassın* (göğsünü Tanrı basın) “bir kargaş ifadesi olarak kullanılmaktadır”, *ör kökirek* (yüksek göğüslü) “gururlu, kibirli”; Kırgız Türkçesinde *kökürögün kötör-* (göğsünü kaldırmak) “göğsünü germek, kibirlenmek”; Özbek Türkçesinde *kökrak ker-* (göğsünü germek) “1. gururlu bir şekilde başını dik tutmak; 2. övünmek, gururlanmak”; Azerbaycan Türkçesinde ise *köksünü ger-* “tehlikeye göğüs germek, kibirlenmek” deyimleri vardır.

Türk lehçelerinde *kaş* ve *göz kapağı* (*kabak*) kelimeleriyle teşkil edilmiş deyimlerde ise, insanın manevî kuvvetine, ruh halinin iyi veya kötü olmasına işaret edilmektedir. Türkiye Türkçesinde ise, bu kelimeyle ilgili *kaşlarını / kaşını çat-*, *kaş yık-*, *kaşın altında gözün var deme-* veya *gözün üstünde kaşın var deme-* deyimlerini verebiliriz. Kazakçada *qabağı aşıl-* (göz kapağı açılmak) “neşesi yerine gelmek, neşelenmek”, *qabağı qars jabıl-* (göz kapağı kapanmak) “kızmak, öfkelenmek”, *qabağı tüyil-* (göz kapağı düğümlenmek) “kızmak, beğenmemek”, *qabağı tüner-* (göz kapağı kararmak) “öfkelenmek”, *qabağın tastay tüy-* (kaşını taş gibi çatmak) “çok kızmak”, *qabağın tüksit-* (kaşlarını çatmak) “öfkelenmek, kızmak”, *qabağı kirbiñ tart-* (göz kapağı üzüntü çekmek) “bir şey için üzülmek, endişe duymak”, *qabağın kirbiñ şal-* (göz kapağını üzüntü örtmek) “küsmek, üzülmek”, *qabağı qalıñ*

(göz kapağı kalın) “soğuk yüzlü”, *qabağına qıraw qat-* (göz kapağı kıracağı tutmak) “kızmak”, *qabağıman qar jawğanday* (göz kapağından kar yağmış gibi) “çok kızgın”, *qabağıman tanı-* (göz kapağından tanımak) “yüzünden fikrini, isteğini anlamak”, *qabağım tirjuyt-/kirjiyt-/şıt-/tüy-* (göz kapağını buruşturmak/çatmak) “beğenmediğini ifade etmek”, *qabağı salbıra-/salın/sın-* (göz kapağı aşağı sarkmak / kırılmak) “üzülmek, kederlenmek”, *qabaq şıtıs-* (göz kapaklarını çatışmak) “bir birlerini kırmak”, *qas-qabağına qara-* (göz kapağına bakmak) “alınmasına yol açacak hiçbir şey söylememek veya yapmamak”, *qas-qabağıman bayqa-/qas-qabağıman tanı-* (kaş ve göz kapağından fark etmek) “yüzünden, durumundan anlamak”, *qasın tüy-* “kaşını çatmak”, *qas qağıs-* “kaş göz işareti yapmak”; Kırgızcada *kabağı açık* ve *kabağı carık* (göz kapağı açık/göz kapağı aydınlık) “sevinçli”, *kabağı bürköo* ve *kabağı salıñki* (göz kapağı örtülü/aşağı sarkmış) “üzgün”, *kabak tüy-* (göz kapağını düğümlemek) “üzülmek”, *kabak çıt-* (göz kapağını çatmak) “kaşını çatmak”, *kabak-kaşım debe-* (göz kapağı, kaşım dememek) “üzülmemek, merak etmemek”, *kabak-kaşına kara-* (göz kapağına-kaşına bakmak) “alınmasına yol açacak hiçbir şey söylememek veya yapmamak”, *kabagına kar caagan* (göz kapağına kar yağmış) “öfkeli, kızgın”, ayrıca Kırgızcada *kaş* kelimesi ile ilgili “güler yüzlü ol” anlamına gelen *aşınñ bolboso da, kaşınñ cokpu* (aşın olmasa da, kaşın yok mu?) ifadesi de vardır. Özbekçede ise *qovogi soliq* (göz kapağı sarkmış) “üzgün, keyfsiz”, *qovoq sol-* veya *qovoqni osiltir-* (göz kapağını aşağı sarkıtmak/asmak) “üzgün, kızgın olduğunu belirterek somurtmak”, *qovogidan qor yog-* (göz kapağından kar yağmak) “çok üzgün, somurtkan”, *qovoğini oç-* (göz kapağını açmak) “güler yüzle bakmak”, *kaş* kelimesi ile ilgili *qoş-qovogiga qara-* (kaş ve göz kapağına bakmak) “alınmasına yol açacak hiçbir şey söylememek veya yapmamak”; Azerbaycan Türkçesinde *gaşları düüyül-* (kaşları düğümlemek) “kaşları çatılmak”, *gaşlarını çat-* “kaşlarını çatmak”, *közüünün üstünde gaşın var deme-* “gözünün üstünde kaşın var dememek” vb. gibi deyimleri örnek gösterebiliriz. Azerbaycan Türkçesinde *gabag* kelimesi *evvel;* *evvelki;* *bir şeyin ön tarafı, üzeri;* *karşı taraf* manalarının yanı sıra *yüz,* *beniz,* *surat* anlamında da kullanılan **gabag** kelimesiyle kurulmuş *gabagı açıl-* “yüzü gülmek” deyimini mevcuttur. Göz kapağı için ise, *köz gapağı* kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde *gaşgabag* sözcüğü ile teşkil edilmiş deyimler, *öfkeli,* *kızgın* anlamına gelmesinin yanı sıra bir şeye itiraz eden insanın ruh hâlini ifade eder. Söz konusu kelimeyle ilgili

gaşgabağı açılmak “yüzü gülmek”, *gaşgabağ göster-* “kötü karşılamak”, *gaşgabağı yer altından / yer ile get-* “çok üzüntülü olmak”, *gaşgabağını salla-turşut-/ tök-* “kaşını çatıp, alnını buruşturarak üzüntülü veya sevinmediğini ifade etmek” deyimleri mevcuttur.

Arka kelimesi Türk lehçelerinden bazılarında *sırt*, bazılarında ise *arka* anlamında kullanılmaktadır. Ama söz konusu kelime, örneklerini araştırdığımız Türkiye Türkçesi, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Azerbaycan Türkçesi gibi lehçelerde mecazî olarak *vesile*, *aracı*, *destek*, *dayanak olmak*; *birinin vasıtası ve himayesiyle hak elde etmek* anlamlarında kullanılmış ve bu anlamıyla deyimlere de yansımıştır: Türkiye Türkçesinde *arkası ol-*, *arka arkaya ver-*, *arka bul-*, *arka çık-*; Kazakçada *arqa süyer* (arka dayayacak şey) “dayanak, destek olacak kimse”, *arqa süye-/tire-* (arka dayamak) “desteğine güvenmek”, *arqağa qaq-* (arkasına vurmak) “teşvik etmek”; Özbekçede *orqa qil-* (arka etmek) “birisinin yardımına güvenerek iş yapmak”; Azerbaycan Türkçesinde *arxa ver-* (arka vermek) “desteğine güvenmek”, *arxa dur-* “arkasında durmak, destek vermek, teşvik etmek”, *arxa-arkaya ver-* (arka arkaya vermek) “karşılıklı yardımlaşmak” vb. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi, mecazî olarak bildirdiği *vesile*, *aracı olmak* anlamları deyimlere yansımaya da, çeşitli ifade kalıplarında *arqasında*, *arkası menen* şekillerinde sıkça rastlanmakta ve *sayesinde* anlamında kullanılmaktadır. Kazakçadaki *Küriş arqasında kürmek su işedi* (Pirinç sayesinde kürmek su içer); [*kürmek*: pirinç arasında yetişen yabanî bir bitki ve onun tohumu] ata sözü bunun bir örneğidir. Benzeri kullanım şekline Kırgızcada da rastlamak mümkündür: *Sapek atamdın arkası menen at calın tarttım* (Sapek dedemin sayesinde ata binmeyi öğrendim) (*Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzdüğü*, 1969: 60).

Boyun kelimesi ise temel teşkil ettiği deyimlere daha çok *sorumluluk taşıma*, *bir güç veya otorite karşısında itaatkâr olma* anlamı vermektedir: Türkiye Türkçesinde *boyun ver-*, *boyun ol-*, *boynunu bük-*, *boynu kıldan ince ol-*, *boynuna geçir-*, *boynunda kal-*, *boynunu uzat-*; Kazakçada *moynumen köter-* (boynuyla kaldırmak) “her şeye katlanmak, sabretmek”, *moynuna al-* (boynuna almak) “sorumluluğunu üstlenmek”, *moynuna arqan sal-* (boynuna urgan asmak) “istediğini yaptırmak”, *moynuna art-* (boynuna asmak) “bir işi yapmaya mecbur etmek”, *moynuna qoy-* (boynuna koymak) “suçunu kabul ettirmek”, *moynuna minip al-* (boynuna binmek) “istediğini yaptıracak hâle gelmek”; Kırgızcada *moynunga al-* (boynuna almak) “suçunu kabul etmek,

sorumluluğunu üstlenmek”, *moyun sun-* (boynunu sunmak) “baş eğmek, itaat etmek”, *moynuna min-* (boynuna binmek) “birine her istediğini yaptırmak, tepesine çıkmak”, *moyun berbe-* (boyun vermemek) “üzerine almak, suçu kabul etmemek”; Özbekçede *böyin eg-* “boyun eğmek”, *böyin sun-* (boyun sunmak) “itaat etmek”, *böyin tort-* (boynunu geri çekmek) “kabul etmemek, üzerine almamak”, *böyniğa minib ol-* (boynuna binmek) “idaresi altına almak”, *böyniğa ol-* (boynuna almak) “sorumluluğunu üstlenmek”, *böyniğa qöy-* (boynuna koymak) “suçunu kabul ettirmek”; Azerbaycan Türkçesinde *boynuna bağla-* (boynuna bağlamak) “suçunu zorla kabul ettirmek, üzerine yüklemek”, *boynuna goy-* (boynuna koymak) “itiraz ettirmek, üzerine yüklemek”, *boynuna düş-* (boynuna düşmek) “üzerine düşmek”, *boynuna min-* (boynuna binmek) “kendi dediğini yaptırmak, itaat ettirmek”, *boyun ol-* (boyun olmak) “söz vermek”, *boyun bük-* “boyun bükme”, *boyun goy-* (boyun koymak) “kabul etmek, razı olmak, üzerine almak” vb. Bunun gibi diğer organlarla da ilgili bolca örnek vermek mümkündür. Ancak biz bu kadarıyla yetinerek, daha ayrıntılı bir incelemeyi başka bir zamana bırakmayı uygun gördük.

Söz konusu organ isimleri, yukarıda belirttiklerimizden farklı anlamları da karşılayabilir. Meselâ, *kökirek* (göğüs) kelimesi Kazakçada *kewdesi asqan* (göğsü üstün) “çok zeki”, *kökiregi aşıq* (göğsü açık) “bilgili, okumuş”, Kırgızcada *kökürögü tunuk* (göğsü berrak) “akıllı, zeki”, *er kökürök* (er göğsülü) “cesur”, Özbekçede *kökragıda yoli bor* (göğsünde alevi olan) “cesur” deyimlerinde *kibirli ve bencil olma* dışındaki anlamları karşılamaktadır. Ancak yukarıda sıraladığımız örnekler, bütün Türk lehçelerinde dış dünya ve olaylar karşısında alınan tavırlardaki ortaklığı, düşünce ve duyularındaki benzerliği göstermesi bakımından önemlidir.

Yukarıda bahsi geçen söz konusu kelimelerin başka dillerde aynı anlamı simgelemesini beklemek pek tabiidir ki doğru olmaz. Çünkü her milletin kendine has hayat felsefesi ve dil mantığı vardır. Dillerin bir kavramı ifade etme yaklaşımları birbirine benzese bile, tıpatıp aynı olmaz. Kültürel dil bilimi çalışmalarında, dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri de, bu meseledir [Dil biliminin dil ve millet arasındaki ilişkileri inceleyen dalına etnolengüistik denilmektedir. Ayrıca bu bilim dalı, kültürel dil bilimi terimiyle de karşılanmaktadır.]. Bazen birbirleriyle komşu yaşayıp, uzun süre kültür alışverişinde bulunan bazı milletlerin dillerinde aynı kökten gelmemelerine rağmen, belli bir kelime veya ifade kalıbının ay-

nı mecazî manada kullanıldığını gözlemlemek mümkündür. Meselâ, Rusçadaki *çok korumak, muhafaza etmek* anlamına gelen *bereç' kak zenitsu oka* (göz bebeği gibi saklamak) deyimini, *kalka* (istinsah) yoluyla Kazak Türkçesine aynen kelime kelime tercüme edilerek *közding qaraşığında saqtaw* olarak geçmiştir. Dil biliminde bu tür geçişlere *kalka* adı verilir. Ancak, bu şekildeki dilden dile geçişler, daha az sayıdaki bazı ifadeler için geçerlidir. Oysa, aynı kökten gelen dillerde aynı kelimelerle söylenen ifadeler bir yana, farklı söylenen ifadelerin de mecazî anlamlarının birbirlerine uyması, ortak mantık, ortak düşünceye kuvvetli bir delil teşkil etmektedir. Meselâ, Kazak Türkçesindeki *tisin qayra-* deyimini ile Türkiye Türkçesinde mevcut olan *dişini bile-* deyimini aynı anlamdadır. Bildiğimiz gibi, Kazakçadaki *qayraw* fiili *bilemek* manasına gelmekte ve iki lehçede farklı kelimelerle ifade edilmelerine rağmen mecazî ifadelerde de aynı anlamda kullanılmaktadırlar. Buna benzer örnekler, her iki Türk boyunun ortak kökenini, dolayısıyla ortak düşünce ve ortak kimliğini gösteren kültür unsurlarıdır. Bazı araştırmacılar, Türkçe deyimlerin, özellikle de somatik deyim ve ifadelerin bir kısmının Moğol dillerindeki deyimlerle paralellik teşkil ettiğini ve bunun da bu dillerin bir zamanlardaki ortak kökenine işaret ettiğini belirtmekte ve konuyu Altayistik biliminin problemlerine kadar götürmektedir (Şagdarov, 1971: 121-126; Uraksin, 1990: 244-248). Deyimlerdeki benzetme unsurlarının aynı motiflerle ifade edilmesi, tasvirî düşüncenin de ortaklığını gösterir. Bilindiği gibi bu mesele, yıllardan beri Türkoloji ve Altayistik biliminde tartışılmakta olan bir konudur. Çünkü Türk ve Moğol dillerinde ortak olan bir çok kelime ve ifade kalıbının hangisinden hangisine geçtiği net bir biçimde açıklanamamakta ve bazı bilim adamları bu tür yakınlığı söz konusu dillerin eskiden aynı kökten türemiş olduğu görüşüyle, yani birbiri arasındaki genetik bağla izah etmektedir (Bertagayev, 1971: 90-109; Bolğanbayulı, 1997: 146-147). Bu konuda bilim adamlarından L. D. Şagdarov *bağır* kelimesinin Türk ve Moğol dillerinde *yürek, gönül* ve *akraba, yakın* gibi ortak mecazî anlamlara sahip olduğunu belirtir ve örnek olarak Kırgızcadaki *boor ooruu* (bağrı ağrımak) “yüreği sızlamak”, *bir boorum* “öz kardeşim”, Hakasçadaki *xara paarım xurupça* (kara bağrım kuruyor) “çok özlüyorum”, Buryatçadaki *elge zürxemni übdene* “yürek sızlıyor”, *elgen sadan* “kan bağı bulunan akrabalar” ifade kalıplarını gösterir. Araştırmacı ayrıca *gülmekten kırılmak* deyiminin de bu dillerde

yine *çiğer / bağırla* veya aynı anlama gelen kelimelerle belirtildiğine dikkat çeker: Kırg. *boor cok küldük* (bağrımız yokmuş gibi güldük), Bur. *elge xata-taraa eneexe* (bağrımız sertleşinceye kadar güldük). Benzeri ifadeler, yukarıda verdiğimiz örneklerde de geçmişti: *booru katuu* (bağrı sertleşmek) “1. merhametsiz, 2. gülmekten kırılmak”. L. D. Şagdarov, Türk ve Moğol dillerindeki ortak mecazî anlamların genel olarak çok eski kelimelerde görüldüğünü belirtir (Şagdarov, 1971). Bilindiği gibi akraba dillerde ortak sayılan çok eski kelimeler arasında insanın vücut organlarının isimleri, hayvan isimleri, akrabalık bağlarıyla ilgili isimler, tabiat olayları ile alâkalı adlandırmalar (yel, dağ, deniz, su, kar, yaz vb.), renkler, sayılar, zamirler yer almaktadır. Bu sebeple, somatik deyimlerin de bu konuda önemli kaynakları oluşturduğu kabul edilmeli ve üzerinde daha yoğun araştırmalar yapılmalıdır.

Dil bilimi araştırmalarındaki diğer önemli bir husus, deyimlerin teşekkül sebeplerinin açıklığa kavuşturulmasıdır. Dilimizdeki bir çok deyim kökü, belli bir tarihî olaya veya hikâyeye dayanmaktadır. Tarihte meydana gelen bazı olaylar, o devirde yaşayanları öyle etkilemiştir ki; söz konusu olayla ilgili fikirler ve yorumlar dilde kısa ve özlü bir ifadeyle ebedileştirilmiştir. Temeli bir olaya dayanan deyimler arasında somatik deyimler de önemli yer tutmuştur. Meselâ, *ilk çocuk, ilk sevgili, ilk dost, ilk sahip olunan* anlamını veren *ilk göz ağrısı* deyiminin hikâyesiyle ilgili olarak araştırmacı Osman Çizmeciler şöyle demektedir: *Sözün kaynağına inerse, karşımıza Türk milletinin tarih boyu savaşırlardan göz açamayan şanlı, şerefli geçmişi çıkar. Bu savaşlar nice babayığit delikanlıyı insafsız değirmeninde öğütmüş, arkada bıraktıkları gebe karısının, yavuklusunun, bebeğinin, ana-babasının gözlerine ağlamaktan kan indirmiştir. Bu da bağırlı yanık anaların, gelin ve yavukluların göz pınarlarını kurutur, ağrıtır. Bir birleriyle konuşurken o zamanın terbiye anlayışı gereği “Senin kocandan mektup var mı? Benim yavuklumdan hiç haber yok!...” gibi sözler edemezler, utandıklarından “Benim göz ağrımdan bir haber yok... Senin göz ağrımdan mektup var mı?” şeklinde konuşur dertleşirlerdi* (Çizmeciler, 1982: 134).

Türkler, tarih boyunca çeşitli kültür dairelerine girmiş, çeşitli dinleri kabul etmişlerdir. Eski Kamlık dini başta olmak üzere, kabul edilen bu dinlerin inanç dünyalarından derin izler taşıyan deyimlere milletin manevî hayatı aksetmiştir. Bu durum, somatik deyimler için de geçerlidir. Somatik deyimlerin bir kısmı eski gelenek göreneklerle ve inançlarla yakından

ilgilidir. Türkiye Türkçesindeki *ağzına aptestle almak, ağzından yel alsın, başına devlet kuşu konmak, baş sağlığı dilemek, can damarına basmak, canı ağzına gelmek, can kurban, dilini kesmek, diş kirası, el basmak; el benden, sebep Allah'tan, kulakları (kulağı) çınlasın, göz değmek / nazar değmek*; Kazak Türkçesindeki *moynuna burşaq salıp tilew* (boynuna *burşaq* asarak istemek); [*burşaq*: ucu düğümlenmiş iki üç karış uzunluğunda ip veya urgan] “Allah’a yalvarmak, bir şeyi çok istemek”, *betin jirtuw* (yüzünü yırtmak) “çok acı çektiğini, yas tuttuğunu ifade etmek”, *körgeñinen köz aqı aluw* (gördüğünden göz hakkı almak) “gördüğü her şeyden pay ummak”, *til közim tasqa* (dilim gözüm taşa değsin) “nazar değmesin”, *awzına may, astına tay* (ağzına yağ, altına tay) “en iyi müjde senin olsun” anlamında, *moynuna qurım ilüw* (birinin boynuna *qurım* asmak); [*qurım*: dışarıda çok kullanılmış, üzerine is sinmiş eski keçe] “birini rezil etmek, aşağılamak” deyimleri bunun en güzel örnekleridir. Eski inançlara göre çoğu zaman çocuğu olmayan çiftler boyunlarına uçları düğümlenmiş kısa ip veya urgan asarak köy köy dolaşır, evliyaların mezarlarını ziyaret ederek Allah’tan çocuk isterlerdi. Boyuna ucu düğümlenmiş ip asma gibi davranış şeklinin sebebinin eski Türk inançlarında aramak gerekir. Bazı araştırmacıların belirttiği gibi, eskiden çocuk sahibi olmak isteyen ana-babalar ata mezarlarına, kam mezarlarına, kutsal sayılan ağaçlara çaput bağlayarak çocuk dilemiş, Allah’tan yardım istemiştir (*Kalafat, 1995: 84-86*). Dolayısıyla Kazaklardaki *boyna burşaq asma* ritüeli, söz konusu eski Türk inancının bir yansıması olsa gerek. Eski Türklere olduğu gibi Kazaklarda da yakınları veya eşi ölen kadınlar saçını dağıtıp, yüzünü tırmalayıp yırtarak ağlarlar. Araştırmacılar, yüz yırtma geleneğinin çok eski tarihlere, Göktürklerden de önceki devirlere dayandığını ileri sürerler. Ayrıca ölenin ruhunu memnun etme, dolayısıyla ölü ruhun desteğini kazanma amacıyla gerçekleştirilen bu geleneğin, eskiden ölü yakınlarının yüzlerini bıçakla çizerek kanı göz yaşlarıyla karıştırarak akıtması şeklinde olduğunu, sonraki dönemlerde ise kadınların yüzü tırmalayarak kanatma şeklinde devam ettiğini belirtirler (*Özkan, 2000; Kalafat, 1995: 126-129*). Bunun gibi diğer deyimlerin de eski halk inanç ve geleneklerine göre birer açıklaması mevcuttur. Kazaklarda gördüğü her şeyden pay uman insanlar için *körgeñinen köz aqı aladı*, yani *gördüğünden göz hakkı alır* denilir. Bunun gibi, sevinçli bir haber getiren insana eskiden durumuna göre büyük hediyeler, atlar verilmiş ve bu gelenek *müjden var* anlamına gelen *awzına may, astına tay* deyimine de

yansımasıdır. Eskiden suç işleyen adamın boynuna eski keçe asıp, eşek üstüne ters oturtarak halk arasında dolaştırırlar, yüzüne tükürerek cezalandırılmış. Bu geleneğe bağlı olarak meydana gelen söz konusu *moynına qurım ilüw* deyimi şimdi Kazakçada *millete rezil etmek*, *aşağılamak* anlamında yaşamaktadır. *Til közim tasqa* deyimi de bir eski Türk inancının dilimizdeki yansımasıdır. Eskiden, özellikle çocukları kötü şeylerden, nazardan korumak amacıyla taş türünden boncuklar, süs eşyaları yapılarak takılmış ve böylece çocuk üzerindeki yabancı dikkatlerin dağılacağına inanılmış. Kazaklarda çocuğa takılan nazar boncuğunun kırılması iyiye, yani çocuğun kendisine yöneltilen kötü nazardan kurtulduğuna işarettir. Buna benzer inançlar, diğer Türk boylarında da mevcuttur ve Türkiye Türkçesinde yukarıda da belirttiğimiz gibi *göz değmek / nazar değmek*; Kırgızcada *köz tiyüü*; Özbekçede *köz tegmoq*; Azerbaycan Türkçesinde *köz deymek* şeklindeki deyimlere de yansımasıdır. Aslında söz konusu inanç izlerine, bir çok milletin söz varlığını araştırırken rastlamak mümkündür. Ama bizim için önemli olan, kendi milletimizin gelenek göreneklerini, örf ve adetlerini, inançlarını yansıtan deyimlerin araştırılarak teşekkül sebeplerinin açıklığa kavuşturulmasıdır.

Somatik deyimlerdeki halk inançlarının izleri konusunda örnekler verirken, Azerbaycan Türkçesindeki *başına dolan-* (başına dönmek) deyimine de değinmek istiyoruz. *Birisine gereğinden fazla önem vermek, onun için kaygılanmak, endişe duymak, birisinin başına gelecek tehlike, hastalık vs. gibi olumsuzlukları kendi üzerine alıp, onu bu kötülükten koruma isteğini belirtmek* anlamına gelen söz konusu bu deyim, İslâm öncesi inancın uzantılarına örnek teşkil etmektedir. Bu deyimde yer alan *dolan-* fiiline, Kazakça'da *aynal-*, Kırgızca'da *aylan-*, Özbekçe'de *aylan-* şekillerinde rastlanmakta ve bu fiilden meydana gelen ifade kalıpları ve tabirler, anlam itibarı ile *başına dolan-* deyimine paralellik arz etmektedir. Aslında "dönmek" anlamına gelen bu fiil, Kazakçada *aynalayın* (dolanayım) "canım", *aynalıp keteyin* (senin etrafında döneyim) "canım seni", *aynalıp-tolğan-* (etrafında dönerek sevmek, öpmek) "sevmek, nazlandırmak, okşamak", Kırgızca'da *aylan-* (dönmek) mecazî olarak "sevdiğini ifade ederek yalvarmak yakarmak, nazlandırmak, sevmek", *aylançık* (bir şeyin etrafında dönen şey) "insanı bir yere bağlayan her hangi bir sebep"; Özbekçede *aylanay* (senin etrafında döneyim) "kurban olayım", *aylanib-örgilay* "kurban olayım diye sevmek" gibi ifadelerde yer almaktadır. Ayrıca Derleme Sözlüğü'nde de *gezmek, dönüp*

dolaşıp aynı yere gelmek anlamlarına gelen *aylan-*, *aylen-* (*aylanla-*) fiillerine rastlamak mümkündür. Bunun dışında söz konusu sözlükte yer alan *dolan-* fiili bazı ağızlarda *meyil göstermek*, *kur yapmak* (*Maçka- Tr.), dolayısıyla *sevmek*, *gönül vermek* anlamlarında kullanılmaktadır. Bütün bu örneklerden *aylan-/dolan-* fiillerinin *sevmek*, *sevdiği biri için her şeyini kurban etme* gibi mânaları belirten ifadelere de temel teşkil ettiğini görürüz. Şimdi de bu kelimenin söz konusu anlamları nasıl kazandığı, dolayısıyla gerçek anlamıyla mecazî anlamının arasındaki gizli bağın nasıl geliştiği sorusuna cevap arayalım. Bunun cevabını arama çalışmaları, bizi Türklerin İslâm öncesi inanç izlerine götürür. Eskiden halk tabipleri ve kamlar, hastanın etrafında dolaşarak onun yerine kendini kurban edeceğini belirtir, sonra da hastanın ailesine bir hayvan kestirerek fakir-fukaraya veya konu-komşuya dağıttırır. Çünkü eski Türk inancına göre kendi isteğiyle birinin etrafında döndüğü takdirde onun bütün hastalığının dönen adama geçeceğine inanılmıştır. Bu inancın gereği olarak hasta tedavilerinde kamlar bu yöntemleri uygulamıştır. Tedavi sonrası kamın, kendi yerine hayvanı kurban olarak kestirerek etini dağıtması ise, kötü ruhları razı etme inancından doğmuştur. Bazen de kamlar, hastanın etrafında kendisi ile birlikte kurbanlık hayvanı da döndürürdü (*Qazaq Tilinin Qısqaşa Etimologyalıq Sözdüğü*, 1966: 25; *İnan*, 1954: 97-119). Ayrıca Kazaklarda ve Özbeklerde uzun yolculuğa çıkacak olan birinin başının etrafında bir avuç tuzu üç defa döndürüp ateşe atma inancı da mevcuttur. Bu inanca göre de, yolculuğa çıkacak insanın başına gelecek bütün uğursuzluklar tuza geçecektir. Tuzun ateşe atılması ise, bir çok Türk boylarında mevcut olan ateşle kötü ruhları, uğursuzlukları kovma inancından gelmektedir.

Benzeri bir inancın izi Fernand Grenard'ın "Babur" romanına da yansımıştır. Romanda, Babur hasta oğlu Hümâyûn'un yatağının etrafında; "Senin bütün ıstıraplarını üzerime alıyorum" diyerek üç defa döner ve bundan sonra oğlu iyileşir. Bu olaydan sonra Babur anî olarak hastalanır ve vefat eder (*Grenard*, 1971: 190). Halkın maşerfî şuurunda derin izler bırakmış inanç ve ritüellerin sanat eserlerinde böylesine kullanılması, eski Türk inançlarının günümüze kadar yaşadığını göstermesi bakımından da ilgi çekicidir. Görüldüğü üzere, *dön-/aylan-/aynal-* fiili, zamanla yeni mecazî anlamlar da kazanmış ve *birine karşı beslenen sevgiyi*, *sevdiği insan için yapılacak fedakârlığı* belirten ifadelere kaynaklık etmiştir.

Deyimler gibi kalıplaşmış ifadelerin dil bilimi açısından son derece önem-

li olmasının sebeplerinden biri de, bu ibarelerin dil bilimi bünyesinde araştırmalarına ışık tutan çok eski kelime ve ifade kalıplarını barındırması olsa gerektir. Çünkü, deyimlerde yer alan söz konusu bu eski kelimelerin arkaik şekilleri, dil biliminin gerek anlam bilimi, gerek etimoloji, gerekse kültürel dil bilimi bakımından önemli bir inceleme kaynağı olmasının yanı sıra, yeni araştırmalara da ışık tutacak niteliktedir. Bilindiği gibi, günümüzde kullanımdan düşmüş bir çok dil unsuru yalnızca deyimlerin içinde yer almaktadır. Bu türden dil unsurları, milletimizin gelenek ve görenekleriyle, inançlarıyla ilgili kelimelerle ev işlerinde kullanılan alet, kap-kacak isimleri, hayvancılıkla alâkalı kelimeler gibi eski hayat tarzını yansıtan ifadelerdir. Bu ibareler de esasen eski dönemlerde karşıladığı anlamların ifadesinde kullanılmaktadır. Onları kökleri bakımından Türkçe kaynaklı kelimeler ile Sanskrit, Moğol, Çin, Arap, Fars ve Slav vb. gibi yabancı dillerden geçmiş kelimeler olarak iki gruba ayırarak incelemek mümkündür. Başka dillerden geçmiş arkaik kelimelerin, dilin en sabit, kalıplaşmış donmuş ifadelerinden sayılan deyimler içinde yer alması, onların bir dilden diğerine geçiş tarihinin ve sebeplerinin yüzyıllar önceindeki kültürel ilişkilere dayandığını göstermektedir. Bundan dolayı onların kökeninin ve etimolojik yapısının açıklamasında zorluk çekilmektedir. Bu tür arkaik kelimeler, deyimlerde, tabii ki, somatik deyimlerde de yer almaktadır. Onların etimolojik bakımdan araştırılması, ilk baştaki anlamının tespit edilmesi, dil araştırmaları için çok önemlidir. Meselâ, Kazak Türkçesinde *başa gelen çekilir* anlamında kullanılan *başqa tüsse baspaqşıl* deyimini mevcuttur. Bu deyimdeki *baspaqşıl* kelimesinin mânası tam açık değildir. Araştırmacı A. Nurmahanov, bu deyim W. Radloff'un "Opit Slovarya Tyurkskih Nareçii" adlı eserinde *Eğer başına uğursuzluk gelirse ayakkabını dahi verirsin* diye tercüme ettiğini, Türkmencede ise *başına düşse başmakçı bolarsın* şeklinde olduğunu, dolayısıyla Kazakçada *başmakşı* (ayakkabıcı) kelimesinin ses bakımından değişikliğe uğrayıp anlaşılabilir bir hale gelerek yanlış yorumlamalara neden olduğunu belirtmektedir (Nurmahanov, 1998: 148-149).

Özbekçedeki içinde *yol/ yoli* kelimesi geçen *yuragida yoli bor* (cesur, kahraman) deyimini Özbek Dilinin İzahlı Sözlüğünde yanlışlıkla *yele* kelimesi altında gösterilmiş ifade kalıplarının arasında verilmiştir. Oysa, Özbek bilim adamı E. A. Umarov *yuragida yoli bor* ifadesindeki *yol* veya *yoli* kelimesinin aslında sanıldığı gibi *yele* olmadığını, diğer Türk lehçelerindeki

örneklerle karşılaştırarak incelemesinin sonucunda (M. Kâşgarlı'da *ot yaldı* – ateş tuttu; Kumuk. *yalın* – alev; Hakas. *çalın* – alev; Eski Özb. *yalın* - alev) söz konusu sözcüğün aslında *alev* anlamındaki *yalın* kelimesinden türemiş olduğunu ileri sürmektedir (Umarov, 1980: 83).

Aynı şekilde, daha önce de örneklerimizde geçen *moynına burşaq salıp tillew* deyimindeki Türklerin eski hayat tarzını, inancını yansıtan *burşaq* kelimesi de günümüzde pek kullanılmayıp eskimeye yüz tutmuş bir kelimedir. Bu tür kullanımdan düşmüş arkaik unsurlar, dilimizdeki fazlalık kabilinden kelimeler değil, aksine asırlar boyunca milletimizin hayat tecrübelerinden doğup, yaygın kullanımdan düşmüş olmakla birlikte, deyim ve atasözlerinde kalıplaşmış hâlde günümüze ulaşarak dil potansiyelimizi artırıp zenginleştiren kaynaklardan biridir. Bundan dolayı onların derlenip, toplanıp anlamlarının açıklığa kavuşturulması gerekir. Türkolojide arkaik kelimelerin etimolojisi, Türkçeye akraba dillerden alınan örneklerle karşılaştırmak ve mecazî manada kullanılış motiflerinden hareket edilmek suretiyle yapılmaktadır. Ancak bu konuda Türk lehçelerinin tamamını kapsayan geniş çaptaki bir çalışma henüz yapılmamıştır. Dolayısıyla bu tür karşılaştırmalı araştırmalara ihtiyaç vardır.

Ayrıca, organ isimlerinden meydana gelen somatik deyimler arasında hem eşanlamlı, hem zıt anlamlı olanları da mevcuttur. Meselâ, *göz almak* ve *göz kamaştırmak*; *ağzına gem vurmak* ve *ağzına kilit takmak* deyimleri eşanlamlı, *göze girmek* ve *gözden düşmek*; *eli ayağı tutmak* ve *eli ayağı tutmamak* deyimleri ise zıt anlamlı deyimlerdir. Bunun yanı sıra, Türk lehçelerinde çok anlamlı deyimlere de sıkça rastlanır. Mesela, *gözünü yummak* deyiminin hem *ölmek*, hem de *görmezlikten gelmek* anlamları mevcuttur. Bunlara Türk lehçelerinden çok sayıda örnek vermek mümkündür. Meselâ, Kazakçada *tırnağına tüsiüw* (tırnağına düşmek) “pençesine düşmek” ve *uwısına tüsiüw* (avucuna düşmek); *iyek artuw* (çenesini dayamak) “destek ummak” ve *arqa süyew* (sırtını yaslamak) “destek ummak” deyimleri eşanlamlı; *tili mirdiñ oğınday* (dili *mirin* oku gibi); [*mir*: oku tam düz isabet eden yay anlamındadır] ve *tilinen bal tamğan* (dilinden bal damlayan); *bas iyüw* (başını eğmek) ve *bas iymew* (başını eğmemek) deyimleri zıt anlamlı deyimlerdir. Bunun gibi *işi küyüw* (içi yanmak) deyimini ise hem *kıskanmak*, hem de *çok üzülme*, *kederlenme*; *jüregi qarayuw* (yüreği kararmak) deyimini ise hem *acıkmak*, hem de *kötülük düşünmek*; *köz mayın tawısuw* (göz yağını tüketmek) ifadesi ise hem *çok çalışmak*, hem de *çok ağlamak*, *yas tutmak* anlamlarını vermektedir.

Somatik deyimlere temel teşkil eden kelimelerin, daha doğrusu vücut organları isimlerinin verimli veya verimsiz olması da çok önemlidir. Mese-lâ, göz, baş, el, ayak, yürek, kalp kelimeleri ile yapılmış deyimler bu tür deyimler arasında sayı bakımından çokluk teşkil etmektedir. Bu durum, söz konusu organ isimleriyle türetilmiş deyimlerin daha işlek olduğunu göstermektedir. Bu konuda, Kazakistan Bilimler Akademisinde yapılmış bir doktora tezinde göz kelimesi ile ilgili 108, baş kelimesi ile ilgili 86, kol kelimesi ile ilgili 67 deyim ve kalıplaşmış ifadeye yer verilmiştir (Uwızbayeva, 1994). Bu da söz konusu deyimlerde yer alan organ isimlerinin önemine işaret etmektedir.

Deyimlerle ilgili araştırmaların önünde duran güncel problemlerden biri, bu söz kalıplarının sınıflandırılması işidir. Maalesef, Türkoloji alanında deyimlere yönelik araştırmalar yetersizdir. Deyimlerle ilgili çalışmalar, daha çok deyimlerin derlenmesi ve sözlüklerinin yapımıyla sınırlıdır. Tabii ki, bu arada İsmet Kenesbayev ve Abduali Kaydar gibi Kazak bilim adamlarının hazırladıkları deyimlerin sınıflandırılmasına yönelik çalışmalar söz konusu alanın önemli bir başlangıcı olarak kabul edilmeli ve bu tür çalışmalara yenileri eklenmelidir. Özellikle Abduali Kaydar'ın Kazak dilindeki deyimleri leksik-morfolojik, yapısal-tipolojik, sentaktik, semantik, stilistik ve konu açılarından sınıflandırma çalışması, yeni araştırmalara kaynak teşkil edecek mahiyette önemli bir adım sayılmalıdır. A. Kaydar deyimleri, kelime unsurları isim, fiil veya çeşitli türden oluşlarına göre leksik-morfolojik açıdan; bünyesindeki unsurların sayısına göre yapısal-tipolojik bakımdan sınıflandırır. Ayrıca, cümle çeşitlerine göre sentaktik bakımdan; eş anlamlı, zıt anlamlı, çok anlamlı ve sesteş oluşlarına göre ise, semantik açıdan tasnif eder. Konusu bakımından ise deyimleri, somatik, zoonimik, bitki dünyası ve sayılarla ilgili oluşlarına göre ayrı gruplara ayırır. Ayrıca, yapısal eş anlamlı, tam ve kısalmış varyantları bakımından tasnif ettiği deyimleri stilistik çerçevesinde değerlendirir (Kaydar, 1998: 202-214).

Deyimler konusunda Türkiye'de yapılmış birkaç Yüksek Lisans tezinin de dikkate değer birer ön çalışma olduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan Leylâ Subaşı'nın "Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi" (1988) adlı tezinde deyimler anlam açısından ele alınmıştır. Sadet Maltepe'nin "Deyimlerimizin Yapısal Özellikleri" (1997) adlı çalışmasında ise, deyimler biçim açısından ele alınarak

Sözcük Öbeği Yapısındaki Deyimler, Cümle Yapısındaki Deyimler ve Yapısal Olarak Adlandırılmayan Deyimler olarak sınıflandırılmıştır. Bayram Çetinkaya'nın "Kutadgu Bilig'deki Deyimlerin Semantik ve Sentaktik Bakımdan İncelenmesi" (2001) adlı tezinde ise, söz konusu eserde yer alan deyimler, semantik yönden kendi içinde birçok alt gruba ayrılan *Benzerliğe Dayalı Deyimler* ve *Yakın İlişkiye Dayalı Deyimler* olarak iki ana grup altına toplanmıştır. Söz konusu çalışmada kelime grupları biçiminde kalıplaşmış olan deyimler, sentaktik yönden incelenmiştir. Dolayısıyla bütün Türk lehçelerinde yapılan bu tür ön çalışmalar da göz önünde bulundurulurken deyimlerle deyimlerin alt başlığını oluşturan *somatik deyimler* üzerinde yapılacak çalışmalara ihtiyaç vardır. Somatik deyimlerin tam olarak çerçevesinin ve sınırlarının çizilmesinin, sınıflandırılmasının her şeyden önce Türk dil bilimi için önemli bir kazanç sayılacağı kanaatindeyiz.

Sonuç

Görüldüğü üzere, somatik deyimler, dilimizin en eski unsurları sayılan uzuv isimlerini ihtiva eden, onların yüklediği mecazî anlamlarıyla Türklerin hayat felsefesinden izler taşıyan, manevî hayatını yansıtan ifadelerdir. Son zamanlarda Türkoloji alanında her ne kadar deyim çalışmalarına hız verilip çok sayıda araştırma yapılmış ise de, bu alandaki eksiklikler tamamen giderilmemiştir. Meselâ, deyimlerin sınıflandırması ve karşılaştırılması olarak geniş çapta incelenmesinin yapılması gibi birçok sorun hâlen çözümlenmiş sayılmaz. Oysa, bir çok bilim adamlarının belirttiği gibi, deyimleri karşılaştırmalı olarak incelemenin yanı sıra deyimlerde yer alan arkaik kelimeleri anlam bilimi açısından da araştırmanın bir zaruret olduğu açıktır (Umarov, 1980: 81-84; Uraksin, 1990: 244-248; Turabayeva, 1990: 154-157). Ayrıca deyimler, etimolojik açıdan olduğu kadar, folklorik unsurları taşıması bakımından da, kültürel dil bilimi araştırmalarına konu olacak öneme sahiptir. Çünkü, millî felsefemizin özlü ve veciz ifade kalıpları olan deyimlerde ortak anlayış, ortak mantık, ortak dünya görüşü, ortak kimlik özelliklerimiz yansımıştır. Lehçelerimizden birinde gerçek anlamını kaybeden ifadelerimizin asıl mânası, diğerinde korunmuştur. Bundan dolayı deyimlerin, özellikle somatik deyimlerin Türk lehçeleri arasında karşılaştırmalı olarak incelenmesine gereken önem verilmelidir. Ayrıca eski dönemlere ait tarihî eserlerde yer alan somatik deyimler de taranarak semantik bakımdan incelenmelidir. Çünkü kelime hazine-

mizin en sabit birimlerinden sayılan deyimlerin, özellikle de vücut organlarımızı esas alan somatik deyimlerin tarihî-karşılaştırmalı araştırmalara önemli bir katkı sağlayacağı muhakkaktır.

Kaynaklar

- AKSOY, Ömer Asım (1991), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul.
- AZERBAIJAN DİLİNİN İZAHLI LÜĞATİ (1964), Bakı, 4 cilt.
- BERTAGAYEV, A. (1971), "Vnutrennaya rekonstruksya i etimologiya slov v altayskih yazıkah", *Problema Obşşnosti Altayskih Yazıkov*, Leningrad, s.90-109.
- BOLĞANBAYULI. A. ve KALİULI. Ğ. (1997), *Qazirgi Qazaq Tiliniñ Leksikologiyası men Frazeyologiyası*, Almatı.
- ÇETİNKAYA, Bayram (2001), *Kutadgu Bilig'deki Deyimlerin Semantik ve Sentaktik İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- ÇİZMECİLER, Osman (1982), *Ünlü Deyimler ve Öyküleri*, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1970), *Orhun Abideleri*, İstanbul.
- GRECARD, Fernand (1971), *Babur*, Haz. O.Yüksel, MEB, İstanbul.
- İNAN, A. (1954) *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar (1995), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara.
- KENESBAYEV, İsmet (1977), *Qazaq Tiliniñ Frazeyologiyalıq Sözdigi*, Almatı.
- KIRGIZ TİLİNİN TÜŞÜNDÜRMÖ SÖZDÜĞÜ (1969), Frunze.
- QAYDAR, Abduali (1998), "Prinsipi klassifikatsii frazeologizmov i ih klassifikatsyonniye gruppi v sovremennom kazhskom yazıke", *Aktualniye Problemi Kazahskogo Yazıka*, Almatı, s.202-204.
- QAZAQ TİLİNİN QISQAŞA ETİMOLOGYALIQ SÖZDİĞİ (1966), Almatı.
- QAZAQ TİLİNİN SÖZDİĞİ (1999), Almatı.
- QAZAQ TİLİNİN TÜSİNDİRME SÖZDİĞİ (1976), Almatı, 10 cilt.
- MALTEPE, Sadet (1997), *Deyimlerimizin Yapısal Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- NURMAHANOV. A. (1998), *Türki Frazedologyası*, Almatı.
- ÖZKAN, Fatma (2000), "Sibirya Türklerinde Geçiş Törenleri", *Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Mersin. (baskıda)
- SUBAŞI, Leylâ (1988), *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- ŞAGDAROV, L.D. (1971), "O razviti perenosnih znaçenii v slovah, obşşih nektorim tyurkskim i mongolskim yazikam", *Problema Obşşnosti Altayskih Yazikov*, Leningrad, s.121-126.
- TURABAYEVA.G. (1990), "Etimologiçeskiye poyasneniye arhaiçnih komponentov posloviçno-pogovoroçnih virajenii v kazahskom yazike", *Problemi Etimologii Tyurkskih yazikov*, Almatı, s.152-157.
- TÜRKÇE SÖZLÜK. (1998), TDK, Ankara, 2 cilt.
- TÜRKİYE'DE HALK AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ (1963), Ankara.
- UMAROV, E.A. (1980) "Rol motivirovki frazeologizmov i izuçenii ih arhaiçnih komponentov", *Sovetskaya Tyurkologya*, sayı: 4, s.81-84.
- URAKSİN, Z.G. (1990), "Sravnitelnoye izuçeniye i etimologizatsya frazeologizmov v tyurkskih yazikah", *Problemi Etimologii Tyurkskih Yazikov*, Almatı, s.244-248.
- UWIZBAYEVA, B.K. (1994), *Qazaq Tilindegi Somatikalıq Etistik Frazeologizmderdiiñ Etnolingvistikalıq Sipatı*, Basılmamış Doktora Tezi, Almatı.
- UZBEK TİLİNİN İZOHLİ LUĞATI (1981), Moskva, 2 cilt.

Somatic Idioms

Assoc. Prof. Dr. Fatma OZKAN

Gazi University

Faculty of Arts and Sciences

Gulim SHADIYEVA

Ahmet Yesevi University

Research Assistant

Abstract: A key word, which appears in an idiom can form the basis of that idiom. Idioms based on the names of body parts are called somatic idioms.

One of the typical characteristics of somatic idioms is that the body parts referred to have figurative meanings. These human body parts acquired distinct figurative meanings according to their functions. Even though the figurative meanings of body parts in Turkish somatic idioms are parallel to those of the same idioms in Mongolian, the scope of this study is restricted to the Turkish language.

Like other idioms, somatic idioms reflect the spiritual values of our nation. It is clear that some somatic idioms refer to our nation's old customs and beliefs. Furthermore, somatic idioms containing archaic elements give us the chance to conduct language research on a wider scale.

Investigating the motifs of comparative somatic idioms, ie. clarifying the hidden relationship between words' literal and figurative meanings, is of crucial importance to linguistic research.

Key Words: Somatic idioms, body parts, literal meaning, figurative meaning, archaic element, cultural linguistics (ethnolinguistics).

Соматические Фразеологизмы

Фатма ОЗКАН

Университет Гази

Факультет естественных и гуманитарных наук

Гулим ШАДИЕВА

Университет им. Ахмеда Ясави

Ассистент-исследователь

Резюме: В составе фразеологизмов одно слова образует основу фразеологизма. Фразеологизмы, образованные от названий частей тела человека, в лингвистике получили название – соматические фразеологизмы.

Типичной особенностью соматических фразеологизмов является символизирование переносных значений частей тела. Части тела, в зависимости от функции, в мышлении народа приобрели разные переносные значения. Переносные значения, отождествленные с органами тела, иногда выходят за пределы тюркских языков и имеют параллели в монгольских языках, что составляет отдельную тему исследования.

Кроме того, в соматических фразеологизмах, как и в других фразеологизмах, отражена духовная жизнь нашего народа. В ряде соматических фразеологизмов можно встретить следы старых обрядов, традиций и верований нашего народа. Наряду с этим, соматические выражения фиксируют в своей структуре немало архаичных элементов, исследования которых даёт возможность расширенно изучить закономерности лингвистических факторов.

Изучение мотивов сравнения соматических фразеологизмов, то есть прояснение скрытых отношений между прямым и переносным значениями, играет важную роль в лингвистических исследованиях.

Ключевые слова: Соматические фразеологизмы, части тела, прямое значение, переносное значение, архаичный элемент, этнолингвистика.

YAYIN TANITIM

Mustafa DURMUŞ

Gazi Üniversitesi, TÖMER

Landau, Jacop ve Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language In The Ex-Soviet Muslim States*, London 2001.

Eski Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan müslüman ülkelerdeki dil politikalarına ayrılmış olan çalışma, Türkolog Barbara Kellner-Heinkel ve siyaset bilimi uzmanı Jakob Landau tarafından *Politics of Language in the ex-Soviet Muslim States* orijinal adıyla 2001 yılında İngiltere’de yayımlandı.

Çalışma, eski Sovyetler Birliği’ne bağlı iken 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanan 6 ülkenin (Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Azerbaycan) ekonomilerine, siyasetlerine ve sosyal gelişmelerine bağlı olarak ortaya koymuş oldukları dil politikalarını ve politikalar ile dil arasındaki etkileşimi ele alıyor. Söz konusu 6 ülkedeki dil politikaları alanında ortaya konulan eserlere ek olarak bu çalışmada konu ile ilgili resmî verilere, ilmî kayıtlara dayanan genel ve sağlam istatistikî sonuçların açık, anlaşılır bir sunumunu görüyoruz. Sınırları 1988-1998 arası olarak belirlenen çalışmaya malzeme teşkil eden veriler; yasaları içeren metinler, gazeteler, okullarla ilgili bilgiler, çeşitli raporlar, yetkililerle ve uzmanlarla yapılan konuyla ilgili röportajlardan oluşuyor ve bu veriler, bilimsellik anlamında bir çok yönlülük arz ediyor.

Çalışmada dikkat çekici bazı noktalar şunlardır:

1991 öncesi Sovyet hükümetinin dil politikalarından bahsederek bu dönemden sonra bağımsızlığını kazanan ülkelerin dilleri ve etnik kimliklerinin oluşumunda yaşadıkları sorunları dile getiren yazarlara göre bağımsızlık öncesinde, pek çok Sovyet toplumunda dil, politikanın, ekonominin ve dinin bir bölümü olarak düşünülürken, kültürün belirleyici bir ögesi olarak algılanmamakta, sadece bir iletişim aracı olarak görülmektedir. 1980’lerden itibaren, Sovyet toplumunda yaşayan ve Rus kökenli olmayan topluluklar, mevcut durum ile ilgili olarak dillerine hakimiyetlerini kaybetmeye başladıklarını düşünmüşlerdir. Bu dönemden sonra kimliklerinin idraki ve etno-kültürel karışıklığın ayrımı noktasında dil, en önemli faktör olarak ortaya çıkmıştır. 1991 yılından

itibaren de, adı geçen toplumların kendi dilleri, milliyetçiliğin en güçlü sembolü haline gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin politik, ideolojik, etnik, sosyal ve kültürel baskılar neticesinde dağılmasının ardından, bağımsızlıklarını kazanma yolunda ve sonrasında bu 6 ülke etnik yapılarına, kültürel karakteristiklerine, kaynaklarına ve konumlarına göre farklı güçlüklerle karşılaşmıştır.

Rus diasporasının bu 6 ülkede beş farklı iş alanında yer almakta olduğu ve bunların bağımsızlık sonrasında bağımsızlıktan farklı ölçülerde etkilenmiş olması dikkat çekicidir. Rusların sosyal statülerini kaybetmeye başlamaları, iş durumlarının geleceği ve finansal kaynaklarla ilgili sıkıntıları, çocukların eğitimleri ile merkezî dili konuşmadıkları bir hayat sürmek zorunda kalmaları gibi sebeplerden dolayı 6 ülkeden Rusya Federasyonu'na büyük oranlarda Rus göçü gerçekleşmiştir.

Rusça'nın kullanım alanına dair rakamsal veriler ışığında 1990'lı yıllara kadar eski Sovyet hükümetine bağlı ülkelerde yaşayanların tercih ettikleri ilk dil Rusça iken, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte bu etkinliğin kesintiye uğramış olduğunu ve Rusçanın uluslar arası bir dil olma özelliğini yavaş yavaş kaybettiğini görmekteyiz.

1980 öncesinde hem Sovyetler Birliği'nde hem de ona bağlı olan Cumhuriyetlerde, eğitime dair yasaların içerisinde geçen birkaç paragraf ve belirli bazı kararnameler dışında, açıkça belirtilmiş bir dil kanunu bulunmamaktadır. Bu durum da 'küçük' dillerin Rusça gibi 'büyük' bir dilin içerisine yerleşmiş olmasıyla açıklanmaktadır. Bu dönemden sonra kendi dil yasalarını oluşturmuş olan bu altı Cumhuriyetin bağımsızlık sonrasında kendi sınırları içinde millî dilleri etkin iken diğer Cumhuriyetlerle ve eski Sovyetler Birliği'ne bağlı toplumlarla Rusça'yı ilk iletişim dili olarak tercih etmeleri ve bu dile millî dilleri kadar önem vermeleri dikkat çekmekte ve çalışmada bağımsız Cumhuriyetlerin dil yasalarının oluşturulma aşamaları her bir ülke için ayrı ayrı ele alınmaktadır.

1989-90 yıllarında müslüman Cumhuriyetlerde dil kanunlarının uygulanmaya başlaması ve 1991'de bağımsızlığın kazanılmasını takiben bir alfabe değişikliği fikri gündeme geldi. Bu süreçte kiril alfabesinde değişikliğe gitme ya da farklı bir alfabe (Lâtin veya Arap) kabul etme fikirleri tartışıldı. Tartışmanın ayrıntılarını yine çalışmanın satır aralarında bulabiliriz.

Bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin dil reformunu uygulama çabalarını dile getiren yazarlar, bu ülkelerde dilde sadeleşme yolunda milli dillerinden çıkardıkları bazı kelimelere alternatif olarak Çağatay, Sovyet döneminden önceki Türk Dili, Arap veya Fars dilleri ya da yerel lehçelerin dikkate alındığını ifade ederek, adı geçen cumhuriyetlerin bu konudaki politikalarını tek tek değerlendirmektedirler.

Bağımsızlıktan sonra ortaya çıkan millî diller ile süregelen eğitim dili Rusça arasında sistemin ikiye bölünmüş olması ve bunun da eğitimde karışıklığa yol açması dikkat çekicidir. Bir yandan Rusça ile eğitimin devam ettiği diğer yandan da millî dille eğitimin yaygınlaştığı söz konusu ülkelerde eğitimin çeşitli safhalarında hangi dilin daha ağırlıklı olduğu istatistikî verilerle her ülke için ayrı ayrı sunulmuştur.

Etnik yapılarına bağlı olarak adı geçen bağımsız müslüman ülkelerin, izleyecekleri dil politikalarının da farklı olacağını dile getiren yazarlar, söz konusu hükümetlerin tamamının dil politikalarına, okullarda milli dillerini yaygınlaştırarak başlamaları gerektiğini, ancak ne kadar yeni çözüm üretilse de mevcut problemlerin her zaman geçerliliğini koruyacağına işaret etmektedirler.

1990 sonrası bağımsızlığını kazanan altı müslüman ülkenin dil politikalarının anlatıldığı çalışma, on başlık altında bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren ortaya çıkan değişiklikler ve yaşanan sıkıntılar üzerinde ayrıntılı ve istatistikî verilerle desteklenen bir incelemeyi içermektedir. Barbara Kellner-Heinkele ve Jakob Landau, söz konusu çalışmayı, güncel örneklerle de anlamlandırarak çok yönlü ve son derece başarılı bir eser ortaya koymuşlardır.

Araş. Gör. Özge ÖZTEKİN

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

M. İSEN, M. MACİT, O. HORATA, F. KILIÇ, İ. H. AKSOYAK, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı* Grafiker Yayınları, Ankara 2002, 412 sayfa.

Eski Türk Edebiyatı alanını tüm yönleriyle ele alan ve özellikle son dönemde yapılmış araştırmalardaki bilgilere yer vererek, Divan Edebiyatı hakkında doğru değerlendirmelerin yapılmasını amaçlayan yepyeni bir başvuru kitabı çıktı. Editörlüğünü Prof. Dr. Mustafa İSEN'in yaptığı ve bir ekip çalışmasının ürünü olan *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, bir önsöz ve girişin ardından, on bir bölüm ve ekler kısmından oluşmaktadır. Önsöz, Giriş, Kaynaklar ile Tarihî Gelişim bölümünün XVIII. ve XIX. Yüzyıla ilgili kısmını Doç. Dr. Osman HORATA; Tarihî Gelişim bölümünün başlangıçtan XVIII. Yüzyıla kadar olan kısmı ile Türler bölümünü Prof. Dr. Mustafa İSEN; Divan Estetiği, Ses Yapısı, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, Gelecek ve Modern Şiir bölümlerini Prof. Dr. Muhsin MACİT; Nazım Şekilleri bölümünü Doç. Dr. Filiz KILIÇ ve Edebî Sanatlar, Metin Şerhi, Muhteva Yapısı bölümlerini de Doç. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK hazırlamıştır. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*'nin Önsözünde, kitabın niçin yazıldığı ve konuların anlatımında nasıl bir yöntem izlendiği ifade edildikten sonra, *Giriş* kısmına geçilmektedir. Burada, genel olarak sanatın doğuşu ve sanat eseri kavramının ortaya çıkışı, temel sanat dalları, türlerin oluşumu, epik-dramatik-lirik eserler, bir sanat olarak edebiyatın tanımı ve meydana geliş süreci, sözlü ve yazılı kültür ortamları ile estetik anlayışa bağlı olarak gelişen edebiyat akımları tarihsel bir süreç içerisinde ve Doğu-Batı sentezine dayalı bir karşılaştırma düzeniyle ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, Türk Edebiyatı'nın gelişim çizgisine de genel olarak değinilmektedir.

Kitabın I. Bölümü, *Kaynaklardır*. Bu bölümde, bilimsel bir çalışma için geçerli olan veri/malzeme toplama, kaynak tarama, gözlem-analiz-sentez yöntemlerinin edebiyat araştırmaları için de gerekli olduğu belirtilerek, "edebî metne sistemli yaklaşmanın" (s.13) önemi üzerinde durulmuştur. Bunun için ilk olarak, yazma kültürü ve yazmayla ilgili terimler hakkında bilgi verilmiş, daha sonra da Eski Türk Edebiyatı'nın kaynaklarından bahsedilmiştir. Kaynaklar için yapılan tasnif, dokuz başlığa ayrılarak detaylı bir şekilde incelenmiştir: Edebî Eserler (Divanlar, Mesneviler, Şiir Mecmuaları, Mensur Eserler), Edebiyat Bilgi ve Teorisiyle İlgili Eserler, Biyografik Eserler, Ansiklopediler, Kavram ve Terim Ansiklopedileri

/Sözlükleri, Sözlükler (Türkçe Sözlükler, Kaynak Sözlükler, Galat Sözlükleri), Edebiyat Tarihleri, Antolojiler ve Kataloglar.

Divan Estetiği başlığı altında oluşturulan II. bölümde, Türkçe Divan dîbâçeleri ve Tezkire mukaddimeleri vasıtasıyla, şiirin kökeni ve biçimine yönelik teorik bir zemin oluşturularak, şairlerin vasıfları hakkında genel değerlendirmeler sunulmaktadır. Eski şiirin estetik anlayışının ve buna bağlı olarak imaj dünyasının şekillenmesinde kullanılan dilin önemi, sözcüklerin çağrışım zenginliğiyle yan anlamlar yüklenmesinde tasavvufî mecaz ve sembollerin etkisi, aşk ve güzellik unsurlarının işleniş, şairlerin tercih ettikleri söyleyiş tarzları ve bu bağlamda, geleneğe bağlı olarak gelişen ortak devir üslûbu içerisinde şahsî üslûpları ile öne çıkan şairlerin söz varlığı, kullandıkları edebî sanatlar ve mazmunlar, nazirecilik anlayışı, şairlerin yaşadıkları çevreler ve bu çevrelerin birer kültür coğrafyası olarak şiire yansımaları, örnek beyitlerle detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Eski Türk Edebiyatı El Kitabı'nın III. bölümü, *Tarihî Gelişim* adını taşımaktadır. Bölümün ilk kısmında, "Eski Türk Edebiyatı'nın başlangıç devri olan XIII, XIV ve XV. yüzyıllardaki özellikleri ve geleneğin devir üslûbuyla örtüşmesi üzerinde odaklanılmış, XVI. ve XVII. yüzyıllardaki merkez kişiler ve onların etrafında teşekkül eden yapı ortaya konmaya çalışılmıştır" (s. 55). Konuya, Türk yazı dili tarihinin en eski örneklerinden Orhun Abideleri ile başlanmış; kronolojik bir seyir takip edilerek, XVII. yüzyıl sonuna kadar her yüzyılın siyasî, kültürel ve edebî durumu, dönemin Osmanlı padişahları, ünlü şair ve bilginleri ile manzum ve mensur eserleri detaylı bir inceleme metoduyla ele alınmıştır. Bölümün ikinci kısmında, Divan Edebiyatı'nın XVIII ve XIX. yüzyıllardaki durumu anlatılmaktadır. Her iki dönemin sosyal ve siyasal yapısının edebiyatı nasıl etkilediğine değinilerek, hem XVIII hem de XIX. yüzyılın şair kadroları, önemli eserleri ve genel olarak edebî hüviyeti geniş bir perspektifle ortaya konulmuştur.

Kitabın IV. bölümü, *Ses Yapısı*dır. Bu bölümde, Divan Şiiri'nin ritmik yapısını meydana getiren ses düzenlemelerinden bahsedilmektedir. Özellikle ahenk kavramı üzerinde durulmuş ve ahengi sağlayan unsurların neler olduğu ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Söz Tekrarları, Ses Tekrarları ve Ritim adı altında üç başlığa ayrılarak incelenen bu konu, beyitlerle örneklandırılmıştır.

Nazım Şekilleri başlıklı V. bölümde, Eski Türk Edebiyatı'nda kullanılan nazım şekillerinin neler olduğu, klâsik düzen içerisinde mısra sayısı ve kafiye düzeni göz önünde bulundurularak ele alınmakta ve Beyitlerden Oluşan Nazım Şekilleri ile Bendlerden Oluşan Nazım Şekilleri olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmektedir.

Eski Türk Edebiyatı El Kitabı'nın VI. bölümü, *Türler* adını taşımaktadır. Bu bölümde, Divan Edebiyatı'ndaki tür sorununa değinilmektedir. Türlerin tanımlanması ve sınıflandırılmasında değişik görüşlerin var olduğu belirtilerek, içeriği esas alan bir değerlendirmeye gidildiği belirtilmektedir (s. 245). Bu değerlendirmeye göre yapılan sınıflandırma sonucunda, Eski Türk Edebiyatı'nda yirmi dört türden söz edilmektedir: Gazavat-nâmeler, Hicviyeler, Hilyeler, Kısas-ı Enbiyalar, Kırk Hadisler, Kıyafet-nâmeler, Lu-gazlar, Mersiyeler, Mevlidler, Mi'râciyeler, Muammalar, Münâcâtlar, Mü-nazaralar, Münşeâtlar, Na'atlar, Nazireler, Sâkî-nâmeler, Sefaret-nâmeler, Seyahat-nâmeler, Sûr-nâmeler, Şarkılar, Şehrengizler, Tevhidler ve Tezki-reler Divan Şiiri'nin türleri arasında yer almaktadır.

Kitabın VII. bölümü, *Edebî Sanatlardır*. Burada, Divan Şiiri'ndeki belagat anlayışı üzerinde durulmakta ve "Türkçe basılmış belagat kitaplarında bugün hepsini «edebî sanatlar» genel çerçevesi içinde değerlendirdiğimiz, ama eskilerin kimisini «beyân», kimisini «bedî» grubuna dahil edecek kadar farklı telakki ettikleri bu sanatların sayısı ellinin üzerindedir" (s. 267) denilerek, edebî sanatların üç başlık altında incelendiği görülmektedir: Mecazla ilgili sanatlar (Teşbih, İstiare, Kinaye, Mecaz-ı Mürsel), Anlamla ilgili sanatlar (İham ve Tevriye, İstihdam, Mübalağa, Hüsn-i Ta'lil, Tezat, Rücû, Tecahül-i Ârif, İstifham) ve Sözle ilgili sanatlar (Aks, Kalb, Tarsi, Cinas, İştikak).

Metin Şerhi başlığı altında oluşturulan VIII. bölümde, bir metin incelemesi için gerekli olan kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarını açıklayabilme, deyim ve terimlerin çeşitli bilim dallarıyla ilişkilerini gösterebilme, mazmunları çözümleyebilme ya da gramatik unsurları izah edebilme gibi konular ele alınmaktadır. Metin şerhi hakkındaki açıklamalara ilave olarak, metin tahlilinin de ne olduğu detaylı bir şekilde ortaya konmuştur. Daha sonra, Bâkî'nin "teşnedir" redifli altı beyitlik gazeli örnek alınarak şerh edilmiştir.

Eski Türk Edebiyatı El Kitabı'nın IX. Bölümü, *Muhteva Yapısı* adını taşımaktadır. Divan şiirinin hangi konuları ele aldığından bahsedilen bu bölümde, içeriği oluşturan öğeler beş maddeye ayrılarak anlatılmaktadır: Din ve tasavvuf, sosyal hayat, âşık ve maşuk, kozmik âlem, tabiat. Her maddede, o konu ile ilgili beyitleri de içine alan kapsamlı bir değerlendirmeyi bulmak mümkündür.

Kitabın X. bölümü, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları*dır. Bu bölümde, Türkiye'deki Eski Türk Edebiyatı alanında yapılan çalışmaların dünü ve bugünü hakkında oldukça geniş bir yelpaze sunulmaktadır. 1910'lu yıllarda Darülfünun Edebiyat Şubesi ile başlayan akademik çalışmaların, zaman-

la başta İstanbul, Ankara ve Erzurum olmak üzere, diğer bazı illerdeki üniversitelerin Edebiyat Fakültelerinde de sürdürüldüğü; günümüzde ise, hem özel hem de devlet üniversitelerinin bünyesindeki Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin büyük bir kısmında lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının var olduğu belirtilerek, bu alanda yapılan yayınlar tasnif edilmektedir. Bölüm sonunda ise, Türkiye'deki üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı alanında görev yapan profesör ve doçentlerin alfabetik listesi yer almaktadır.

Gelenek ve Modern Şiir başlıklı XI. bölümde, Modern Türk Şiiri'nin Divan Şiiri geleneğinden bilinçli bir şekilde yararlanma çabalarına değinilmektedir. Bunun için önce, gelenek kavramının taşıdığı üç farklı anlamdan bahsedilmiş, kültürel değişim yaşayan toplumlarda geleneksel anlayışın da yok olduğu belirtilmiştir. Daha sonra, bugün gelenekten faydalanan eserlerin en çok hangi noktalarda bunu gerçekleştirdiği detaylı olarak anlatılmıştır.

Eserin sonundaki Ekler kısmı ise, Eski Türk Edebiyatı'nın geniş çalışma sahası içindeki farklı kulvarları öne çıkaran yedi yazıdan oluşmaktadır: Orhan Şaik GÖKYAY'ın "Divan Edebiyatı Kimin?", Annemarie SCHIMMEL'in "Alman Gözüyle Divan Edebiyatı", Prof. Dr. Mustafa İSEN'in "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar - Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış", Prof. Dr. Cemal KURNAZ'ın "Divan Şairi Kimdir?", Prof. Dr. Mehmet ÇAVUŞOĞLU'nun "Bir Beyitin Çevresinde", Doç. Dr. Osman HORATA'nın "Necatî Bey'den Bâkî'ye Döne Döne" ve Doç. Dr. Filiz KILIÇ'ın "Tuna Kasidesi'nin Düşündürdükleri" adlı makaleleri, bu alan üzerine yapılan binlerce çalışma arasından küçük bir seçki niteliği taşımaktadır.

Eski Türk Edebiyatı El Kitabı; içeriğinin yanı sıra, alanla ilgili bibliyografik veriler konusunda da yeni bir anlayışa sahiptir. Her bölümün sonunda o konuyla ilgili olarak verilen kaynakların en önemli özelliği; bilinen eski künyelerle birlikte, yeni çalışmaların da listeye dahil edilmiş olmasıdır. Böylece, işlevsellik açısından alanla ilgili güncel yayınların takip edilmesi de kolaylaşmaktadır. "Eski Türk Edebiyatı ya da daha yaygın adıyla Divan Edebiyatı hakkındaki beklentilere pratik anlamda cevap vermek amacıyla kaleme alınan" (s. 5) bu başvuru kitabının meydana gelmesini sağlayan bütün yazarlarına teşekkür ediyor, alan araştırmalarında "birlikten kuvvet doğar" anlayışıyla gerçekleştirilen ekip çalışmalarının artarak sürmesini diliyoruz.

BİLİG / YAYIN İLKELERİ

Bilig bahar, yaz, sonbahar, kış olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini çıkarılır; Yayın Kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere -yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde- gönderilir.

AMAÇ

Bilig'in yayım amacı;

- Türk dünyasının kültür zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak;
- Türk dünyasına ilgi duyan, bu konuda fikir üreten uzman ve bilim adamlarına ulaşmak;
- Türk dünyası ile ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

KONU

Bilig, Türk dünyasının sosyal bilimler dergisidir. *Bilig*'de yayımlanacak yazılar sosyal bilimler alanı ile ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini ortaya koyan, bu problemlere çözüm önerileri içeren yazılar olmalıdır.

MUHTEVA

Bilig'e gönderilecek yazılarda;

- Alanında bir boşluğu dolduracak; araştırmaya dayalı özgün makale,
- Daha önce yazılmış yazı ve çalışmalarını zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı,
- Türk Dünyası ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara anlaşmalı olarak yaptırılacak araştırma,
- Türk Dünyası ile ilgili eser, yazı, şahsiyet ve yeni faaliyetleri tanıtan, duyuran, haber veren kısa yazılar, olma özelliği aranır.

Araştırma ve inceleme yazılarının *Bilig*'de yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş tebliğler, bu durumu belirtmek şartıyla yayıma kabul edilebilir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar önce amaç, konu, muhteva, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk yönlerinden Yayın Kurulu'nca incelenir. Bu yönleriyle uygun bulunanlar, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve 5 yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına da sahiptirler. Yayıma kabul edilmeyen yazıların yalnızca birinci nüshaları istek halinde yazarlarına iade edilir.

*Bilig'*de yayımlanması kabul edilen yazıların te'lif hakkı **Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı'**na devredilmiş sayılır.

Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan yazıların yazarlarına ve hakemlerine, te'lif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı **Yayın Kurulu'**nun önerisi üzerine **Mütevelli Heyet Başkanlığı'**nca belirlenir.

YAZIM DİLİ

*Bilig'*in yazım dili Türkiye Türkçesi'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce yazılara da yer verilebilir. Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulu'nun kararı ile latin alfabesi ile yazılmak şartıyla kendi lehçelerinde yayımlanır. Yayımlanacak yazıların Türkçe özetlerinin yanısıra İngilizce ve Rusça özetleri de verilir.

YAZIM KURALLARI

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1) Başlık

2) Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i

(Hepsi Lâtin/Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük harflerle olmak üzere koyu karakterde, adresler normal italik karakterde)

3) Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4) Makale, çalışmanın amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir **giriş** bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar.. gibi **ara** ve **alt** bölümlerle devam etmeli; ve nihayet **tartışma ve sonuçlar** (veya sonuçlar ve tartışmalar) bölümüyle son bulmalıdır.

5) Katkı belirtme (gerekliyse)

6) Kaynaklar Dizini

7) İngilizce başlık ve İngilizce Özet (Türkçe özetle olduğu gibi)

8) Rusça başlık ve Rusça Özet (Türkçe özetle olduğu gibi)

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 12 kelimeyi geçmemeli ve bold olarak yazılmalıdır.

Özet

250 kelimeyi geçmeyecek şekilde ve yayımın diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, yazının tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özeti başlığı ve metin kısmı farklı karakterle yazılmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelgelere değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak en az 3, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtların üzerine bilgisayarda 1,5 satır aralıkla ve 10 punto (Times New Roman veya benzer bir yazı karakteri ile) yazılmalıdır. Sayfa kenarların-

da 3'er cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar en az dörtbin, en çok onbin civarında kelimedenden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar, sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmaktadır. Ana başlıklar küçük harflerle ve koyu olarak yazılmalıdır.

Ara Başlıklar: Tamamı koyu olarak ve ana başlıktan daha küçük punto ile yazılacak; ancak, her kelimenin ilk harfi büyük olacak, başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak, ilk kelimenin birinci harfi büyük olacak, başlık sonuna iki nokta (üst üste) konularak yazıya aynı satırdan devam edilecektir.

Şekiller ve çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yerli çizgi kalınlığında aydıngeç veya beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kağıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kuralara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilecektir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazarlar.

Metin İçinde Kaynak Verme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalı, kesinlikle dipnot şeklinde kaynak gösterilmemelidir:

a) Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce araştırmacının soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilir.

... (Köksoy, 1998)

... Bazı araştırmacılar (Bilgegil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)

b) Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizini'nde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

... (İpekten vd., 1975)

c) Ulaşılamayan bir yayına metin içinde değinme yapılırken bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı kaynak da aşağıdaki gibi belirtilmelidir.

...(Köprülü, 1911; Çelik, 1998'den)

d) Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek- değinilmeli, ayrıca kaynaklar dizini'nde de belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

a) Süreli yayınlar için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), sayfa no.

b) Bildiriler için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editör(ler), basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, sayfa no.

c) Kitaplar için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, kitabın adı (ilk harfleri büyük), yayınevi, basıldığı şehrin adı, sayfa sayısı.

d) Raporlar ve tezler için;

Yazar ad(lar)ı, tarih, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, arşiv no (varsa), sayfa sayısı, yayımlanıp-yayımlanmadığı.

YAZILARIN GÖNDERİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere -yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere disketi ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yayına kabul edilen yazıların son düzeltmeleri yapılmış bilgisayar disketleri ile şekillerin orijinalleri en geç bir ay içinde yukarıda belirtilen adrese ulaştırılır. Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

YAZIŞMA ADRESİ

Bilig Dergisi

Taşkent Cad. 10. Sokak Nu: 30
Bahçelievler / ANKARA

Tel: (0312) 215 22 06

Faks: (0312) 4215 22 09

e-mektup: bilig@yesevi.edu.tr

www.yesevi.edu.tr/bilig

BILIG / EDITORIAL PRINCIPLES

BILIG is published quarterly: Spring, Summer, Autumn and Winter. At the end of each year, an annual indice series will be offered. Each issue will be forwarded to the subscribers and to the libraries and international institutions to be determined by the editorial board within one month after its publication.

GOALS AND OBJECTIVES

The goals in publishing BILIG are :

To bring forth the cultural riches, historical and current realities of the Turkish World in a scholarly manner.

To reach the experts and scholars who show interest in and produce and/or offer ideas related to the Turkish World.

To follow the studies related to the Turkish World internationally and inform about them to the experts, scholars and public.

SUBJECT MATTERS

BILIG is the social science journal of the Turkish World. The articles to be published in this journal should be dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World.

CONTENTS

The contents of the articles to be published in BILIG are to include;

Those that are based on an original research which contribute knowledge and scientific information in its area.

Those that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works based on extensive research and resources.

Those that are the result(s) of studies/researches executed by well reputed individuals and research groups in the Turkish World on contract basis.

Those that inform/announce briefly about new/original works, articles, individuals and activities related to the Turkish World.

In order for any article to be published in BILIG , it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

EVALUATION OF ARTICLES

The articles forwarded to be published in BILIG are first studied by the Editorial Board in view of the journal's objectives, subject matter, rules and regulations in writing. Those that are found acceptable are then sent to two referees who are authorities in their field for scientific evaluation. Referee reports are confidential and safe-kept for five years. In case one referee report is negative and one is favourable , the article may be sent to a third referee for re-evaluation.

The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the editorial board and referees. If they are in disagreement with the editorial board and/or the referees, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility for the published articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month of publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Trustees.

THE LANGUAGE OF THE JOURNAL

Turkiye Turkish is the language of the journal. Articles submitted in other Turkish dialects can be published in their own dialects after the Editorial Board's decision if necessary, but on condition that they are written in Latin letters.

Abstracts in English and Russian along with Turkish are given for each article published in BILIG.

WRITING RULES

The Structure of the Articles

In general the following are to be observed in writing the articles for BILIG:

1. Title of the Article
2. Name(s) and address(es) of the author(s). (All in Latin letters. Names and surnames are in capital letters. Addresses in normal italic letters)
3. Abstracts (with key words)
4. Each article is to begin with an introductory section stating the purpose, scope and methods utilised; and should continue with main section to include data, observations, views, comments and discussions (pros and cons) and should end with a final section to include important results and, conclusion.
5. Acknowledgements (if necessary)
6. List of references.
7. Title and abstract in English (as in Turkish Abstract)
8. Title and abstract in Russian (as in Turkish Abstract)

TITLE

Should state the subject clearly. Should not exceed 12 words and should be in bold.

ABSTRACT

Should not exceed 250 words. It should be written in a clear, concise and complete way to reflect the purpose and conclusion of the study so that it could be re-published separately from other parts of the article. The summary and its title should be written in different font types. Within abstract no references, figures and tables should be given. At least 3, maximum 8 key words should be given at the bottom of the abstracts after a double space.

MAIN SECTION

Articles should be written in computer 10 points (Times New Roman or similar other characters with double space on A4 (29.7*21 cms) papers. 3cms margins should be left on both ends of the pages. Pages should be numbered. Each article should be composed of at least four thousands and maximum ten thousands words.

SUB-SECTIONS

In order to provide an orderly transition of information and ideas of the main text and to determine a clear structure of the article other sub-titles may be used for different sections and parts of the article.

Main Heading : These can be used for the summary , sections of the main text, acknowledgement (if any), references and appendice (if any). THESE HEADINGS SHOULD BE CAPITALISED.

Interval Headings : should be in bold and should be in a smaller font size than main heading; only the first letters of each word should be in capital. At the end of each Interval Heading a new paragraph should be started.

Sub-headings : should be in bold; only the first letter of the first word should be in capital and the writing should continue on the same line after a colon (:).

FIGURES AND TABLES

Figures should be drawn on transparent or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page and should be numbered with a caption of the title below it.

Tables should also be numbered. They should have titles below. The titles of the figures and tables should be clear and concise. The first letters of each word should be capitalised. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.

PICTURES

Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well. In special cases colored-pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed ten pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

Stating the Source within the Text :

The following examples should be observed when giving the source within the text. Sources will not be given as footnotes.

a. Quoting a single or multi-authored source; first the last name of the author is written and then the date is written in parenthesis as shown in the example.

.....Köksoy (1998)

..... Some authors (Bilgegil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)

b. When multi-authored sources are mentioned , the name of first author is written for others (et.al) is added.

.....Ipekten,et.al., (1975).

Full reference including all the names should be given in the list of references at the end of the article.

c. If an unreachable source is quoted within the text from an available source it should be indicated as follows :

.....Köprülü (1911: in Çelik 1998)

d. Personal communications can be indicated by giving the last name(s), the date(s) but full references should be stated at the end of the article.

LİST OF REFERENCES

a. For periodicals :

The name(s) of author(s), date, the title of the article, the name of the periodical in full, volume #, issue# and page numbers should be quoted.

b. For papers submitted at conferences and /or symposiums:

The name(s) of author(s) , the date, the title of the paper(s), the name/title of the conference/symposium, editor(s), publishing company, volume number, place of organization and page number should be indicated.

c. For books

The name(s) of author(s) , the date, the title of the book (first letters capitalised) publishing company, , the city where it was published , number of pages should be specified.

d. For reports, theses and dissertations

The name(s) of author(s) , the date, the title of the theses or report, name of the institution or university, archives number, published or unpublished should be specified.

HOW TO FORWARD THE ARTICLES

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth on the foregoing pages are to be sent in three copies (one original, two copied forms and a diskette) to BILIG for publication to the address given below. The last corrected fair copies in diskettes and original figures are to reach BILIG within not later than one month. Minor editing and rearrangements may be done by the editorial board.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. 10. Sokak Nu: 30
Bahçelievler / ANKARA

Tel: (0312) 215 22 06

Faks: (0312) 4215 22 09

e/mek (e-posta) : bilig@yesevi.edu.tr

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig

2002 YAZAR ADI DİZİNİ
KİŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR: 20-21-22-23)

bilig

2002 INDEX OF AUTHORS
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES: 20-21-22-23)

- ABAZI-EGRO, Genciana**/Bahar, S. 21; s. 1-26
Arnavutluk'ta Türkoloji Çalışmaları
The Turkological Studies in Albania...../Bahar, Vol. 21; pp. 1-26
- AÇIKGÖZ, Özkan**...../Kış, S. 20 ; s. 25-56
Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf Alanında Hanefilik, Maturidilik ve Yeseviliğin
"Türk Müslümanlığı" Zaviyesinden Tahlili
*An Analysis of Turkish Islam Emerging out of Fıqh,
Theology, and Sufism*/Winter, Vol. 20; pp. 25-56
- ADİLBAYEV, Alau**/Güz, S. 23; s. 67-90
Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri
The Russification Policy in Kazakh Lands During the Tsarism/ Autumn, Vol. 23; pp. 67-90
- ADİLBAYEVA, Şamşat**/Bahar, S. 21 ; s. 45-68
Kazak Kültüründe İslam
Islam in Kazakh Culture/Bahar, Vol. 21; pp. 45-68
- AKTAŞ, Hayati**...../Kış, S. 20 ; s. 1-24
Türkiye'nin Orta Asya'daki Politikasında İran Faktörü
The Turkish Foreign Policy in Central Asia and the Iranian Factor/ Winter, Vol. 20; pp. 1-24
- AVCILAR, Suna Başak**/Yaz, S. 22 ; s. 1-28
Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda
A Farewell to Asiatic Mode of Production/Summer, Vol. 22; pp. 1-28
- AYDEMİR, Yaşar**...../Yaz, S. 22; s. 133-168
Türk Edebiyatında Kaside
Kaside in Turkish Literature/Summer, Vol. 22; pp. 133-168
- BİLKAN, Ali Fuat**/Bahar, S. 21; s. 97-116
Divân ve Bâbürnâme Işığında Bâbü'r'ün Hindistan Hayatı
Babur's Life in India in the Light of his "Baburname"and "Divan" .../Spring, Vol. 17; pp. 107-118

- ÇELİK, Yakup**...../Yaz, S. 22; s. 49-68
Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki Tarihi Romanda Kişiler
*History and its Relationship with History Characters Within
the Novel*/Summer, Vol. 22; pp. 49-68
- ÇETİNDAĞ, Yusuf**...../Yaz, S. 22; s. 109-132
Eleştiri Terimleri Açısından Herat Mektebi Tezkirelerinin Anadolu
Tezkirelerine Tesiri
*The Influence of the Herat School Tezkires on the
Anatolian Tezkires*/ Summer, Vol. 22; pp. 109-132
- DAVİD, Geza**/Kış, S. 20; s. 89-100
Osmanlı Kültürünün Macaristan'daki Yayılışı ve Etkisi
The Spread and Influence of Ottoman Culture in Hungary...../ Winter, Vol. 16; pp. 89-100
- DEMİR, Nurettin**...../Güz, S. 23; s. 129-140
Kıbrıs Ağızlarında *imiş* Hakkında
On Copula –imiş in the Turkish Dialect of Cyprus/Autumn, Vol. 23; pp. 129-140
- DEMİREL, Şener**...../Bahar, S. 21; s. 117-142
Mazmûn Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation on Mazmun/Spring, Vol. 21; pp. 117-142
- GÜNDÜZ, Osman**/Kış, S. 20; s. 125-140
Namık Kemal'in Şiirlerinde Fonetik Unsurlar ve Kişi Zamirlerinin Kullanılışı
*Phonetic Elements and Use of Personal Pronouns in
Namık Kemal's Poems*/Winter, Vol. 20; pp. 125-140
- GÜRBÜZ, Ahmet**...../Yaz, S. 22; s. 29-48
Yerel Kalkınma Stratejisi İçinde Turizm ve Safranbolu
*Tourism and Safranbolu Model in the Strategy of Local
Development*/Summer, Vol. 22; pp. 29-48
- HÜSEYİN OĞLU, Eli Şamil**/Yaz, S. 22; s. 169-184
Umumtürk Edebiyatı Araştırmacısı: Emin Abid
The Investigator of All-Turkish Literature – Amin Abed/Summer, Vol. 22; pp. 169-184
- KARAIŞMAILOĞLU, Adnan**...../Güz, S. 23; s. 141-156
Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Açısından Klâsik
Türk Edebiyatı ile İran Edebiyatı
*Classical Turkish and Persian Literature from the Viewpoint of
Comparative Literature Researches*...../ Autumn: Vol. 23; pp. 141-156
- KARATAŞ, Turan**...../Yaz, S. 22; s. 87-108
Türk Edebiyatında İthaf Terimi Hakkında Bir Araştırma
Analysis of the Term "Dedication" in Turkish Literature/ Summer, Vol. 22, pp. 87-108

- KARATAY, Osman**/Güz, S. 23; s. 103-128
Bosna Krallık Soyu Kotromaniclerin Aslı Hakkındaki Tartışmalar
*Contribution to the Debates on the Origin of the Bosnian Royal
Kotromanic Dynasty*/Autumn, Vol. 23; pp. 103-128
- KOLCU, Ali İhsan**/Yaz, S. 22; s. 69-86
Cengiz Aytmatov'dan Bir Kıyamet Senaryosu: Cassandra Damgası
A Domsday Scenario by Cengiz Aytmatov: the Cassandra Seal/Summer, Vol. 22, pp. 69-86
- KÖKSAL, Fatih M**/Kış, S. 20; s. 101-124
Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Dîvân'ına Yeni Bakışlar
The Spread and Influence of Ottoman Culture in Hungary/Winter, Vol. 20; pp. 101-124
- KUANIŞBAYEVA, Asem**/Kış, S. 20; s. 141-154
Kazak Halk Edebiyatında Yalanlamalar (Ötirik Öleñder)
Untruthful Poems in Kazakh Folklore/Winter, Vol. 20; pp.141-154
- MAADIR, Maya Salçakovna**...../Bahar, S. 21; s. 87-96
Edebî Anıtların Yok Edilmesi: Tuva'daki Durum (20. Yüzyılın 30-40. Yılları)
*Annihilation of Literary Works: Situation in Tuva (30-40s of
the XXth Century)*/Spring, Vol. 21; pp. 87-96
- MACİT, Muhsin**...../Kış, S. 20; s. 57-72
Karakoyunlular Döneminde Sanat Hayatı
Art Life in the Period of Karakoyunlular...../Winter, Vol. 20; pp. 57-72
- MOLDABAYEVA, Dâna**/Bahar, S. 21; s. 27-44
Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme
*A Research on the Juz System of Kazakh People and
its History*..... /Spring, Vol. 21; pp. 99-126
- MUTİY, İbrahim / OSMANOV, Mirsultan (Çev. ÇENGEL,
Hülya KASAPOĞLU)**...../Güz, S. 23; s. 189-208
Kâşgarlı Mahmud'un Yurdu, Hayatı ve Mezarı Hakkında
On the Life, Grave and Hometown of Mahmud of Kâşgar/Autumn, Vol. 23; pp. 189-208
- OSKENBAYEV, Yessengali**/Bahar, S. 21; s. 69-86
Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Finansal Serbestlik ve Kazakistan'da
Finansal Liberazasyonunun Ufukları
*Financial Openness in Developing Countries and the Scope of
Financial Liberalization in Kazakhstan*Spring, Vol. 21; pp. 69-86
- ÖM-ROĞLU, İsmail**/Kış, S. 20; s. 73-88
Mifik Düşünjeydñ Rasyonallıq: Bilqamıs - Deydñ Qorqud Ölmezliyi
*Rationalism in Mythic View: Immortality of Gilgamesh and
Dede Gorgud*/Winter, Vol. 20; pp. 73-88

- ÖZ, Yusuf**/Güz, S. 23; s. 157-188
Afganistan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve
"Defter-i Kuyüdat" Fihristi
*The Sulayman Balkhi Family from the Afgan Turkistan's Immigrants and
the Index of "Daftar-ı Quyuđât"*/Autumn, Vol. 23; pp. 157-188
- SULTANGALIEVA, G.S.**/Güz, S. 23; s. 91-102
Idil-Ural ve Batı Kazakistan'daki Milli Hareketlerin Özellikleri
(19. yy.'ın sonu – 20. yy.'ın başı)
*Peculiarities of the Volgo-Ural and West Kazakhstan National Movement
(the end of XIXth c. – early XXth c.)*/ Autumn, Vol. 23; pp. 91-102
- TOKLUOĞLU, Ceylan**/Bahar, S. 23; s. 39-66
Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Milli Kimlik Tanımlamaları
*Definitions of Nationalism and National Identity
in Azerbaijan*/Spring, Vol.17; pp. 39-66
- YÜCE, Mehmet**/Güz, S. 23; s. 1-38
Türkiye'de Gelir Dağılımı Bozukluğunun İzlenen Kamu Gelir ve Harcama Politikaları ile
Bağlantısı
*State Income and Expenditure Policies in Turkey and their
Relation with Income Distribution Systems*/Autumn, Vol. 23; pp. 1-38

bilig

2002 MAKALE ADI DİZİNİ
KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR: 20-21-22-23)

bilig

2002 INDEX OF ARTICLES
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES: 20-21-22-23)

- Afganistan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve
"Defter-i Kuyüdat" Fihristi.-. Güz, S. 23; s. 157-188...../Yusuf ÖZ**
*The Sulayman Balkhi Family from the Afgan Turkistan's Immigrants and the Index of
"Daftar-ı Quyudât".- Autumn, Vol. 23; pp. 157-188 / Yusuf ÖZ*
- Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Milli Kimlik
Tanımlamaları.-. Bahar, S. 23; s. 39-66...../Ceylan TOKLUOĞLU**
*Definitions of Nationalism and National Identity in
Azerbaijan.-. Spring, Vol.17; pp. 39-66/Ceylan TOKLUOĞLU*
- Bosna Krallık Soyu Kotromaniclerin Aslı Hakkındaki
Tartışmalar.-. Güz, S. 23; s. 103-128...../Osman KARATAY**
*Contribution to the Debates on the Origin of the Bosnian Royal Kotromanic
Dynasty.-. Autumn, Vol. 23; pp. 103-128...../Osman KARATAY*
- Asya Tipi Üretim Tarzı'nda Veda.-. Yaz, S. 22; s. 1-28/Suna Başak AVCILAR**
A Farewell to Asiatic Mode of Production.-. Summer, Vol. 22; pp. 1-28 / Suna Başak AVCILAR
- Arnavutluk'ta Türkoloji Çalışmaları.-. Bahar, S. 21; s. 1-26...../Genciana ABAZI-EGRO**
The Turkological Studies in Albania.-. Bahar, Vol. 21; pp. 1-26/Genciana ABAZI-EGRO
- Cengiz Aytmatov'dan Bir Kıyamet Senaryosu: Cassandra
Damgası.-. Yaz, S. 22; s. 69-86/Ali İhsan KOLCU**
*A Domsday Scenario by Cengiz Aytmatov: the Cassandra
Seal.-. Summer, Vol. 22, pp. 69-86 / Ali İhsan KOLCU*
- Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma
Faaliyetleri.-. Güz, S. 23; s. 67-90...../Alau ADİLBAYEV**
*The Russification Policy in Kazakh Lands During the
Tsarism.-. Autumn, Vol. 23; pp. 67-90 / Alau ADİLBAYEV*
- Edebî Anıtların Yok Edilmesi: Tuva'daki Durum
(20. Yüzyılın 30-40. Yılları).- Bahar, S. 21; s. 87-96...../Maya Salçakovna MAADIR**

Annihilation of Literary Works: Situation in Tuva (30-40s of the XXth Century).- Spring, Vol. 21; pp. 87-96/Maya Salçakovna MAADIR

Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Finansal Serbestlik ve Kazakistan'da Finansal Liberazasyonunun Ufukları.- Bahar, S. 21; s. 69-86...../ Yessengali OSKENBAYEV
Financial Openness in Developing Countries and the Scope of Financial Liberalization in Kazakhstan.- Spring, Vol. 21; pp. 69-86...../ Yessengali OSKENBAYEV

Divân ve Bâbürnâme Işığında Bâbü'r'ün Hindistan Hayatı.- Bahar, S. 21; s. 97-116/ Ali Fuat BİLKAN
Babur's Life in India in the Light of his "Baburname" and "Divan".- Spring, Vol. 17; pp. 107-118/ Ali Fuat BİLKAN

Eleştiri Terimleri Açısından Herat Mektebi Tezkirelerinin Anadolu Tezkirelerine Tesiri.- Yaz, S. 22; s. 109-132/Yusuf ÇETİND AĞ
The Influence of the Herat School Tezkires on the Anatolian Tezkires.- Summer, Vol. 22; pp. 109-132/ Yusuf ÇETİND AĞ

Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf Alanında Hanefilik, Maturidilik ve Yeseviliğin "Türk Müslümanlığı" Zaviyesinden Tahlili.- Kış, S. 20; s. 25-56...../ Özkan AÇIKGÖZ
An Analysis of Turkish Islam Emerging out of Fiqh, Theology, and Sufism.- Winter, Vol. 20; pp. 25-56/ Özkan AÇIKGÖZ

İdil-Ural ve Batı Kazakistan'daki Milli Hareketlerin Özellikleri (19. yy.'ın sonu – 20. yy.'ın başı).- Güz, S. 23 ; s. 91-102...../ G.S. SULTANGALIEVA
Peculiarities of the Volgo-Ural and West Kazakhstan National Movement (the end of XIXth c. – early XXth c.).- Autumn, Vol. 23; pp. 91-102...../ G.S. SULTANGALIEVA

Kâşgarlı Mahmud'un Yurdu, Hayatı ve Mezarı Hakkında.- Güz, S. 23; s. 189-208/İbrahim MUTİY/ Mirsultan OSMANOV
(Çev. ÇENGEL, Hülya KASAPOĞLU)
On the Life, Grave and Hometown of Mahmud of Kâşgar/Autumn, Vol. 23; pp. 189-208

Karakoyunlular Döneminde Sanat Hayatı.- Kış, S. 20 ; s. 57-72/ Muhsin MACİT
Art Life in the Period of Karakoyunlular.- Winter, Vol. 20; pp. 57-72/ Muhsin MACİT

Kazak Kültüründe İslâm.- Bahar, S. 21 ; s. 45-68/ Şamşat ADİL BAYEVA
Islam in Kazakh Culture.- Bahar, Vol. 21; pp. 45-68...../ Şamşat ADİL BAYEVA

Kıbrıs Ağzlarında İmiş Hakkında.- Güz, S. 23; s. 129-140/ Nurettin DEMİR
On Copula –imiş in the Turkish Dialect of Cyprus.- Autumn, Vol. 23; pp. 129-140/ Nurettin DEMİR

Mazmûn Üzerine Bir Değerlendirme.- Bahar, S. 21; s. 117-142/ Şener DEMİREL
An Evaluation on Mazmun.- Spring, Vol. 21, pp. 117-142...../ Şener DEMİREL

- Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Açısından Klâsik Türk Edebiyatı ile İran Edebiyatı.-. Güz, S. 23; s. 141-156/ Adnan KARAİSMAİLOĞLU**
Classical Turkish and Persian Literature from the Viewpoint of Comparative Literature Researches.-. Autumn: Vol. 23; pp. 141-156/ Adnan KARAİSMAİLOĞLU
- Mifik Düşünjü dñ Rasyonallıq: Bilqamis - Dñ dñ Qorqud
 Ölmezliyi.-. Kış, S. 20; s. 73-88/ ÖM- ROĞLU, İsmail
Rationalism in Mythic View: Immortality of Gilgamesh and Dede Gorgud.-. Winter, Vol. 20; pp. 73-88/ ÖM- ROĞLU, İsmail
- Namık Kemal'in Şiirlerinde Fonetik Unsurlar ve Kişi Zamirlerinin Kullanılışı.-. Kış, S. 20; s. 125-140/ Osman GÜNDÜZ**
Phonetic Elements and Use of Personal Pronouns in Namik Kemal's Poems.-. Winter, Vol. 20; pp. 125-140...../ Osman GÜNDÜZ
- Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Dîvân'ına Yeni Bakışlar.-. Kış, S. 20; s. 101-124/ Fatih M. KÖKSAL**
The Spread and Influence of Ottoman Culture in Hungary.-. Winter, Vol. 20; pp. 101-124/ Fatih M. KÖKSAL
- Osmanlı Kültürünün Macaristan'daki Yayılışı ve Etkisi.-. Kış, S. 20; s. 89-100/ Geza DAVİD**
The Spread and Influence of Ottoman Culture in Hungary.-. Winter, Vol. 16; pp. 89-100/ Geza DAVİD
- Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki Tarihi Romanda Kişiler.-. Yaz, S. 22 ; s. 49-68/ Yakup ÇELİK**
History and its Relationship with History Characters Within the Novel.-. Summer, Vol. 22; pp. 49-68/ Yakup ÇELİK
- Türk Edebiyatında Kaside.-. Yaz, S. 22; s. 133-168...../ Yaşar AYDEMİR**
Kaside in Turkish Literature.-. Summer, Vol. 22; pp. 133-168...../ Yaşar AYDEMİR
- Türkiye'de Gelir Dağılımı Bozukluğunun İzlenen Kamu Gelir ve Harcama Politikaları ile Bağlantısı.-. Güz, S. 23 ; s. 1-38/ Mehmet YÜCE**
State Income and Expenditure Policies in Turkey and their Relation with Income Distribution Systems.-. Autumn, Vol. 23; pp. 1-38/ Mehmet YÜCE